

Internacionalni univerzitet
Brčko Distrikt BiH

NIR

Časopis za nauku-istraživanje-razvoj

godina VI, broj 11 Brčko, juni

2017.

NIR
Časopis za nauku-istraživanje-razvoj

SADRŽAJ

STUDIJE I ČLANCI

Prof.dr. Edin Ramić, Asist. MA Amira Delić

Francuska deklaracija iz 1789. godine i moderna demokratija7

Dr. sc. Rahim Gadžić, mr. Enes Ravkić

Kompetencije nastavnika neophodne za rad u nastavi.....15

Esma Hasanbašić

Primjena kreativnih tehnika u razrednoj nastavi37

Mr Hamdija Muratović

Pravna praksa stečaja u Evropskoj uniji i aspekti primjene u
Bosni i Hercegovini56

Mr Idriz ef. Bešić

Samoodrživost vjerskih zajednica79

Dr Šaban Nurić, Mr Hamdija Muratović

Opšta pitanja pravno-političkih sistema85

Младен Ловчевић

Оптимално управљање залихама коришћењем
радио фреквенцијских идентификатора111

Mr Vedrana Macanović, Doc. dr Sandra Đurović

Znanje i sposobnosti menadžera na srednjem nivou127

Prof. dr Siniša Bilić, Doc. dr Muamer Muminović, Mr Miralem Pečković

Implikacije primjene zakona o porezu na dobit.....149

Mr Велимир Зекић, Др Недељко Дебељак, Др Зоран Јанковић

Проблеми ескалације хулиганизма са аспекта

безбедности у ванредним ситуацијама.....157 Uputstvo za

saradnike173

CONTENTS

ARTICLES AND STUDIES

Ph.D. Edin Ramić, M.Sc. Amira Delić

The french declaration of 1789 and modern democracy.....	7
<i>Ph.D. Rahim Gadžić, M.Sc. Enes Ravkić</i>	
Teacher competences necessary to work in teaching.....	15
<i>Esma Hasanbašić</i>	
Using creative techniques in one teacher education	37
<i>M.Sc. Hamdija Muratović</i>	
Legal practice bankruptcy in the European union and aspects of the application of the same in Bosnia and Herzegovina	56
<i>M.Sc. Idriz ef. Bešić</i>	
Self-sustainability of religious communities	79
<i>Ph.D. Šaban Nurić, M.Sc. Hamdija Muratović</i>	
General questions to legal-policy systems	85
<i>Mladen Lovčević</i>	
Optimum inventory management using radio frequency identifiers	111
<i>M.Sc. Vedrana Macanović, Ph.D. Sandra Đurović</i>	
Knowledge and capability of managers on the middle level	127
<i>Ph.D. Siniša Bilić, Ph.D. Muamer Muminović, M.Sc. Miralem Pečković</i>	
Implications for the application of the law on income tax	149
<i>Velimir Zekić, Master of Arts, Nedeljko Debeljak Ph.D, Zoran Janković Ph.D.</i>	
Problems of escalation of hooliganism from the aspect of safety in special situations.....	157
Instructions for submitting a journal.	173

STUDIJE I ČLANCI

FRANCUSKA DEKLARACIJA IZ 1789. GODINE I MODERNA DEMOKRATIJA

Sažetak: Historijski se potvrdila nadmoćna etička vrijednost principa formulisanih 1789. godine i principa koji su ih upotpunili na istom tragu misli. Usprkos ozbiljnom kršenju prava u svijetu, usprkos slabostima i kritikama, ono što nakon dva stoljeća iznenađuje jest trajnost principa iz 1789. godine, ne samo u njihovoj ideologiji već isto tako i u svojoj dinamici. Važno je da se širenje ljudskih prava i sloboda povezuje sa ostvarenjem pravne države, dajući joj demokratsko obilježje. Vrijednost Deklaracije iz 1789. godine nije na spisku prava i sloboda, već i u načelima na osnovu kojih se mogu nalaziti rješenja za nove pojave.

Moderan pojam demokratije vezan za ideju suverenosti naroda i ljudskih prava pojavljuje se prvi puta u zapadnim, građanskim revolucijama. Kod francuskih revolucionara tog vremena bilo je uvriježeno vjerovanje da stvaraju ne samo novi društveni poredak, već novi narod, novi soj ljudi, novog čovjeka. I danas su prava čovjeka i suverenost naroda dva ključna obilježja moderne demokratije. Osim toga, ustanovljavanje demokratskog političkog prostora koji predstavlja primarni uslov za učenje demokratije, jedno je od osnovnih dostignuća Francuske revolucije i iz nje proistekle Deklaracije.

Ključne riječi: Francuska revolucija, francuska Deklaracija iz 1789. godine, ljudska prava, sloboda, pravna država, moderna demokratija.

UVOD

Francuska revolucija predstavlja početak jednog novog historijskog iskustva u kome čovjek iskušava svoju sposobnost da započne nešto novo. Usprkos jasnom kontinuitetu koji je povezuje sa starim režimom, Francuska revolucija raskida sa prošlošću, označava kraj stoljetnog poretka zasnovanog na božanskom pravu i utemeljujući je čin moderne epohe, osvjetljuje je novog svijeta. U drugoj polovini 19. stoljeća otvara se razvalina prema prošlosti, a Francuska revolucija zaokružuje luk promjena opisan engleskom, holandskom i američkom revolucijom.

Moderan pojam demokratije vezan za ideju suverenosti naroda i ljudskih prava pojavljuje se prvi put u pomenutim zapadnim, građanskim revolucijama. Kod francuskih revolucionara tog vremena bilo je uvriježeno vjerovanje da stvaraju ne samo novi društveni poredak, već novi narod, novi soj ljudi, novog čovjeka. Francuska revolucija je, pri tom, svom djelovanju, pridavala univerzalističko obilježje, važenje za cjelokupno čovječanstvo, za cijeli svijet, što nije bio slučaj sa prethodnim revolucijama.

Francuski pisac Claude Lefort izveo je uspješnu sintagmu konstatirajući da je Francuska revolucija proces „izumijevanja demokratije“ u kome se problem institucionalizacije slobode u jednakosti javlja kao središnji problem Revolucije (Vejevoda, 1990: 111–112). Demokratija se

rađa, započinje svoj krivudavi hod, zbacivanjem aristokratskog društva, apsolutističke monarhije i prevlasti katoličke crkve. To je proces koji zapravo Francusku revoluciju pokreće otvaranjem skupštine triju staleža 5. maja 1789. godine, odnosno danom 17. juna kada treći stalež sebe proglašava Narodnom skupštinom (*Assemblée Nationale*), kada, naime suverenost naroda zamjenjuje suverenost kralja, zatim, ukidanjem staleških privilegija 4. augusta 1789. godine i izglasavanjem Deklaracije o pravima čovjeka i građanina 26. augusta 1789. godine.

Prava čovjeka i suverenost naroda dva su ključna obilježja moderne demokratije. Nošeni idejom napretka predstavnici trećeg staleža (kao i revolucionarne vođe kasnije), stremili su racionalnoj reorganizaciji društva koja bi okončala duhovnu i intelektualnu zbrku, vladavinu predrasuda i sujevjerja, slijepo ponašanje nepreispitanim dogmama i strahote ugnjetačkog pokreta koje je takvo intelektualno mračnjaštvo hranilo. Nove ustanove je trebalo zasnovati na razumu.

Ustanovljavanje demokratskog političkog prostora jedno je od osnovnih dostignuća Francuske revolucije i uslov za učenje demokratije. Treba istaći da je već pisanje 40 000 predstavki za Skupštinu triju staleža u kojima se jednodušno osuđuje apsolutizam i traži ustav, znatno doprinijelo otvaranju tog prostora. Godina 1789. predstavlja inicijaciju javnog života. Na djelu je učenje demokratije. Javljaju se klupske partije iz kojih se regrutuju parlamentarne frakcije. Formira se politička dnevna štampa. Državni staleži već održavaju svoje rasprave pred licem javnosti. Stvaranje slobodnog prostora javnosti, mogućnosti za izražavanje različitih pogleda na pitanja općeg, javnog interesa, mogućnost slobodnog okupljanja i udruživanja jedno je od ključnih polaznih tačaka razumijevanja demokratije. Godine 1789. počinje učenje parlamentarnog života, počinju da se stvaraju partije (još ne u modernom smislu) koje označavaju sasvim određene grupe u Skupštini ili neodređene socijalne snage. Otvara se dakle, ne samo prostor javnosti, već i načelo pluralnosti dobija svoje sasvim jasne obrise kroz zametke političkih grupa, prvo u vidu klubova koji počinju da organizuju svoje sljedbenike i da zastupaju određena mnjenja i interese.

Promjena koja se događa u prijelazu sa starog na novi režim bitna je za razumijevanje moderne demokratije, odnosno procesa izumijevanja demokratije koji tim činom promjene i započinje. Sa Ustavotvornom skupštinom javlja se ideja o Ustavu tj. riječ je o ideji države podređene zakonu, odnosno rađanju moderne pravne države u Francuskoj.¹ Kao takva ona ne podrazumjeva nužno demokratiju što će pokazati primjeri raznih ustavnih režima tokom 19.

¹ O tome govori član 16. Deklaracije o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine: "Svakom društvu u kojem nisu zajamčena prava i u kome ne postoji podjela vlasti nedostaje Ustav."

Stoljeća, koji će postojati uporedo sa ograničenjima u odnosu na demokratiju. Tu je, potom ideja jednakosti ljudi, koja postoji u prvom redu kao pravna jednakost, koja znači ukidanje tradicionalnih hijerarhija, i koja otvara put procesu ujednačavanja uslova. Ovaj nikad ostvariv proces ujednačavanja uslova postepeno postaje svojstvo demokratskih društava, ideal modernosti. Zatim, javlja se i ideja slobode individua, koja se shvata u dva različita smisla: sloboda učešća u javnim poslovima, tzv. sloboda starih, s jedne strane i s druge, sloboda modernih, odnosno privatna sloboda, sloboda da čovjek, jednostavno rečeno, ide svojim poslom.

Kada posmatramo promjene koje se dešavaju, valja svakako uočiti razdvajanje građanskog društva od države. Tako ekonomski, društveni, pravni, pedagoški, naučni odnosi imaju sopstveni cilj. Moderna demokratska promjena najuočljivija je u tome da više nema vlasti vezane za tijelo, vlast se sada pojavljuje kao „prazno mjesto“, a oni koji vlast vrše pojavljuju se kao obični smrtnici koji tu vlast zauzimaju tek na određeno vrijeme. Nema više zakona koji bi bio van dometa osporavanja. Okončana je predstava društva sa središtem i periferijom: jedinstvo društva više ne može da prikrije činjenicu da je društvo podijeljeno, da postoji društvena dioba. Demokratija sjedinjuje dva naizgled protivrječna načela: jedno da vlast proizilazi iz naroda, drugo da to nije ničija vlast. Demokratija, međutim, živi od te protivrječnosti.

Postavlja se i pitanje kako ostvariti suverenost naroda? Naposredna demokratija je zbog veličine teritorija isključena, te se postavlja pitanje najprimjerenijeg sistema predstavništva, stepena nezavisnosti predstavnika, načina predstavljanja i prirode onih koji su predstavljeni. Dugo će se tražiti izlaz iz ovih dilema. Jasno je, dakle, da je proces demokratizacije bez kraja, kontradiktoran i konfliktan upravo zato što se ustanovljava kao vladavina mnogostrukosti i raznolikosti, odnosno kao otpor homogenizujućem ujedinjavanju. Danas je beziznimno prihvaćena ocjena o izuzetnom značaju Deklaracije o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine za demokratsko konstituiranje savremenih političkih zajednica. Međutim, taj dokument koji je svojim ulaskom u ustavne dokumente imao institucionalizirati prirodno pravo, prošao je trnovit put. Njegova načela izigrana su uskoro nakon donošenja, a nakon zamjene novim, korektivnim deklaracijama (1793. i 1795. godine) dolazi do općenitog odstupanja od principa (restauracija). Međutim, ti principi ponovno izbijaju na površinu, a Francuski ustavi iz 1946. i 1958. godine izričito proklamuju vjernost principa Deklaracije prava čovjeka i građanina iz 1789. Godine (Čepulo, 1989: 176).

Formula neprekidne aktuelnosti i dugovječnosti francuske Deklaracije teško da se može pripisati samo naznačenoj pripadnosti „zajednici ideja“ (s obje strane Atlantika), ona je strukturalno utemeljena i u savremenost, a razlozi njene važnosti kompleksne su naravi. Deklaracija ukazuje na to da svijest kojom se čovjek vraća samome sebi gradi temelje na kojima može svjesno disponirati samim sobom i vlastitom okolinom. Tu je i socijalnopolitički karakter Deklaracije koji je uvijek aktuelan, ali i historijska bitnost načela čini da Deklaracija ima epohalnu važnost. Bitan sadržaj Deklaracije čini i nastojanje za afirmacijom uloge pojedinaca i negacijom političke dominacije. Zbog toga se Deklaracija javlja kao tačka oslona prema kojoj se određuju sve društvene i političke teorije nastale nakon Revolucije do danas. Tako njena zbiljska snaga dobiva svakodnevnu potvrdu postajući osnov za razumijevanje i procjenu savremenih zbivanja.

Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine je uticala na stvaranje pravne i političke misli uopće. Talas revolucionarnih dekreta, koji je uslijedio, otkrivao je pravce, glavna područja pravne intervencije, značaj društvenih odnosa i sve drugo što predodređuje ulogu „pisanog prava“. Tako je stvaran čitav jedan mehanizam zakonodavstva koji će kasnije preuzeti ogromne zadatke. Na taj način su tehničke pogodnosti, a posebno zakonodavna procedura, bili na liniji maksimalnog uzdizanja autoriteta ustava, zakona i drugih akata, što je karakteristika prava modernog doba i modernih demokratija. Deklaracija o pravima, kao i cijeli revolucionarni proces, nagovještaj su modernog državno-pravnog poretka, kako u samoj Francuskoj tako i u ostalim zemljama u Europi i svijetu. Tako je postepeno izrasla jedna civilizacijsko-kulturna tvorevina u sferi politike, ali namjenjena ostvarivanju ne samo klasnih već i društvenih interesa. Svojevrsnom institucionalizacijom država se postavlja u pravne okvire, poput svih ostalih subjekata. Tako je usavršavana tzv. „pravna država“ kao jedino primjeren oblik demokratski uređenog društva. Tekovine Francuske revolucije, prije svega Deklaracija o pravima iz 1789. godine, smatraju se jednom od glavnih etapa u oblikovanju moderne demokratije. Modernu demokratiju ne čini samo „politički režim“, utemeljen na kombinaciji predstavničkog sistema i općeg prava glasa, nego i „društveni režim“, označen nepostojanjem statusnih nejednakosti aristokratskog tipa (Raynaud, 1990: 112).

Uz vladajuću socijalno-političku doktrinu „liberalizma“, političko-pravni dokumenti o ljudskim pravima predstavljaju svojevrsne projekte onog načina vladanja koji se smatra „modernom demokratijom“. Kao temeljni i bitni konstitutivni elementi takve demokratije ističu se prvo pojedinac u obličju građanina, a zatim narod kao političko-pravni subjekt i potom izgrađeni mehanizam javnosti. Liberalizam i moderna demokratija afirmišu čovjekopojedinca

prvenstveno kao „graĐanina“. OsloboĐeni svih ranijih stega, svi ljudi su kao takvi, bez obzira na svoj socijalni položaj, zadobili jednak „političko pravni status“. Tako su stekli podjednake mogućnosti i šanse da učestvuju u sve tri glavne sfere društvenog života (ekonomskoj, političkoj i kulturnoj). Lična sloboda, sloboda kretanja, ekonomske djelatnosti, udruživanje, sloboda svijesti i izražavanja pogleda, razmjene informacija, sloboda u svim oblicima kulturnog stvaralaštva itd. – samo su svojevrsna podloga i okruženje onih pravnih „parametara“ moderne demokratije.

„Narod“ („demos“ ili „populus“), a u konačnici i „nacija“ („nation“) kao svojevrsno političko-pravno jedinstvo, uvijek i svuda je postao ona težišna komponenta i element demokratije (o tome govori čl. 3. Deklaracije iz 1789. godine). Svojim djelovanjem, narod uslovljava funkcionisanje same demokratije zato nema i ne može biti demokratije bez djelovanja naroda kao političke snage prvog reda. To je iskustveno provjereno u svim demokratskim zemljama.

Bitna odlika moderne demokratije je i „parlamentarizam“ koji zagovara Deklaracija o pravima. U stvari, od sazivanja Ustavotvorne skupštine, pa preko Nacionalne skupštine, Konventa i raznih radnih i izvršnih tijela, stvarani su osnovi kasnijeg modernog parlamentarizma u Francuskoj i mnogim drugim zemljama. Tako se formirala, u stvari, zakonodavna vlast kao najvažnija demokratska odlika društva. Pored ovoga, „nezavisnost sudstva“ i stručna „administracija“ bitne su tekovine ovoga perioda. Tako uobličavanje državne organizacije je, u stvari, označavalo i afirmaciju „principa podjele vlasti“. Taj princip je inspirisao izgradnju aparata svih modernih država. Pravo učešća u izborima narodnih predstavnika, pa preko njih i mogućnost učešća u donošenju najvažnijih političkih i društveno-političkih odluka tj. ukidanje imovinskog cenzusa, odnosno izjednačavanje ljudi kao graĐana i u tome pogledu smatra se elementarnim uslovom funkcionisanja mehanizma demokratije.

U svemu tome, središnje mjesto pripada izbornom procesu kao najefikasnijem obliku uticaja naroda na oblikovanje državne vlasti. Pri tome, najveći značaj, ali i vrijednost ima postojanje „političkih partija“, kao specifičnih oblika političkog udruživanja i djelovanja političkih istomišljenika. U samoj Revoluciji stihijski i prirodno nastali su razni klubovi, čitave formacije i blokovi (žirondinci, montanjari, jakobinci itd.) – što je sve dalo nagovještaj kasnijeg pravog partijskog organizovanja. Danas, moderna demokratija, podrazumijeva višepartijski sistem, s najmanje dvije partije koje se smjenjuju na pozicijama vlasti, uz popratno učešće i drugih, manjih, partija.

Moderna demokratija ogleda se i u izuzetno značajnom aspektu, a to je „javnost“. Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine u čl. 11. kaže da je „slobodno saopćavanje misli i mnjenja jedno od najdragocjenjenih prava čovjeka“ i da „svaki građanin može slobodno da govori, piše i štampa, ali će se za zloupotrebe te slobode odgovarati u slučaju koje je zakon predvidio“. U toku revolucionarnih zbivanja, rad svih najviših organa i tijela Revolucije bio je stalno otvoren i javan. Ogromni uticaj su imali mnogobrojni dnevni listovi, glasila pojedinih grupa i frakcija. Na tisuće raznih peticija, predstavki, povelja i sl. upućivano je prema političkom središtu. Sve je to uticalo na formiranje javnog mnjenja jer „niko ne može biti uznemiravan za svoja mnjenja...“ navodi se u čl. 10. Deklaracije. Na taj način Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine bila je i jeste izvor sa kog moderni demokratizam crpi ideje, a u konačnici demokratsko društvo omogućava političko rivalstvo i plodotvornu konkurenciju. Tako je, uz tržišnu privredu, stvoren tržišni politički mehanizam koji, po svemu sudeći, ništa ne može zamijeniti.

Deklaracija o pravima čovjeka i građana iz 1789. godine, kao idejna i ideološka tvorevina, otkrila je sve svoje vrijednosti i ograničenosti. I pored izvjesnog patetičnog tona i utopijskih naglasaka, proklamirane ideje su od početka dobile snažan odjek u dušama svih onih koji su zaokupljeni stremljenjem ka stvaranju boljeg svijeta. Te ideje imaju nesagledivu motivacionu snagu, one su postale trajna tekovina Francuske i svijeta. U tome je, čini se, onaj najdublji civilizacijski značaj Deklaracije o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine.

LITERATURA

1. Amann, P. (1963). *The Eighteenth Century Revolution, French or Western?*. Boston.
2. Burghental, T. (1998). *Međunarodna ljudska prava*. Sarajevo.
3. Carpentier, Jean-Francois, L. (1999). *Povijest Francuske*. Zagreb.
4. Čepulo, D. (1989). „Francuska revolucija i Deklaracija o pravima čovjeka i građanina 1789. godine: problemi političke demokracije“. *Časopis za suvremenu povijest*, I–III, Zagreb.
5. Crane, B. (1965). *The Anatomy of Revolution*. New York.
6. Deklaracija o pravima čovjeka i građanina Nacionalne skupštine Francuske (26.08.1789. god.)
7. Gottschalk, L.R. (1964). *The Place of The American Revolution in The French Revolution*, The University Press.
8. Kangrga, M. (1989). „Francuska revolucija i filozofija“. *Gledišta*, br. 7–9.
9. Milojević, M. (1991). *Francuska revolucija i ljudska prava*. Beograd.
10. Mur, B. (2000). *Društveni koreni diktature i demokratije*. Beograd.
11. *Opća deklaracija o pravima čovjeka* (10.12. 1948. god.)

12. Paine, T. (1987). *Prava čoveka*. Beograd.
13. Raynaud, P. (1990). „Demokracija“. *Naše teme*, Zagreb, 112.
14. Robertson, D. (1998) *A Dictionary of Human Rights*. British Library Cataloguing in Publication data.
15. Ruso, Žan-Žak, *Društveni ugovor*, Beograd, 1993.
16. *Sloboda, jednakost, bratstvo: Francuska revolucija i savremenost*. (1990). Beograd: Institut za evropske studije.
17. *rogramme of Action* (25.06.1993.)
18. Vejvoda, I. (1990). „Francuska revolucija kao proces izumevanja demokratije“. U: *Sloboda, jednakost, bratstvo: Francuska revolucija i savremenost*. Beograd: Institut za evropske studije, 111–112.
19. Tocqueville, A. (1994). *Stari režim i revolucija*. Zagreb.

Prof.dr. Edin Ramić
Asist. MA Amira Delić

THE FRENCH DECLARATION OF 1789 AND MODERN DEMOCRACY

Summary

Historical confirm the superior value ethical principles formulated in 1789 and the principles that were completed in the same vein of thought. Despite serious violations of law in the world, despite the weaknesses and criticisms, what after two centuries surprising is the sustainability principles in 1789, not only in their ideology but also in its dynamics. It is important that the spread of human rights and freedoms associated with the realization of the rule of law, giving it a democratic character. The value of the Declaration of 1789 is not in the list of rights and freedoms, but also the principles on which they can find solutions to new phenomena.

The modern notion of democracy is tied to the idea of popular sovereignty and human rights appears for the first time in the West, the bourgeois revolution. When the French revolutionaries of that time was the prevailing belief that they create not only a new social order, but a new nation, a new breed of people, a new man. Even today, human rights and the sovereignty of the nation's two key features of modern democracy. In addition, the establishment of a democratic political space which is a primary requirement for learning democracy, one of the main achievements of the French Revolution and the Declaration resulting from it.

Key words: French Revolution, the French Declaration of 1789, human rights, freedom, rule of law, modern democracy.

KOMPETENCIJE NASTAVNIKA NEOPHODNE ZA RAD U NASTAVI

Sažetak

U radu su predstavljeni rezultati ispitivanja mišljenja nastavnika o tome koje kompetencije trebaju posjedovati kako bi uspješno obavljali uloge neophodne za realiziranje sadržaja i ostvarivanje ciljeva obrazovanja.

Cilj rada je ispitati i utvrditi koje kompetencije treba posjedovati (učitelj, nastavnik, profesor) da bi mogli uspješno realizirati nastavne sadržaje i ciljeve i zadatke obrazovanja u društvu budućnosti. Zanima nas ko ima glavnu ulogu u njihovom razvoju, na kome stupnju su te kompetencije kod nastavnika koji rade sa djecom i koje mjere predlažu u cilju podizanja na viši nivo postojećih kompetencija. U radu je korištena metoda teorijske analize i survey istraživačka metoda, a od instrumenata anketni upitnik koji smo napravili za potrebe našeg istraživanja. Uzorak ispitanika sačinjavalo je 110 profesora razredne i predmetne nastave sa područja Tuzlanskog kantona. Rezultati istraživanja su pokazali da nastavnici trebaju posjedovati sve vidove kompetencija koje trebaju razvijati kod svojih učenika (kognitivne, emocionalne, socijalne, radno-akcione, moralne, estetske i ekološke), da se za razvoj nastavničkih kompetencija trebaju pobrinuti visokoškolske ustanove koje se bave obrazovanjem nastavnika i ustanove koje se bave njihovim stručnim usavršavanjem putem različitih vidova i oblika cjeloživotnog obrazovanja. Pored toga rezultati su pokazali da postojeće kompetencije nastavnika, zbog naglih društvenih, znanstvenih, tehnoloških, kulturnih i drugih kretanja nisu uvijek na visokom nivou, te ih treba stalno usavršavati. Prijedlozi koje ispitanici predlažu odnose se na sljedeće mjere: individualno i kolektivno stručno uzdizanje, istraživačke aktivnosti, prisustvo seminarima, simpozijima, radionicama, i dr. vidovima aktivnosti.

Ključne riječi: kompetencije, nastavnici, nastava, stavovi nastavnika.

Uvod

U posljednje vrijeme za sve odgajatelje u osnovnoj školi upotrebljava se opći naziv učitelj.

Sa promjenama u savremenom društvu mijenja se i funkcija škole pa su neophodne i nove uloge nastavnika.

"One se odnose na inventivne, kreativne i odgovorne stručnjake" (Ajanović i Stevanović, 1998, str.137).

Pojava informacijske tehnologije zahtijeva nove oblike interakcije između učenika i nastavnika. U školi je potrebno uspostaviti nove oblike komunikacije jer se sve češće traži timski rad. Nastavnik treba biti sposoban mijenjati način razmišljanja u skladu sa trenutnom situacijom, jer treba znati pomagati u razvoju ustanove u kojoj radi. Posebne su obaveze nastavnika u stvaranju kurikuluma.

Najznačajnije uloge savremenog učitelja su:

- uloga obrazovanja - poučavanje učenika s ciljem stjecanja znanja, vještina i razvoja sposobnosti,
- uloga odgajanja - poučavanje učenika u svrhu usvajanja ili promjene vrijednosti, stavova i navika i
- razvojna uloga - učešće u procesima razvoja škole sa drugim stručnjacima. U tradicionalnoj školi nastavnik je bio posrednik između nastavnih sadržaja i učenika. Odnosi sa učenicima bili su zasnovani na hijerarhijskim razlikama. Savremeni nastavnik mora realizirati brojne zadatke kao što su: novi nastavni sadržaj, nova uloga učenika, nove nastavne strategije, korištenje raznovrsnih izvora znanja i osposobljavanje učenika za permanentno obrazovanje.

Ajanović i Stevanović (1998, str. 138) navode da je nastavnik u savremenoj školi sve više:

- "redatelj nastave,
- organizator,
- analitičar svog i učenikovog rada,
- graditelj suradničkih odnosa,
- kreator stvaralačkog izražavanja učenika,
- racionalizator,
- istraživač i inicijator,
- onaj koji grupu orijentira i ukazuje na pravce daljnjeg kretanja,
- tražitelj i davatelj informacija,
- koordinator,
- programer,
- mentor“.

Obavlja i uloge upravljača i regulatora odgojnog procesa, ulogu organizatora nastavnog procesa, pedagošku (odgojnu) i planira i programira nastavni rad.

Autori smatraju da se od nastavnika traži mnogo toga da bi mogao odgovoriti novim i povećanim zahtjevima sadašnjeg i budućeg vremena. „Prije svega treba biti dobar poznavalac svoje struke, solidno poznavati pedagogiju, psihologiju, didaktiku, metodiku, sociologiju i druge znanosti. Treba poznavati psihofizičke karakteristike djece određenog uzrasta, voliti djecu i imati izgrađen empatičan stav, imati razvijene interpersonalne odnose, biti sposoban stvarati povoljnu pedagošku klimu u učeničkim i roditeljskim kolektivima, oduševljavati svojim radom i uvijek treba biti nov, neponovljiv i suvremen. Radeći svakodnevno sa djecom nastavnik rješava nekoliko pitanja među kojima se ističu: racionalno organiziranje stjecanja znanja, vještina i navika, motivacija učenika za cjelodnevnu odgojno-obrazovnu aktivnost, pomoć učenicima da organizuju rad, odmor, igru i korisnu zabavu, da poznaje metode upoznavanja i vođenja ličnosti, da poznaje biološka, medicinska, psihološka i pedagoška pitanja rasta i razvoja ličnosti i dr.“(Brkić i Tomić, 2017, str.322).

U tradicionalnoj školi uloga nastavnika je aktivna, subjekatska, dok je učenik u jednoj pasivnoj, podređenoj, objekatskoj poziciji.

U tradicionalnoj školi nastavnik, učitelj je bio posrednik između nastavnih sadržaja i učenika. Učenik je bio u podređenom položaju. Moderna škola traži i modernog nastavnika. Zadaci koje savremeni nastavnik treba realizirati su vezani za:

- "nove nastavne sadržaje,
- nove oblike, tehnike i metode nastavnog rada,
- novu funkciju učenika i nastavnika,
- korištenje raznovrsnih izvora znanja,
- osposobljavanje učenika za permanentno obrazovanje"(Ajanović i Stevanović, 1998, str. 138).

Posao nastavnika ne ograničava se samo na prenošenje informacija, niti znanja. On obuhvata i prezentiranje toga znanja u obliku zadavanja problema unutar određenog konteksta i stavljanja problema u određeni odnos kako bi učenik njihovo rješavanje povezo sa širim pitanjima.

Cilj odnosa učenik – nastavnik je razvoj potpune ličnosti učenika sa akcentom na samostalnosti.

Funkcija nastavnika kao autoriteta će se najvjerojatnije promijeniti, međutim nastavnik ostaje izvor odgovora na pitanja koja učenici postavljaju o svijetu, kao i najvažniji preduvjet da u potpunosti uspije proces učenja. "U modernim društvima postaje iznimno važno poučavati kako pomoći pojedincu stvarati osobne sudove i razviti osjećaj osobne odgovornosti i tako omogućiti učenicima razviti sposobnost predviđanja promjene i prilagodbe istina, drugim riječima – nastaviti učiti cijeli život. Učeničke kritičke sposobnosti razvijaju se pod vodstvom nastavnika i kroz dijalog s njim"(Delors, 1998, str. 164).

Nove funkcije škole traže i drugu ulogu nastavnika. Nastavnik nije više osoba koja samo 'drži časove', već više "ličnost koja organizira, podstiče, vrednuje, primjenjuje različite procese i stilove učenja i koja umije da primijeni, ako je i kada je potrebno, određene strategije kompenzacije"(Vilotijević, 2001, str. 133).

Radeći svakodnevno sa djecom, nastavnik rješava sljedeće probleme:

- racionalno organizira stjecanja znanja, vještina i navika; □ motivira učenika za cjelodnevnu odgojno-obrazovnu aktivnost i
- pomaže učenicima da organizuju rad, odmor, igru i korisnu zabavu.

Da bi ovo mogao, nastavnik treba da poznaje metode upoznavanja i vođenja ličnosti, te da poznaje biološka, medicinska, psihološka i pedagoška pitanja rasta i razvoja ličnosti i dr.

Nastavnik je glavni nosilac primjene inovacija u nastavnoj oblasti koju izlaže i u odjeljenju sa učenicima s kojim radi.

Novo doba traži novu strategiju u organizaciji nastavnog procesa. Upravljanje nastavnim procesom treba promatrati interdisciplinarno, imajući u vidu kibernetiku, teoriju komunikacije, nove teorije učenja, didaktičku doktrinu o samostalnom i istraživačkom radu učenika itd. Upravljanje treba shvatiti u smislu oslobađanja učeničkih stvaralačkih potencijala i usmjerenje ka stvaralaštvu. Učenik je u prvom planu sa svim svojim karakterističnim psihofizičkim osobinama. Nastavni rad ili, bolje rečeno, učenje se prilagođava njegovim potrebama i mogućnostima (Stevanović, 1998).

Nastava u suvremenoj školi je interakcijski proces u kome nastavnik i učenik surađuju. Učenik je u poziciji subjekta. "Nastavnik je glumac kao i učenici. On zna da je glavni u nastavi, ali se pravi da nije i učestvuje s njima u razgovoru" (Lukić – Domuz, 2004, str. 217).

Nastavnik kroz interakciju organizira rad, poštuje potrebe i želje učenika. U interaktivnom učenju aktivni su i nastavnik i učenik, ali je uloga nastavnika veća jer on kroz interakcijski proces vodi učenika do znanja.

Da bi komunikacija u nastavi bila efikasna i da bi se razvijale kompetencije učenika, nastavnik treba osvajati i sljedeće uloge: "nastavnik kao didaktičar; nastavnik kao odgajatelj; naučno-nastavna uloga nastavnika; nastavnik kao dijagnostičar; nastavnik kao instruktor aktivne nastave; nastavnik kao koordinator; nastavnik kao kreator novih interpersonalnih odnosa; nastavnik kao graditelj emocionalne klime u odjeljenju; nastavnik u aktivnom ciljnom učenju"(Suzić, 1999, str. 6-7).

Uloga nastavnika se u potpunosti mijenja u interaktivnoj nastavi gdje je on ravnopravan partner s učenikom u interakciji, dijagnostičar i terapeut u nastavi.

Nastavni rad, odnosno učenje, prilagođava se njegovim potrebama i mogućnostima. "Dobar učitelj se najlakše prepoznaje u procesu vaspitno-obrazovnog rada, naročito kroz karakter interpersonalnih odnosa u školi" (Laketa, 1996, str. 12). On mora humano i demokratski komunicirati sa učenicima, lijepo i pravilno govoriti, biti oslobođen utjecaja prevaziđenih teorija učenja, baviti se istraživačkim radom u konkretnom odjeljenju, itd.

Baveći se nastavnim umijećima i pitanjima njihovog razvoja Kyriacou (2001) ih sažima i opisuje na sljedeći način:

- „Planiranje i priprema: umijeća potrebna za odabir predviđenih pedagoških ciljeva i rezultata i načina kako ih najlakše postići,
- Izvedba nastavnog sata: umijeća potrebna za uspješno uključivanje učenika u učenje, osobito u odnosu na kakvoću pouke,
- Vođenje i tijek nastavnog sata: umijeća potrebna za organizaciju aktivnosti za vrijeme nastave kojima se održava učenička pozornost, zanimanje i sudjelovanje,
- Razredni ugođaj: umijeća potrebna da bi se razvili i održali motivacija i pozitivni učenički odnos prema nastavi.
- Disciplina: umijeća potrebna da se održi red te da se riješe problemi učeničkog neposluha.
- Ocjenjivanje učeničkog napretka: umijeća potrebna da se ocijeni učenički napredak, a koja uključuju formativno (pomaže učenikovom razvitku) i sumativno (evidentira postignuća) ocjenjivanje.

- Osvrt i prosudba vlastitog rada: umijeća potrebna da se prosuđuje o vlastitoj nastavi kako bi se poboljšala“(Kyriacou, 2001, str.24).
- U svim navedenim umijećima istaknuta su tri elementa: znanje, odlučivanje i radnje. Proces razvoja nastavnih umijeća je dug i složen i ne može se steći stjecanjem stručne naobrazbe. Tek permanentnim i cjeloživotnim učenjem nastavnik će uspjeti podići na visoku razinu svoja umijeća neophodna u stručnom i nastavnom radu. Na žalost, ima i onih , koji zalutaju u naš poziv i nikada to ne uspiju.

Osobine nastavnčkog poziva

Učitelj je predavač svoga predmeta i odgajatelj. Nosilac je cjelokupne odgojno-obrazovne djelatnosti u školi. Njegova odgojna funkcija pretpostavlja i traži posebno obrazovanje i sposobnosti, moralni lik, odnos prema radu i materijalne i duhovne vrednote. Brojni pedagozi isticali su značaj odgojne funkcije učitelja, kao što je *Komensky, Locke, Diesterweg, Binet, Bjelinski, Dobroľjubov, Trstenjak*. Trstenjak upozorava da dobar odgajatelj odgaja sam sobom svojim bićem i poručuje učiteljima: "Kakvi hoćeš da ti budu odgajani, takav budi najprije sam". Od suvremenog nastavnika traži se "visoka idejno-moralna izgrađenost, solidno opće i stručno obrazovanje, psihološko-pedagoška i didaktičko metodička osposobljenost, pravilan stav prema radu, ljubav i poštovanje dječije ličnosti" (Ajanović i Stevanović: 1998, str.143).

Škalko (1967, str.333) navodi: "Da bi nastavnik uistinu bio pravi odgajatelj, on mora iskreno voljeti djecu i poštovati dječiju ličnost. Za pravilan pedagoški postupak treba u prvom redu poznavati djecu, ali to nije dovoljno. Da uspjeh bude potpun, djecu treba voljeti".

Sa učenicima treba uspostaviti srdačan i prijateljski kontakt, biti susretljiv, unositi vedro raspoloženje, vedrinu, radost, humor. Učenici trebaju na svakom koraku osjetiti da ih nastavnik poštuje.

Posebna kvaliteta nastavnčkog poziva odnosi se na njegov stvaralački rad sa učenicima. Stvaralaštvom trebaju biti prožeti i nastava i ostali vidovi odgojno-obrazovnog rada.

Za poziv nastavnika jako su bitne i njegove karakterne osobine. Mora biti izgrađena moralna ličnost sa najvišim karakternim osobinama. *Škalko* (1967, str.335) navodi: "Treba se čuvati prejakog glasnog govora, vikanja, jer to ne stvara red i disciplinu. Također je vrlo nezgodno ako nastavnik u govoru upotrebljava nepotrebne, parazitske riječi i uzrečice.

Samokontrolom treba to zapaziti i od toga se svakako odviknuti".

M.A. M. Gorki je pisao da su djeca naše sudije, a te se sudije najradije sjećaju svojih učitelja, oni ih vole i poštuju. Posao učitelja je jedan od najljepših poslova, jer djeca s kojom učitelji rade ih vole, odnosno, vole ih njihovi učenici. L. N. Tolstoj, govoreći o radu i ljubavi prema djeci zaključuje: „Ako učitelj voli samo posao, onda je dobar učitelj, ako učitelj voli učenika kao otac ili majka, on je bolji od onog učitelja koji je pročitao sve knjige, ali ne voli posao ni Đake. Kad učitelj sjedini ljubav prema poslu i prema učenicima – on je savršen učitelj“ Citirano kod: (Laketa, 1996, str.12). Davorin Trstenjak je govorio: „Bez ljubavi neka niko ne ulazi u hram prosvjete, jer će biti nesretan, i to nesretniji, što više zna, a manje ljubi“.

Najbolje odgojno sredstvo je lični primjer nastavnika. Kod nastavnika mora dominirati sklad misli, riječi i djela. Treba služiti kao pozitivan uzor svojim učenicima.

Dobar nastavnik mora uvažavati i one osobine njegove ličnosti koje učenici naročito vole i cijene, ali i one koje ne vole.

Suvremeni učitelj je "vrstan pedagog, psiholog, humanista i znanstvenik, voditelj i animator odgojno-obrazovnog procesa koji polazi od djeteta samog" (Vidulin – Orbanić, 2007, str. 346).

Novim standardima početkom XXI stoljeća stručna pomoć učitelja učenicima je nužna i neophodna. Učitelj sam svojom ličnošću, stručnom pripremljenošću, kulturnom pojavom i društvenom aktualnošću izvor je i kvaliteta znanja.

U odnosu s učenicima stvoriti će uvjete za napredovanja i kvalitet učeničkih postignuća:

- uvažavajući učeničke potrebe i želje tokom pripremanja sadržaja rada,
- odredit će nepretenciozne sadržaje s jasnim ciljem i zadacima,
- podsticat će na kvalitetan rad,
- omogućit će učenicima aktivno i samostalno demonstriranje sadržaja, korištenje stečenih znanja,
- da se ispravljaju učenjem na greškama, da razvijaju osobne dispozicije i sklonosti, □ omogućiti im uvjete za napredak i ostvarivanje ličnih potencijala.

Kroz zajednički rad zadovoljit će učeničke osnovne potrebe, odnosno "potrebe opstanka, ljubavi, pripadanja, moći, slobode i zabave, kako bi dostigli svoj maksimum, te postali zadovoljni i ispunjeni, odgovorni i kompetentni, obrazovani i kvalitetni ljudi. Bez prisile, uz

korisnu građu, samoučenjem i samoocjenjivanjem u svrhu poboljšanja svoga znanja učitelj i učenik činit će nerazdvojni dvojac" (Ibidem, str. 346).

Uloga učitelja iz razrednog odjeljenja širi se i na društvo gdje pored pomoći u stjecanju znanja društvo treba učitelja kao kulturnog savjetnika i povjerljivu osobu. U skladu s društvenom stvarnošću učitelj dobiva ulogu medijatora među ljudima, kulturama, znanjima, ponašanjem i djelovanjem. Sam treba postići višu kompetenciju u poznavanju drugih, njihovih posebnosti, njihova jezika i modernih medija prijenosnika ovih poruka" (Previšić, 1999, str. 82).

Od učiteljeve ličnosti ovisi cjelokupan život i rad škole, i to: organiziranje i izvođenje odgojno-obrazovnog rada, kvalitet usvojenih činjenica i generalizacija u procesu učenja, ali i njihova funkcionalna povezanost sa objektivnom stvarnošću. Poznata je Veberova misao, da za odgajatelja mora biti rođen čovjek, kao i za umjetnika. Učitelj demokratski orijentiran je sretna i uravnotežena osoba. Prepoznaje se po reakcijama njegovih učenika koji prepoznaju da ih voli i da ih razumije, te se osjećaju emocionalno i fizički slobodni. Graf je savjetovao kada je u pitanju demokratski učitelj: „Poslušajte savet onoga koji mnogo šta zna, poslušajte naročito savet onoga koji bas voli“ (Laketa, 1996, str.19). Za učitelja demokratske pedagoške orijentacije utvrđeno je da posjeduje visok stupanj ljudskih, stručnih i pedagoških vrijednosti. „Posjeduje privlačne lične osobine: dobar je saradnik, ljubazan je i vesele naravi, poseduje smisao za humor, lepo govori, strpljiv je i dosledan, ume da sluša učenika do kraja, prijateljski je raspoložen, razume učenike, uvek je spreman da pomogne, pravedan je i principijelan, dopušta učenicima da ispoljavaju svoju aktivnost, a da se pri tom ne naruši red i disciplina (...) inspirator je i pokretač demokratskih odnosa u školi. Celokupnu organizaciju i izvođenje vaspitno-obrazovnog rada (...) postiže ličnim autoritetom zasnovanim na vlastitom ponašanju i delovanju u školi i društvenoj sredini“ (Ibidem, str.19). Demokratski tip nastavnika prema Stevanoviću (1999) jako je otvoren i fleksibilan u radu sa učenicima. „U svoj pedagoški rad unosi vedrinu, raspoloženje, humor, učenike stalno provocira za novim rješenjima, divi se originalnim zamislima učenika, afirmira najbolje inovatore i entuzijaste istraživače. Veoma je omiljen među učenicima“ (Stevanović, 1999, str.219). Govoreći o stvaralačkom nastavniku, A. Miel, (1968, str. 171.) kaže:

- „ to je osoba koja posjeduje primarnu sliku (model) koja vodi njegovo mišljenje i djelovanje,

- Osoba koja prihvaća samu sebe čvrsto, točno i realistički, te iskoristiti svoj puni potencijal,
- Osoba koja je svjesna drugih ljudi, osjetljiva prema njima i reagira na ljude, ideje i događaje,
- Osoba koja posjeduje osjećaj sigurnosti u neizvjesnosti, koja tolerira dvosmislenost,
- Osoba koja je učenik“

Ovaj psiholog uspoređuje nastavnika s umjetnikom koji prvo bira koncepciju cilja, a nakon toga sredstva pogodna da se taj cilj ostvari. On kaže dalje: „Poput umjetnika, nastavnik prvo mora imati opću koncepciju cilja, zatim mora odabrati ona postojeća sredstva koja će mu pomoći da dođe do cilja, a zatim mora upotrijebiti ta sredstva vješto i sa razumijevanjem. Cjelina slike koja vodi nastavnika sastavljena je od mnogo dijelova koji se kreću od osnovnih uvjerenja o čovjeku i prirodi njegovog postojanja do uvjerenja o tome kako nastavnik treba da se postavi prema svakom učeniku u svom razredu“ (Ibidem, str.172), citirano kod: Stevanović, 1999, str. 78.).

Učitelj je duša i život škole u kojoj radi, jer svojim uzorom utječe na ponašanje učenika i na njihovo shvatanje svijeta.

Uspješan učitelj "spreman je na vlastitu aktivnost, utjecajan, usmjerava učenike prema cilju, pozitivno i pravilno odlučuje, izdržljiv je, samokritičan s osebnim stilom komuniciranja" (Vidulin – Orbanić, 2007, str. 350).

Jako je važan autoritet učitelja. Govoreći o autoritetu nastavnika znameniti P. VukPavlović je istakao sljedeće: „Pedagoški , autoritet nije nikako i ni u kojem vidu autoritet moći, već je naprotiv autoritet ljubavi, autoritet koji to manje ograničuje lice (odgojenika), što je silniji, i koji u svoj svojoj veličini i nesavladivosti ipak ne sputava čovjeka ni tjelesnim ni duševnim okovljem, ni lisičinama ni strahom prijetnjama izazvanim, ni nadom obećanjima pobuđenom, nego-koliko je istini, nepatvoren, u sebi čist i vjeran najizvornijem svom bivstvu- samohranom snagom oslobađa život, kojega se takne“(Vuk- Pavlović, 1932, str. 231). Samo zreli i odgovorni odgajatelji mogu formirati samostalne i zrele ličnosti učenika.

Analizirajući uspješne učitelje Terhart (2001) navodi da sa njima:

- Učenici napreduju u učenju iznadprosječno,
- Provode više vremena rješavajući zadatke,
- Pokazuju više inicijative i spontanosti.
- Uspješni učitelji mnogo vremena poklanjaju planiranju i uspostavljanju reda.

- Ovome posebno posvećuju pažnju u novom razredu.
- Oni rade s cijelim odjeljenjem kako bi poučili djecu skupu pravila i postupaka koji doprinose uspješnom radu. Dobar red predstavlja osnovu razvoja samostalnosti učenika.
- Učenju predstavljaju prijetnju:
- Nemogućnost da se uspostavi red,
- Neuspjeh u napredovanju ka samostalnosti.

Kompetencije nastavnika

Nastavnikova kompetencija je višedimenzionalna pojava, jer je posrijedi jako složeno područje djelovanja. Osnovne dimenzije su: pedagoška i stručna. Iz pedagoške kompetencije naročito se naglašava komunikativna kompetencija u kojoj se razlikuju sadržajna i odnosna kompetencija. Samo sjedinjene ove kompetencije mogu nastavniku pružiti mogućnost da može odgovoriti zahtjevima suvremenih tijekova odgoja i obrazovanja.

Pedagoška dimenzija kompetencije nastavnika jasnija je tek u svijetlu interakcija, suradnje i zajedničkog rada nastavnika, odgajatelja i odgajanika. Suvremeno učenje podrazumijeva intenzivniju interakciju, dvosmjernu komunikaciju i dijalog, suradnju i zajedništvo od najmlađeg uzrasta do univerzitetskog.

Kompetencije nastavnika (učitelja, odgajatelja, i dr.), uz stručnost i znanstvenost kao osnove cjelokupnog njegovog djelovanja, ogledaju se sve više u umijeću uspostavljanja odnosa i efikasnog komuniciranja sa odgajanicima. Za komunikaciju je jako važna i ličnost nastavnika, jer ona budi entuzijazam učenika, potiče na kreativnost i samoostvarenje, potiskuje anksioznost, motivira pozitivnu intelektualnu radnu klimu.

Stručna i znanstvena dimenzija nastavničke kompetencije vezuju se za nastavne sadržaje, dok se pedagoška kompetencija vezuje za procese i odnose.

Brojni znanstvenici razmatrali su i analizirali kompetencije neophodne za život u 21. i narednom stoljeću kod odgajanika. Da bi razvijao ove kompetencije kod svojih učenika, odgajanika, nastavnik ih sam mora posjedovati. Predstaviti ćemo kompetencije koje smatra da je neophodno razvijati kod odgajanika koji će živjeti u 21. stoljeću (Suzić, 2005).

Suština kompetencija odnosi se na kvalifikacije ili standarde, odnosno na visoku uspješnost ili superiornost u obavljanju posla. Učenici u školi, ako žele razvijati kompetencije, trebaju težiti poboljšanju vlastitih kvaliteta koji će rezultirati visokim rezultatima u školskom učenju i

zasnivati se na natjecanju sa samim sobom. U ostvarivanje ovih visokih rezultata treba uključiti i nastavnike i roditelje.

Kompetencije predstavljaju vlastite kvalitete koji omogućavaju samostalnost i uspješnost u aktivnostima kojima se osoba bavi. Suzić govori o kognitivnim, emocionalnim, socijalnim i radno-akcionim kompetencijama kao potrebnim za život u XXI stoljeću za učenike osnovne škole (Suzić, 2002). U okviru svake od kompetencija, on navodi po sedam kompetencija i to:

Kognitivne kompetencije: 1) izdvajanje bitnog od nebitnog, vještina odabira informacija, 2) postavljanje pitanja o gradivu kao i vlastitoj kogniciji, 3) razumijevanje materije ili problema, 4) pamćenje, odabir informacija koje je nužno zapamtiti, 5) rukovanje informacijama, menadžment u korišćenju informacija brzo pronalaženje i korišćenje informacija kao i skladištenje, 6) konvergentna i divergentna produkcija, fabrikovanje novih ideja, rješenja ili produkata, 7) evaluacija, vrednovanje efikasnosti učenja i rada kao i ostvarene koristi.

Emocionalne kompetencije: 1) emocionalna svijest, prepoznavanje svojih i tuđih emocija, 2) samopouzdanje, jasan osjećaj vlastitih moći i limita, 3) samokontrola, kontrola ometajućih emocija i impulsa, 4) empatija i altruizam, 5) istinoljubivost, izgradnja standarda časti i integriteta, 6) adaptabilnost, fleksibilnost u prihvatanju promjena, 7) inovacija, otvorenost za nove ideje, pristupe i informacije.

Socijalne kompetencije: 1) razumijevanje drugih individua i grupa, tumačenje grupnih emocionalnih strujanja i snage odnosa, 2) suglasnost, usaglašenost sa ciljevima grupe ili organizacije, kolaboracija, 3) grupni menadžment: biti vođa i biti vođen, stvaranje veza, sposobnost uvjeravanja, organizacione sposobnosti, timske sposobnosti, podjela rada, 4) komunikacija: slušati otvoreno i slati uvjerljive poruke, komunikacija "oči u oči", nenasilna komunikacija, 5) podrška drugima i servilna orijentacija, senzibilitet za razvojne potrebe drugih i podržavanje njihovih sposobnosti, 6) uvažavanje različitosti, tolerancija, demokratija, 7) osjećaj pozitivne pripadnosti naciji i civilizaciji.

Radno-akcione kompetencije: 1) poznavanje struke ili profesionalnost, 2) opšta informatička i komunikacijska pismenost, poznavanje engleskog ili svjetskih jezika, 3)

savjesnost, preuzimanje odgovornosti za lična ostvarenja, 4) perzistencija, istrajavanje na ciljevima, uprkos preprekama ili neuspjesima, 5) motiv postignuća, težnja za poboljšanjem ili ostvarenjem najviših kvaliteta, 6) inicijativa, spremnost da se iskoriste ukazane mogućnosti, 7) optimizam, unutrašnja motivisanost, volja za rad.

Svaka od ovih kompetencija prožeta je moralnom i estetskom dimenzijom. U zadnje vrijeme im se sve jače pridružuje i eko-pedagoška kompetencija nastavnika, koja zahtijeva pored ostalog eko-pedagoško komuniciranje.

Govoreći o kompetencijama nastavnika, Đorđević (2002) navodi model od sljedeće 24 kompetencije nastavnika:

„1. Uspješno komuniciranje s učenicima; 2. razvijanje efikasnih radnih odnosa sa učenicima; 3. jačanje pozitivnih stavova prema učenicima; 4.razvijanje klime koja će ohrabrivati učenike; 5. stvaranje osnova za zrelije odnose prema učenicima; 6. prilagođavanje instrukcija nivou napredovanja učenika; 7. prilagođavanje nastave individualnim sposobnostima; 8. uvažavanje razlika između nastave za djecu i one za odrasle; 9. osiguranje instrukcija koje će razvijati samopouzdanje učenika; 10. razviti kod učenika interesovanje za aktivnosti u odjeljenju; 11. prilagoditi nastavne sadržaje potrebama djeteta koje se mijenjaju; 12. snabdjeti učionice i ostala mjesta nastavnim sredstvima; 13. identificirati sposobnosti učenika za razvoj; 14. organizirati učenike da sudjeluju na odgovarajućem nivou; 15. sumirati i voditi računa o uporišnim točkama lekcija i demonstracija; 16. sudjelovati u ocjenjivanju uspješnosti nastave; 17. obezbijediti provjerene informacije učenika o napredovanju; 18. odabrati nastavne sadržaje od suštinskog značaja za učenike; 19. uskladiti i vršiti nadzor nad aktivnostima u odjeljenju; 20. razvijati principe učenja koje koriste učenici; 21. imati povjerenja u informacije i eksperimente; 22. primijeniti individualni rad; 23. primjenjivati metode rada i iskustva drugih nastavnika; 24. usklađivati aktivnosti u odjeljenju sa iskustvima učenika“ (Đorđević, 2002, str. 40-41). Kompetencije važne za 21. stoljeće određene u projektu DeSeCo (Peklaj, 2008, str.171) odnose se na pet oblasti: „Kompetencije efikasnog podučavanja, kompetencije općeg obrazovanja, kompetencije upravljanja i komunikacije, kompetencije provjeravanja i ocjenjivanja znanja i šire profesionalne kompetencije“ (Gojkov, 2008, str.172). Pišući o kvalitetima i kompetencijama učitelja, OECD (2002) navodi da učitelj mora imati duboko razumijevanje sebe i prirode svoga rada.

1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

1.1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je ispitati, utvrditi, analizirati i predstaviti koje kompetencije trebaju imati nastavnici kako bi uspješno radili u nastavnom procesu u savremenoj školi.

1.2. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je ispitati i utvrditi kakva su mišljenja nastavnika o kompetencijama koje trebaju posjedovati da bi uspješno obavljali ulogu nastavnika u savremenoj školi, na kom nivou su prema njihovoj procjeni te kompetencije kod postojećih nastavnika, ko ima glavnu ulogu u njihovom razvoju i formiranju i koje mjere predlažu u cilju podizanja na viši nivo postojećih kompetencija i kolika je uloga društvene zajednice u tome.

1.3. Zadaci istraživanja.

Zadaci istraživanja su:

1. Ispitati i utvrditi koje su kompetencije nastavnika neophodne da bi uspješno izvodili nastavu u savremenoj školi.

1. Ustanoviti tko po mišljenju nastavnika ima glavnu ulogu u njihovom razvoju.

3. Ispitati na kome nivou su postojeće kompetencije kod sadašnjih nastavnika koji izvode nastavu u školama.

2. Ustanoviti koje mjere ispitanici predlažu u cilju podizanja na viši nivo postojećih kompetencija.

3. Ispitati psostoje li uslovi za dodatnu pravilnu edukaciju nastavnika.

1.4. Hipoteze

U istraživanju smo pošli od pretpostavke da su nastavnici svjesni potrebe posjedovanja određenih kompetencija kako bi uspješno izvodili nastavu u savremenoj školi.

Iz polazne hipoteze proizlaze i podhipoteze istraživanja, a one su:

1. Pretpostavlja se da je većina ispitanika mišljenja da su za obavljanje uloge nastavnika u savremenoj školi neophodne sve vrste kompetencija koje treba razvijati kod učenika i koje

od njih traži život i rad u savremenom svijetu, a da su na prvom mjestu stručna i pedagoška kompetencija.

2. Pretpostavlja se da glavnu ulogu u razvoju neophodnih kompetencija nastavnika imaju visokoškolske institucije koje pripremaju stručni kadar za rad u školama.

3. Pretpostavlja se da kompetencije koje posjeduju nastavnici nisu na zadovoljavajućem nivou pa ih permanentno treba bogatiti, razvijati i usavršavati.

4. Pretpostavlja se da će ispitanici predložiti brojne prijedloge mjera za podsticanje i razvoj, te dizanje na viši nivo postojećih kompetencija nastavnika.

5. Pretpostavlja se da ne postoje neophodni preduslovi za edukaciju i permanentno obrazovanje nastavnika.

1.5. Uzorak ispitanika

Istraživanje je provedeno na uzorku od 110 ispitanika, profesora sa područja Tuzlanskog kantona.

1.6. Metode prikupljanja podataka

Od metoda u radu je korištena metoda teorijske analize i survey istraživačka metoda. Metodu teorijske analize koristili smo tokom teorijske obrade problema, tokom izrade instrumenata istraživanja, analize i interpretacije rezultata istraživanja i pri izvođenju zaključaka. Pošto ispituje stavove nastavnika o njihovim kompetencijama neophodnim za uspješno obavljanje uloge nastavnika, opredijelili smo se za survey metodu (jer ćemo putem anketnog upitnika ispitati njihova mišljenja). Od instrumenata ćemo koristiti anketni upitnik koga smo sami konstruirali za potrebe ovog istraživanja.

1.7. Metode obrade podataka

Za analizu dobivenih podataka korištene su metode deskriptivne statistike (srednje vrijednosti, mjere centralne tendencije i postoci, a da bi ustanovili da li su odgovori ispitanika statistički značajni, izračunali smo Hi kvadrat (χ^2) test. Dobiveni podaci su radi preglednosti predstavljeni tabelarno.

2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

2.1. Mišljenja ispitanika o kompetencijama koje trebaju posjedovati da bi uspješno obavljali ulogu nastavnika

Prvi zadatak istraživanja odnosio se na saznanje da li su nastavnici upoznati koje kompetencije trebaju posjedovati kako bi uspješno mogli obavljati ulogu nastavnika u savremenoj školi i kojoj od kompetencija daju prednost u obavljanju uloge nastavnika. Rezultati istraživanja predstavljeni su u Tabeli 1 koja slijedi u nastavku.

Tabela 1. Mišljenja ispitanika o kompetencijama koje trebaju posjedovati kako bi uspješno obavljali ulogu nastavnika u savremenoj školi

Vid kompetencije	Nikada <i>f</i> %	Rijetko <i>f</i> %	I da i ne <i>f</i> %	Čest <i>of</i> %	Uvijek <i>f</i> %	Ukupno <i>f</i> %	Aritmetička sredina <i>M</i>	Standardna devijacija <i>SD</i>
a) pedagoška	2 1,82	3 2,73	15 13,63	13 11,82	77 70	110 100	4,45	7,59
a) stručna	1 0,91	3 2,73	18 16,36	38 34,55	50 45,45	110 100	4,20	5,99
c)kognitivne	3 2,73	5 4,55	21 19,09	43 39,09	38 34,55	110 100	3,98	5,85
d)emocionalne	13 11,82	19 17,27	18 16,36	38 34,55	22 20	110 100	3,35	5,03
e)socijalne	29 26,36	29 26,36	12 10,91	17 15,45	23 20,91	110 100	2,78	4,90
f) radno-akcione	10 9,10	13 11,82	39 35,45	21 19,09	27 24,55	110 100	3,38	5,19

g)moralne	0	0	10 9,10	50 45,45	50 45,45	110 100	4,36	9,63
h)estetske	29 26,36	39 35,45	19 17,27	10 9,10	13 11,82	110 100	2,45	5,22
i)ekološke	29 26,36	27 24,55	27 24,55	10 9,10	17 15,45	110 100	2,63	4,94

Izvor: Istraživanje autora

Analizom rezultata možemo vidjeti da se srednje vrijednosti odgovora (M) kreću u rasponu od $M=4,45$ na varijabli (a)- pedagoške kompetencije; do $xM=2,45$, na varijabli (i) – estetske kompetencije. Većina ispitanika, odnosno 70 % se izjasnila da nastavnik mora uvijek posjedovati pedagoške kompetencije, dok se 11,82% izjasnilo da ih trebaju često posjedovati. Svega 1,82 % ispitanika se izjasnilo da ih ne trebaju nikada posjedovati. Na drugo mjesto ispitanici stavljaju moralne kompetencije $M= 4,36$, zatim stručne kompetencije, $M= 4,20$, dok na zadnje mjesto stavljaju estetske kompetencije, gdje je $M= 2,45$.

Uz pomoć χ^2 ustanovili smo da li su mišljenja ispitanika statistički značajna ili nisu na nivou 0,01 , za varijablu (a) – pedagoške kompetencije, što se vidi u tabelarnom prikazu.

Tabela 2. χ^2 test

χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>	Granična vrijednost X^2 na nivou 0.01
170,00	4	.000	13,277

Legenda: χ^2 - Hi kvadrat *df*-stupanj slobode *p*-razina značajnosti

Vrijednost χ^2 je 170,00, uspoređujući dobiveni rezultat sa tablicama za χ^2 dobivamo da:

Razlika na nivou $p < 0,01$)- postoji

Na osnovu toga možemo zaključiti da je dobiveni χ^2 značajan, te da stavovi nastavnika nisu slučajni. Dovodeći u vezu dobivene podatke sa hipotezom kojom se pretpostavljalo da su za obavljanje nastavničke uloge neophodne odgovarajuće kompetencije, na prvom mjestu pedagoške , može se konstatovati da je hipoteza potvrđena.

2.2. Čija je uloga najvažnija u razvoju nastavničkih kompetencija

Drugi zadatak odnosi se na ispitivanje ko ima glavnu ulogu u razvoju nastavničkih kompetencija neophodnih za uspješno obavljanje uloge nastavnika u savremenoj školi.

Odgovori su predstavljeni u Tabeli 3 koja slijedi u nastavku.

Tabela 3. Čija je uloga najvažnija u razvoju nastavničkih kompetencija

Faktori koji igraju glavnu ulogu u razvoju nast. komp.	Nikada <i>f</i> %	Rijetko <i>f</i> %	I da i ne <i>f</i> %	Čest <i>f</i> %	Uvijek <i>f</i> %	Ukupno <i>f</i> %	Aritmetička sredina <i>M</i>	Standardna devijacija <i>SD</i>
a) visokoškolske institucije	0	0	1 0,91	32 29,09	77 70	110 100	4,69	7,95
b) nastavnici	3 2,73	2 1,82	5 4,54	50 45,45	50 45,45	110 100	4,29	6,77
b) Radne organizacije	1 0,91	12 10,90	12 10,90	21 19,09	64 58,18	110 100	4,23	6,62
d) društvena zajednica u cjelini	31 28,18	39 35,45	40 36,36	0	0	110 100	2,08	6,09

Izvor: Istraživanje autora

Uvidom u rezultate predstavljene u Tabeli 3. možemo zapaziti da se srednje vrijednosti odgovora ispitanika na varijablama čija je uloga glavna u razvoju nastavničkih kompetencija kreću u rasponu od $M=4,69$ na varijabli (a)- visokoškolske institucije, do $M=2,08$, na varijabli (d)- društvena zajednica u cjelini. Ispitanici su mišljenja da najveću ulogu imaju visokoškolske organizacije koje pripremaju nastavnički kadar, gdje se (70 %) ispitanika izjasnilo da su oni uvijek odgovorni, dok se 29,09% ispitanika izjasnilo da su često odgovorni. Na drugom mjestu su nastavnici, gdje srednja vrijednost odgovora iznosi – ($M=4,29$), a 45,45 % ispitanika se izjasnilo da uvijek nastavnici igraju glavnu ulogu, dok se sa često izjasnilo 45,45% ispitanika. Ispitanici smatraju da najmanju odgovornost u razvoju nastavničkih kompetencija ima društvena zajednica u cjelini, gdje je srednja vrijednost odgovora, ($M=2,08$).

Uz pomoć χ^2 ustanovili smo da li su mišljenja ispitanika statistički značajna ili nisu na nivou 0,01, za varijablu (a) –visokoškolske institucije, što se vidi u tabelarnom prikazu.

Tabela 4. χ^2 test

χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>	Granična vrijednost χ^2 na nivou 0.01
164,04	4	.000	13,277

Legenda: χ^2 - Hi kvadrat *df*-stupanj slobode *p*-razina značajnosti

Vrijednost χ^2 je 164,04. uspoređujući dobiveni rezultat sa tablicama za χ^2 dobivamo da:

Razlika na nivou $p < 0,01$)- postoji

Na osnovu toga možemo zaključiti da je dobiveni χ^2 značajan, te da stavovi ispitanika nisu slučajni. Dovodeći u vezu dobivene podatke sa hipotezom kojom se pretpostavljalo da su za obavljanje nastavničke uloge neophodne odgovarajuće kompetencije u čijem razvoju najveću ulogu imaju visokoškolske institucije, može se konstatovati da je hipoteza potvrđena.

2.3 Nivo razvijenosti kompetencija nastavnika koji obavljaju profesionalnu ulogu nastavnika

Trećim zadatkom željeli smo saznati kojom ocjenom nastavnici ocjenjuju nivo razvijenosti, odnosno posjedovanja određenih kompetencija u obavljanju nastavničke uloge.

Tabela 5. Ocjene nivoa razvijenosti nastavničkih kompetencija , procjene ispitanika

Nast. kompetencije	Odličan 5	Vrlo dobar 4	Dobar 3	Dovoljan 2	Nedovoljan 1
Svega	24	39	42	3	2
%	21,82%	35,45%	38,18%	2,73%	1,82%
N=110					

Analizom odgovora ispitanika možemo uočiti da je najviše ispitanika ocijenilo postojeće kompetencije nastavnika koji profesionalno obavljaju ulogu nastavnika sa ocjenom 3 (38,18% dok je najmanje ispitanika ocijenilo postojeće kompetencije radno angažiranih nastavnika sa ocjenom 1 (1,82 % ispitanika). Srednja ocjena kompetencija nastavnika iznosi ($M= 3,727$), i možemo zaključiti da je iznadprosječna.

3.4. Ispitanici predlažu sljedeće aktivnosti kako bi nastavnici usavršavali svoje

kompetencije: *individualno* *i* *kolektivno* *stručno* *usavršavanje,*
a) Istraživačke aktivnosti

- b) *Seminari*
- c) *Simpoziji*
- d) *Praćenje pedagoške periodike*
- e) *Doškolovanje*
- f) *Učešće u projektima*
- g) *Radionice*
- h) *itd.*

Nadležne institucije obrazovanja trebaju podržati finansijski ove oblike stručnog usavršavanja nastavnika, a time i podsticanja, bogaćenja i usavršavanja njihovih postojećih i razvijanja novih kompetencija kako bi uspješno obavljali ulogu nastavnika u savremenoj školi.

Posljednji zadatak bio je ispitati da li je podrška društvene zajednice u usavršavanju i podizanju nastavničkih kompetencija dovoljna.

Odgovori su predstavljeni u Tabeli 6 koja slijedi.

Podrška društvene zajednice je dovoljna	<i>f</i>	%
a) Da	7	6,36
b) Djelimično dovoljna	12	10,90
c) Nedovoljna je	91	77,27
Ukupno	110	100

Većina ispitanika smatra da je podrška društvene zajednice nedovoljna u usavršavanju nastavničkih kompetencija, 77,27% ispitanika, da je djelimično dovoljna izjasnilo se 10,90 % ispitanika, a da je dovoljna svega 6,36 % ispitanika.

Izračunati X^2 iznosi 121,13 i statistički je značajan na 2. stupnju slobode i razini značajnosti (0,05) i (0,01)., pa možemo zaključiti da su odgovori ispitanika statistički značajni, čime je potvrđena naša posljednja pothipoteza da je podrška društvene zajednice na usavršavanju kompetencija nastavnika nedovoljna.

Zaključci:

Na osnovu analize rezultata došli smo do sljedećih zaključaka:

1. Većina ispitanika se izjasnila da su za obavljanje profesionalne uloge nastavnika neophodne određene kompetencije, a da među neophodnim kompetencijama prednost treba dati pedagoškim, moralnim i stručnim kompetencijama. Ovo su pokazali i rezultati

istraživanja (Tomić (2005); Peklaj (2009); Selimović, Tomić (2010); a i teoretska razmatranja od strane brojnih pedagoga: (Ajanović, Stevanović, 1998); Suzić (2005), Kadum (2009) i brojni drugi.

2. Glavnu ulogu u razvoju nastavničkih kompetencija trebaju odigrati visokoškolske institucije u kojima se pripremaju profesionalni kadrovi za rad u odgojno-obrazovnim institucijama, sami nastavnici ih trebaju kod sebe bogatiti i razvijati, kao i radne organizacije, odnosno odgojno-obrazovne institucije u kojima su nastavnici angažirani.

3. Ispitanici su postojeće kompetencije nastavnika ocijenili sa iznadprosječnom ocjenom, što je svakako pozitivno. Ovo ne znači da na razvoju i bogaćenju kompetencija nastavnika treba stati, jer se svakodnevno mijenjaju i bogate znanstvene, tehničke i druge spoznaje i iskustva čovječanstva, pa je u skladu s tim neophodno usavršavati kompetencije nastavnika permanentno, kako bi uspješno uveli učenike u učenje učenja, permanentno obrazovanje i samoobrazovanje.

4. Ispitanici su predložili kako treba podići na viši nivo stručno usavršavanje nastavnika, aktivirati nastavnike u radu istraživačkih timova i projekata, povećati učešće u radu seminara, simpozijuma, čitanju stručne literature, i slično.

5. Društvena zajednica ne pruža adekvatnu i dovoljnu podršku u razvoju nastavničkih kompetencija što nam je poznato i iz iskustva kao praktičarima. Velika društvena, moralna i ekonomska kriza joj ne dozvoljava da uredno izvršava svoje obveze prema odgoju i obrazovanju, zbog čega ga zapostavlja i često stavlja na marginu, iako nam je svima jasno da samo obrazovani ljudi mogu obogatiti i mijenjati svijet.

Literatura:

- [1] Ajanović, Dž., Stevanović, M. (1998) *Školska pedagogija*, Sarajevo: Prosvjetni list.
- [2] Brkić, M., Tomić, R.(2017). *Metodika odgojnog rada*. MeĐugorje: Fakultet društvenih znanosti dr Milenka Brkića.
- [3] Delors, J. (1998) *Učenje blago u nama*. Zagreb: Educa.

- [4] Đorđević, J. (2002). Svojstva nastavnika i procjenjivanje njihovog rada. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- [5] Gojkov, G. (2008) *Metodološki problemi istraživanja darovitosti*, Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.
- [6] Kyriacou, C. (2001) *Temeljna nastavna umijeća*, Zagreb: Educa.
- [7] Laketa, N. (1996) *Učitelj*, U: Opšta pedagogija. (ur. Nikola Potkonjak). Beograd: Učiteljski fakultet.
- [8] Lukić- Domuz, D. (2004) *Učenje učenja putem drame*, U: Interaktivno učenje IV. Banja Luka: TTC.
- [9] Miel, A. (1968) *Kreativnost u nastavi*, Sarajevo.
- [10] Peklaj, C. (2008) *Definisanje nastavničkih kompetencija- početni korak u obnovi pedagoških studija: Zbornik radova: Kompetencije učitelja i vaspitača*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihajlo Palov“ Vršac, str. 171-188.
- [11] Prevšić, V. (1999) *Učitelj- interkulturalni medijator*. U: Rosić, V. (ur.), *Nastavnikčimbenik kvalitete u odgoju i obrazovanju*. Rijeka: Filozofski fakultet.
- [12] Stevanović, M. (1999) *Kreatologija*. Varaždinske Toplice: Tonimir.
- [13] Suzić, N. (1999). *Interakcija kao vid učenja i poučavanja*. U knjizi: *Interaktivno učenje*. Banja Luka: Ministarstvo prosvjete i UNICEF.
- [14] Suzić, N. (2005). *Pedagogija za 21.vijek*. Banja Luka: TTCentar.
- [15] Škalko, K. (1967). *Nastavnik*, u: *Pedagogija*. Zagreb.
- [16] Terhart, E. (2001). *Metode poučavanja i učenja*. Zagreb: Educa.
- [17] Vidulin- Orbanić, S. (2007). *Podučavatelji u u suvremenoj ulozi inicijatora i suradnika*. U: *Zbornik radova Deontologija učitelja*. Pula: Sveučilišten“Jurja Dobrile“ u Puli. Odjel za obrazovanje učitelja i odgojitelja.
- [18] Vilotijević, M. (2001). *Didaktika I i II*. Sarajevo: BH most.
- [19] Vuk-Pavlović (1932). *Ličnost i odgoj*. Zagreb: Tipografija.D.D.

Dr. sc. Rahim Gadžić, mr. Enes Ravkić

TEACHER COMPETENCES NECESSARY TO WORK IN TEACHING

Summary

The paper presents the results of examining the teacher's opinion on which competences they should possess in order to successfully perform the roles of necessary for the realization of content and achievement of the goals of the education.

The aim of the study is to examine and determine which competencies should be possessed by (teacher, profesor) in order to successfully implement teaching contents and goals and tasks of education in the society of the future. We are interested in who plays a major role in their development, on which level of competence are teachers working with children and what measures are proposed in order to raise them to a higher level of existing competences. In this paper we used the method of theoretical analysis and survey research method, and out of the instruments we used a questionnaire we made for the needs of our research. The sample of respondents consisted of 110 teachers of class and subject teaching from the area of Tuzla canton. The results of the research have shown that teachers have all kinds of competences that they should develop with their students (cognitive, emotional, social, work-action, moral, aesthetic and ecological), that higher education institutions dealing with teacher education should be taken to develop teacher competencies and institutions that deal with their professional development through various forms of lifelong education. In addition, the results have shown that the existing teachers' competences, due to rapid social, scientific, technological, cultural and other trends, are not always high, and should be constantly improved. Proposals suggested by the respondents relate to the following measures: individual and collective professional development, research activities, attendance at seminars, symposiums, workshops, and other types of activities.

Keywords: *competences, teachers, teaching, attitudes of teachers.*

PRIMJENA KREATIVNIH TEHNIKA U RAZREDNOJ NASTAVI

Sažetak: U radu se pojmovno određuje kreativnost i kreativne tehnike i sadržajno se nude načini kako kreativne tehnike primijeniti u nastavnim situacijama školskog učenja. Autor navodi čitav niz kreativnih tehnika kao što su: oluja ideja, mape uma, vođena fantazija, kockarenje, šest šešira, razmisli/ spari/ razmijeni, top 10, udica, akrostih, činkvina i dr. čija je važnost u nastavi neupitna, jer takve tehnike osim što potiču učenike da razviju svoje kreativne potencijale i motiviraju učenike te poboljšavaju odnose. Kao glavne osobine kreativnosti uzimaju se dva elementa: kreativan pojedinac uočava, vidi, doživljava, kombinira stvari i pojave na posve nov, drugačiji, neuobičajen način i kreativan pojedinac proizvodi nove, drugačije, neuobičajene ideje i djela.

U radu je istaknuta važnost primjene kreativnih tehnika u nastavnom procesu jer omogućuju učenicima da dožive nastavno gradivo na drugačiji način, da se aktiviraju, međusobno povežu, te oslobode svoje ideje i stvore nešto originalno i drugačije.

Ključne riječi: kreativnost, kreativne tehnike, nastavnik, nastava.

Uvod

O kreativnosti, njenom značenju i važnosti danas se mnogo govori, ali još uvijek postoje škole u kojima je ona nepoznanica. Kreativnost je važna ljudska značajka i potrebno ju je poticati u nastavi kako bi nastava bila bliža ljudskim potrebama, a time i kvalitetnija. Dok se nekada smatralo da samo pojedinci imaju „dar“ kreativnosti, danas se smatra kako sva djeca posjeduju kreativne potencijale, potencijale koje se treba poticati i razvijati od najranije dobi.

Iako su brojna istraživanja provedena u drugoj polovici dvadesetog stoljeća pokazala kako učenici bolje i lakše uče pomoću različitih kreativnih tehnika, učenike se i dalje u brojnim školama obrazuje isključivo tradicionalnim nastavnim metodama. Tradicionalno obrazovanje nije okrenuto prema djetetu i njegovim potrebama, već potrebama društva.

„Odnos škole i kreativnosti gledajući kroz povijesni razvoj nije bio idealan, a i danas brojni kritičari škole ukazuju da ona više koči nego li razvija kreativnost. To je uvjetovano kako općom organizacijom odgojno-obrazovnog procesa, koji je teško uskladiti sa stvaralačkim procesom, tako i filozofijom škole koja je prvenstveno orijentirana na konvergentno mišljenje i postojanje „samo jednog točnog odgovora.“ (Bognar, 2011).

Dryden i Vos (2001) ističu kako je zapanjujuća činjenica to što se kreativne tehnike ne poučavaju u većini škola, premda su one na više načina naš ključ za budućnost. „Štoviše, još gore: školski se testovi temelje na načelu prema kojemu svako pitanje ima samo jedan točan odgovor. Najveća otkrića u životu dolaze, međutim, iz potpuno novih odgovora.“ (Dryden i Vos, 2001: 187).

Ovu smo temu odabrali jer izostanak kreativnosti u školama smatramo problemom koji bi se što prije trebao riješiti zbog dobrobiti učenika, te njihovog što kvalitetnijeg razvoja. U poticanju kreativnosti potrebno je uključiti sve nastavnike odgojno-obrazovnih ustanova, te porodicu i cjelokupnu zajednicu. Nastavnici odgojno-obrazovnih ustanova trebali bi biti spremni na cjeloživotno učenje kako bi mogli poticati kreativnost i biti u korak s vremenom. Brojni autori smatraju kako je kreativna nastava ključ u rješavanju brojnih problema današnje škole. Jedan od njih je i Starko (2005) koji ističe kako kreativna nastava treba sadržavati kreativne i eksperimentalne metode i tehnike učenja u nastavi koje će omogućiti učenicima da razvijaju kreativno mišljenje i budu originalni.

Pojam kreativnosti

Riječ kreirati nastala je od latinske riječi *creare* što znači stvarati, proizvoditi stvari koje prije nisu postojale. (Bognar, 2010). Na temelju te riječi nastala je suvremena riječ kreativnost koja upućuje na moć stvaranja, izumljivanje ili proizvodnju; umjetničko stvaralaštvo i sudjelovanje u nečemu korisnom ili vrijednom (konstruktivnom, svrhovitom). Kreativnost je mišljenje i odgovarajući proces koje povezuje naše prethodno iskustvo, odgovore na stimulanse (objekti, simboli, ideje, ljude, situacije) i stvaranje najmanje jedne jedinstvene kombinacije (Parnes u Isenberg i Jalongo, 1997: 4–5).

Različiti su pokušaji i prilazi pojmovnom određenju kreativnosti. U pedagoškoj literaturi pojam kreativnosti upotrebljava se u dva značenja: – kreativnost kao jednoznačnost za stvaralaštvo, tj. stvaranje novih i originalnih umjetničkih, tehničkih i drugih tvorevina – kreativnost kao osobina (ili skup osobina) koje će stvaralaštvo omogućiti, potaknuti, izraziti. Sami izrazi stvaralaštvo i kreativnost često se uspoređuju. Tako, na primjer, Previšić kaže da je stvaralaštvo „orijentirano na proces i produkte znanstvene i umjetničke vrste, dok se kreativnost češće upotrebljava u svakodnevnom govoru ili (kao kod Maslowa) opisivanju nekih osobina ličnosti“ (Previšić, 1984: 48).

Ozimec pod pojmom kreativnosti razumijeva „takvo stvaralaštvo kojim se stvara nešto novo, drugačije od dotadašnjeg, koje uključuje rješavanje problema na svoj način, otkrivanje do tada nepoznatog. Kreativnost je najviši oblik stvaralaštva kao što je kreativni ili inventivni rad najviši oblik rada“ (Ozimec, 1987: 20).

Premda je pojam kreativnosti prisutan još za vrijeme antičke Grčke i Rima, njegovo intenzivnije proučavanje počinje tek sredinom dvadesetog stoljeća. Bognar i sur. (2008) govore o pristupima proučavanja kreativnosti, a to su: mistički, psihodinamički, kognitivni, socijalno-psihološki i konfluentni pristup. U mističkom pristupu, kreativnost je neobjašnjiv pojam koji se

pripisuje nadnaravnom. Za psihodinamički pristup kreativnost nastaje kao posljedica napetosti između svjesne realnosti i nesvjesnih nagona. Kognitivni pristup kreativnost promatra kao dio šireg procesa razmišljanja, a ne kao samostalni proces. Zatim socijalno-psihološki pristup koji smatra da su motivacija, socijalna klima i osobine ličnosti važne za kreativni proces, te konfluentni pristup koji smatra da se kreativnost sastoji od više dimenzija i pristupa i obuhvaća kognitivni, psihološki i sociološki pristup naglašavajući važnost utjecaja okoline na kreativnost (Bognar, Somoljani, 2008).

Veliki utjecaj na novo shvaćanje pojma kreativnosti imao je psiholog Joy Paul Guilford koji je smatrao kako se kreativnost ne može poistovjećivati s inteligencijom, te je mišljenje podijelio na konvergentno i divergentno. Konvergentno mišljenje vezano je uz logičko zaključivanje, pronalaženje ispravnog rješenja, dok je divergentno mišljenje vezano uz pronalaženje što većeg broja ispravnih rješenja, te je osnovna karakteristika kreativnosti.

Mnogo je definicija kreativnosti, što upućuje na to koliko je taj pojam još uvijek složen i zagonetan. Postoje dvojbe u shvaćanju i definiranju pojma kreativnosti, dok jedni smatraju da je kreativan samo onaj pojedinac koji proizvodi, drugi misle da je i sposobnost uočavanja neobičnog znak kreativnosti. Kao glavne osobine kreativnosti uzimaju se dva elementa:

- 1) Kreativan pojedinac uočava, vidi, doživljava, kombinira stvari i pojave na posve nov, drugačiji, neuobičajen način
- 2) Kreativan pojedinac proizvodi nove, drugačije, neuobičajene ideje i djela (Čudina Obradović, citirano u Huzjak, 2006).

Kreativne tehnike

Nastavnici imaju svoj plan i program rada i često trebaju biti „čarobnjaci“ da učenike zainteresiraju za gradivo koje je propisano i često dosadno. No, kako na svakom satu održavati pozornost, naglasiti važnost predmeta, graditi pouzdanje u sposobnosti i poticati zadovoljstvo učenika? Jedan je od odgovora da redovito trebaju koristiti nastavne i kreativne tehnike kojima povećavaju interes i zanimanje za predmet te sam njegov sadržaj (Trškan, 2006).

Kreativnost se u suvremenoj literaturi sve češće definira kao stvaranje nečeg novog, što je rezultat rada divergentnog procesa mišljenja ili trenutačnog inspiracijskog procesa, ali oba su ova procesa oblici ponašanja ličnosti koji se u biti i u osnovi moraju razvijati učenjem. Za nastavnike je, međutim, od posebnog značaja spomenuti da je dokazana činjenica da od izbora kreativnih tehnika učenja ovisi proces razvijanja i stvaranja kreativnih relacija i odgovora kod učenika, tj. da određene tehnike učenja stvaraju i razvijaju daleko kreativnije učenike. Kreativni nastavnik je središnji faktor u stvaranju kreativnih odgojnih situacija koje će omogućavati

kreativno učenje, a obostrano kreativno ponašanje nastavnika i učenika, tj. njihova interakcija, utjecat će na razvoj kreativnih potencijala kod učenika.

Dryden i Vos (2001) govore o tome kako je nužno promijeniti dosadašnje načine učenja, te smatraju problematičnim to što se kreativne tehnike ne poučavaju u većini škola, jer su one naš ključ za budućnost. Važno je da učitelji i nastavnici stalno rade na sebi, te ovladaju kreativnim tehnikama kako bi ih mogli koristiti u praksi i kako bi njihova nastava bila kvalitetnija i usmjerenija na učenike i njihove potrebe.

Mnogi psiholozi i pedagozi bave se istraživanjima vezanim uz poticanje kreativnosti s ciljem da pronađu najbolji mogući model poticanja kreativnosti u nastavi, te kreativne tehnike koje su najdjelotvornije. Kreativne tehnike omogućuju učenicima da dođive nastavno gradivo na drugačiji način, da se aktiviraju, međusobno povežu, te oslobode svoje ideje i stvore nešto originalno i drugačije.

Danas je kreiran čitav niz kreativnih tehnika kao što su: oluja ideja, mape uma, vođena fantazija, kockarenje, šest šešira, šest univerzalnih pitanja, udica, akrostih, činkvina i dr. čija je važnost u nastavi neupitna, jer takve aktivnosti osim što potiču učenike da razviju svoje kreativne potencijale i motiviraju učenike te poboljšavaju odnose.

S obzirom na brojnost tehnika u radu su navedene one koje najčešće koristimo u svom radu.

BRIGHSTORM (oluja ideja ili mozgalica)

Ovo je tehnika koja se koristi u uvodnom dijelu sata (motivacija) i predstavlja iznošenje asocijacija u vezi sa nekim pojmom. Ne procijenjuje se točnost asocijacije niti se treba poštovati (pri pisanju) gramatička ili pravopisna pravila. Njome se podstiče grupna kreativnost i generiše veliki broj različitih ideja. Ova tehnika pridonosi zadovoljstvu učenika, čini timski rad zanikljivijim i pomaže izgradnju tima. Trajanje – nekoliko minuta.

PREDVIĐANJE NA OSNOVU POJMOVA

Ovo je tehnika koja se često koristi u nastavi za različite svrhe. Podijelite učenike u parove. Ukoliko radite neki tekst (lektira, odlomak iz čitanke, gramatika) na tabli zapišite popis riječi koji se odnose na likove, okruženje i dio priče. Zamolite parove učenika neka porazgovaraju o čemu bi mogla govoriti priča i da svoja predviđanja u vezi sa njom zapišu. Nakon toga se čita priča u cjelini (ili obrađuje nastavna jedinica iz gramatike) tokom čega

učenici mogu pratiti jesu li što uspjeli predvidjeti. Učenici vole ovu tehniku iz vrlo jednostavnog razloga, jer vole maštati, zamišljati, ali i stvarati vlastite priče.

KWL(znam/ želim znati/ naučio-la sam) TABELA

Počnite tražeći od učenika da za četiri minuta u paru naprave listu svega što znaju ili misle da znaju o nekom problemu ili temi koja će se obrađivati. U međuvremenu na tabli nacrtajte KWL tabelu. Kada parovi završe svoju diskusiju, zamolimo cijeli razred da razmijeni svoja saznanja o određenoj temi. Njihova saznanja upisujemo u stupac Znam. Pitati učenika šta bi željeli da još saznaju o zadanoj temi i to upisujemo u stupac Želim znati. Nakon toga obrađujemo zadanu temu ili učenici čitaju tekst o temi, te pitamo učenike na koje su informacije još naišli, a o kojima nisu postavili pitanje prije tumačenja ili čitanja teksta. Te informacije zapisujemo u stupac Naučio sam.

know – znam	wont to know – želim znati	learn – naučio /la sam
-------------	----------------------------	------------------------

VENOV DIJAGRAM

Venov dijagram sastoji se od dva (ili više) velika kruga koji se djelimično preklapaju prostorom u sredini. Može poslužiti za suprotstavljanje ideja ili da se pokaže kako se one preklapaju. Pretpostavimo npr. da učenici upoređuju naselja, grad–selo. Venov dijagram s dva preklapajuća kruga omogućio bi razredu poređenje obiljetja tih naselja, i onih po kojima se razlikuju i onih koja su im zajednička, ili npr. upoređuju geometrijska tijela, kocka–kvadar).

AKROSTIH

Akrostih je malo zahtjevnija tehnika mada je mogu raditi i mlađa djeca čim bolje nauče da čitaju i pišu. Ako obrađujemo tekst dobro je u akrostihu dati ime nekog lika iz priče i reći djeci da opišu taj lik, napišu svoje mišljenje ili stav o njemu tako da svaka rečenica započne jednim slovom imena lika.

ČINKVINA (pjesma od pet stihova)

Naziv dolazi od talijanske riječi za broj pet, što znači kako je činkvina pjesma od pet stihova. Kad uvodite činkvinu obavezno recite učenicima neka zapišu pravila stvaranja činkvine. Pokažite im jedan do dva primjera. U početku možda neće ići lako, ali ako je uvedete kao pravilo nakon svake nastavne jedinice postat će dio učeničke kreativnosti. Za početak

možete dati stvaranje činkvine u paru ili u grupi (učenicima kojima ide teže). Kada se učenici priviknu mogu ih pisati samostalno.

Upute za pisanje činkvine:

1. Prvi je red opis teme u jednoj riječi (najčešće imenica);
2. Drugi je red opis teme u dvije riječi (dva pridjeva);
3. Treći red sadrži tri riječi koje opisuju radnju (najčešće tri glagolske imenice);
4. Četvrti red je fraza od četiri riječi koje izražavaju osjećaje u vezi sa temom;
5. Peti red je sinonim (jedna riječ) koja ponovno sažima bit teme.

Ukoliko se radi o djeci mlađeg školskog uzrasta, prilagodite im pojašnjenje, jer se npr. u prvom razredu ne uče glagoli. Oni mogu samo kristeći riječi ili rečenice koje se sastoje od dvije, tri ili četiri riječi, opisati neki lik, pojavu ili predmet.

MAPA UMA

Ovakav način učenja omogućava da koristimo i (pamtimo) veoma obimnu materiju, sjećajući se samo suštine bez velikih osvrtnja na detalje. Mape uma predstavljaju grafički prikaz jasnog i kreativnog. Ovaj grafički prikaz se kreće od centra (sredine) ka krajevima sve više se granajući. Polazi se od osnovnog pojma ili teme, sve više ga razlažući i opisujući dok se ne stvore ključne riječi za opis tačke od koje smo krenuli. Ključne riječi imaju ulogu da stvore asocijaciju na određeni sadržaj izuzimajući nevažne detalje. Crtanje se radi tako što za svaku granu za koju smo definisali boju, definišemo i neku riječ koja je objašnjava (nju upisujemo horizontalno, iznad grane). Riječi treba da budu štampane i da ih je što manje (rečenice ne dolaze u obzir). U crtanju grana kao i u pisanju riječi preporučuje se maštovitost, dakle, što više stilova i načina za crtanje. Ne postoji konkretan smjer ili plan crtanja, ali je važno da se organizujemo tako da sve bude čitko i vidljivo. Dobra ideja je da grane pri raščlanjivanju budu sve tanje i tanje kako bismo imali uvid u važnost pojmova koje ucrtavamo (što su grane tanje u pitanju je veći detalj).

DVOSTRUKO VOĐENJE DNEVNIKA

Za dvostruki dnevnik potrebno je povući uspravnu liniju po sredini praznog lista papira. S lijeve strane treba zapisati neku riječ, odlomak ili pjesničku sliku iz teksta (citat, navod). S desne strane lista treba zapisati komentar o navodu. npr. Zbog čega su zapisali baš taj citat? Na što ih je podsjetio?

NEŠTO IZ KNJIGE

ZAŠTO BAŠ TO?

Važno je upozoriti učenike da u desnoj koloni ne PREPRIČAVJU citat nego svoje reakcije na citat. Dvostruki dnevnik je tehnika kojom učenici tekst koji čitaju povezuju s vlastitom znatiželjom, iskustvima i ličnim reakcijama na pročitano.

T...TABELA

T...tablica je višenamjensko vizualno pomagalo pri bilježenju binarnih odgovora DA/NE, ZA/ PROTIV, ili USPOREDI/ KONSTATIRAJ. Učenici mogu T...tablice načiniti u parovima usporediti svoje T...tablice sa onima drugog para. Nastavnik vodi postupak stvaranja razredne T...tablice o odabranoj temi.

PRIMJER

DA	NE

GLEDANJE TV EMISIJA

ZA	PROTIV
nismo sami; zabavimo se; nešto naučimo; roditelji ne; brinu gdje smo.	stalno sjedimo; sve emisije nisu za nas, gledamo što ne razumijemo; ne igramo se.

RAZMISLI/ SPARI/ RAZMIJENI

Ovo je tehnika brze aktivnosti saradničkog učenja koja od učenika traži razmišljanje o tekstu te da im drugi pomažu u oblikovanju ideja. Može se ponavljati nekoliko puta tokom čitanja ili predavanja. Na pitanja koja je nastavnik pripremio unaprijed, npr. Šta je za tebe škola? Učenici razmišljaju o temi, a onda svoje misli svaki ponaosob razmjenjuje s ostalima.

Ova tehnika omogućuje učenicima sigurnost i potvrdu svog odgovora ili ideje. Kad učenik sam riješi zadatak ili ako nije siguran, dobro će mu doći, i pomoći će mu, da u radu s drugim učenikom dođe do rješenja, otkloni netačnost ili potvrdi svoj odgovor. Sve ove tehnike traže samo upornost u sprovođenju. Zahtjevaju vrijeme, pripremu na jedan drukčiji način, ali stvaraju kreativnu atmosferu u razredu.

„TOP LISTA“

Učenici se stalno susreću sa listama prvih deset (ili prvih pet) na televiziji, radiju, a u ovakvim zadacima oni treba da navedu deset (ili pet, tri...) načina, razloga i primjene. Ti zadaci navode učenike na dublje, šire i kreativnije razmišljanje o određenoj temi, npr. zadatak: Navedi deset razloga, načina zašto imati psa za kućnog ljubimca!

TOP LISTA 10

1. _____	6. _____
2. _____	7. _____
3. _____	8. _____
4. _____	9. _____
5. _____	10. _____

VIDIM – MISLIM – PITAM SE

Ova tehnika pomaže nastavnicima ispitati što učenici znaju/ misle o nekom predmetu, događaju ili pojavi. Također im pomaže djecu potaknuti na promišljanje i postavljanje pitanja koja vode ka daljem istraživanju i propitivanju. Pitajte učenike: Što vidite/ zapažate/ uočavate (fotografija, predmet, tekst...)? Što mislite o tome? Koja pitanja vam padaju na pamet?

ŠEST ŠEŠIRA (tehnika paralelnog mišljenja)

Tehniku „Šest šešira“ osmislio je Dr Edward de Bono. Ona predstavlja jednostavan i efikasan postupak koji potiče suradnju, povećava produktivnost, kreativnost i inovativnost. „Šest šešira“ vas uči kako:

- podijeliti mišljenje na šest različitih načina koji su metaforički prikazani sa šeširima (promjenom šešira mijenjamo naš način mišljenja);
- povećati učinkovitost skupa i skratiti vrijeme njegova trajanja;
- istražiti svaku situaciju ili problem i stvoriti alternative koje izlaze izvan okvira očiglednih rješenja;
- koristiti tehniku „paralelnog mišljenja“ za ohrabivanje ideja i kao efikasnu alternativu sukobljavanju mišljenja,
- koristiti različite vrste mišljenja;
Kako koristiti tehniku „šest šešira“? ;
- Odaberite problem;
- Odaberite jedan šešir, npr. bijeli i recite sve što znate o tom problemu. Zatim izaberite drugi šešir, npr. crveni i recite što koji vam se osjećaji ili intuitivne misli javljaju s

obzirom na postavljene probleme. Nastavite se izmjenom šešira sve dok ne iskoristite sve šešire;

- Redoslijed šešira može biti proizvoljan.

BIJELI ŠEŠIR podsjeća na papir. Bijeli šešir zanimaju informacije. Kada stavimo bijeli šešir tada postavljamo neka od sljedećih pitanja: „Što znamo?“ „Koje informacije trebamo?“ „Što bismo trebali pitati?“ Bijeli šešir se koristi kako bi usmjerili pažnju na informacije koje imamo ili nam nedostaju.

CRVENI ŠEŠIR upućuje na vatru i toplinu. Crveni šešir ima veze sa osjećajima i intuicijom. Vi možda ne znate razlog zašto vam se nešto sviđa ili ne sviđa. Kada je crveni šešir u upotrebi, imate priliku iskazati svoje osjećaje i intuiciju bez bilo kakvog objašnjavanja. Vaši osjećaji postoje i crveni šešir vam daje dozvolu da ih iskažete. Ovo je svakako jedan od šešira koji se najčešće koristi.

Crna boja nas podsjeća na sučev plašt. **CRNI ŠEŠIR** nas poziva na oprez. On nas čuva od nepromišljenih odluka koje bi mogle biti štetne. Crni šešir nas upozorava na rizik i na moguće nedostatke naših odluka. Bez crnog šešira mi bismo cijelo vrijeme bili u nevolji. Unatoč tome crni šešir ne treba suviše često koristiti jer tada može biti opasan.

Žuto podsjeća na sunce i optimizam. Pod **ŽUTIM ŠEŠIROM** nastojimo pronaći sve ono što je pozitivno. To možemo učiniti postavljajući neka od sljedećih pitanja: „Što su prednosti?“, „Tko će imati koristi?“, „Kako će se korisni učinci dogoditi?“, „Koje su ostale vrijednosti?“.

Zeleno podsjeća na vegetaciju koja upućuje na rast, energiju i život. **ZELENI ŠEŠIR** je kreativni šešir. On je namijenjen planiranju i stvaranju novih ideja. Pod zelenim šešikom možemo predlagati promjene i alternative predloženim idejama. On nam omogućuje raspravu o različitim mogućnostima. Kada koristimo zeleni šešir svi stvaramo.

PLAVI ŠEŠIR je namijenjen razmatranju samog procesa mišljenja. Npr. možemo se zapitati što ćemo sljedeće učiniti ili u čemu smo do sada uspješni. Plavi šešir možemo koristiti na početku rasprave kako bismo odlučili o čemu ćemo raspravljati i što očekujemo od rasprave. On nam može pomoći u dogovaranju rasporeda korištenja ostalih šešira. Plavi šešir može poslužiti za razmatranje učinjenog na kraju rasprave.

KOCKARENJE

Tehnika poučavanja koja omogućuje obradu neke teme iz različitih perspektiva, pri čemu se učenici služe kockom na čijim su plohamo napisane natuknice za mišljenje i pisanje. Strategija slijedi vrste mišljenja po Bloomovoj taksonomiji: OPIŠI, USPOREDI, POVEŤI, RAŠĀLANI, PRIMIJENI, ZA/ PROTIV.

Ova tehnika od učenika traži da razmišljaju o tekstu i da im drugari pomažu u oblikovanju ideja. Podstiče učenike da prošire razmišljanje. Svaki učenik u grupi će bacanjem kocke dobiti svoj zadatak, dio je tima i nema onih koji će ostati bez zadatka. Tehnika KOCKARENJE je odlična za poticanje kreativnosti, saradničkog učenja, međusobne saradnje i komunikacije unutar grupe.

Koraci za nastavnika:

1. Učenike podijeliti u grupe po šest učenika u grupi;
2. Svaka grupa ima kocku sa brojevima od 1–6, na svakoj plohi kocke označen je jedan zadatak;
3. Nastavnik je za svaku grupu pripremio nastavne listiće sa zadacima koji su označeni brojevima od 1–6;
4. Svaki član grupe baca kocku, broj koji je dobio je ujedno i broj njegovog zadatka (brojevi unutar grupe se ne mogu ponavljati);
5. Zamoliti učenike da nekoliko minuta pojedinačno razmisle o mogućim odgovorima na postavljena pitanja i zapišu na nastavni listić;
6. Učenici se unutar grupe podijele u parove i razmjenjuju odgovore. Nakon što jedan učenik pročita odgovor drugi reaguje pitanjem ili pohvalom ili kaže šta bi još dodao, napisao. Za ovu aktivnost potrebno je samo nekoliko minuta;
7. Nakon diskusije svaki član grupe na papir u obliku kocke zapisuje svoje „dorađeno“ rješenje zadatka;
8. Objedinjavanje odgovora na nivou grupe i formiranje mreže KOCKE.

„UDICA“

„Udice“ predstavljaju zadatke, situacije ili pitanja koja „pecaju“ dječju pažnju i pokreću ih da aktiviraju znanje koje već imaju i povežu ga s novom situacijom i uvedu djecu u predmet izučavanja i potaknu njihov interes.

Najbolje udice su one koje potiču djecu da:

- Rješavaju stvarne, životne probleme (simulirane ili autentične);
- Istraže temu ili oblast kako bi samostalno došli do odgovora na otvorena pitanja;
- Istražuju, ispituju i propituju postojeće informacije;
- Iznalaze nova rješenja.

Primjeri udica:

- Novinski članak (Danas sam pročitala/ jako me iznenadio/ uznemirio... što vi mislite...);

- Posjeta/pismo (stvarne ili izmišljene) osobe koja ima problem koji treba riješiti;
- Moguća problemska situacija (nestanak vode, struje... kako riješiti problem snabdijevanja u međuvremenu...);
- Nekome treba pomoć (osoba, životinje...);
- Odluka koju treba donijeti (putovanje, nabavka, zanimanje...).

Ove tehnike nisu veoma bitne, mogu se prilagođavati, mijenjati, kombinirati već prema vlastitom iskustvu. Sve ove tehnike traže pripremu i dobro razumijevanje kako bi se mogle dobro objasniti učenicima i sprovesti kroz nastavu. Sve su ove tehnike već desetljećima prisutne u američkoj i europskoj edukaciji tako da su zapravo odavno sastavni dio njihovog obrazovanja. Iako su vrlo popularne one ne isključuju rad nastavnika koji je zapravo i dalje važna karika u provođenju nastavnog procesa.

Primjena kreativnih tehnika u nastavnom radu

Predmet: Moja okolina 1. razred

Nastavna jedinica: Ćivot i rad članova porodice

Uvodni dio časa:

Aktivnost 1. – *Tehnika: UDICA – Pismo*

Dećurni ućenik ulazi u ućionicu, pozdravlja se sa ućenicima i ućiteljicom i kaće da ima pismo za njih. Ućiteljica će izgledati iznenaćeno, što će vjerovatno biti slućaj i sa samim ućenicima.

Otvoriti pismo i proćitati ga ućenicima:

„Dragi moji drugari,

Ja se zovem Ismar. Ćivim sa mamom, tatom i sestrom. U našoj porodici se pojavio jedan veliki problem. Molim vas da me saslućate i pokućate mi pomoći. Naime, naša kuća je u velikom neredu. Danima se odjeća ostavlja na svakom mjestu u stanu, mama ne kuha rućak, praćina se vidi na sve strane, a u dnevnom boravku sjedimo u mraku jer je prije tri dana pregorjela sijalica. Moji autići i sestrine lutkice su svugdje po podu, a nakupili smo i dvije kese pune smeća. Sigurno se pitate zašto je to tako. Pa, mi se u porodici ne moćemo dogovoriti ko treba šta raditi. Ne znamo kako da podjelimo poslove tako da svako radi ponešto. Moja sestra samo sluća muziku. Tata kaće da on ne ćeli ništa raditi kod kuće, ja volim mnogo da ćitam knjige, a mama je odlućila da ni ona više neće ništa raditi.

Molim vas pomozite nam da rijećimo naš problem. Pomozite nam da se dogovorimo ko će šta raditi u našoj porodici. Ćekam vać odgovor.

Vać drugar Ismar!

 Aktivnost 2. – Tehnika: *VELIKO 4*

Nakon što se pismo pročita, postaviti učenicima sljedeća pitanja:

Koji problem ima Ismarova porodica? **Kako** znamo da je njihova kuća u neredu? **Zašto** je to tako? **Šta** Ismar traži od nas?

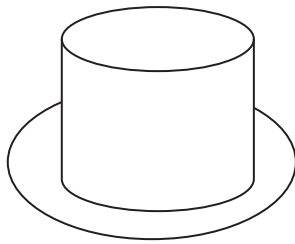
Najava nastavne jedinice: „Na današnjem času naučit ćemo kao se dijele poslovi unutar porodice i da je važno da svaki član porodice nešto radi.“ *Glavni dio časa:*

 Aktivnost 3. – Tehnika – *ŠEST ŠEŠIRA*

Strategiju prilagoditi radu sa učenicima prvog razreda i to na sljedeći način:

Bijeli šešir

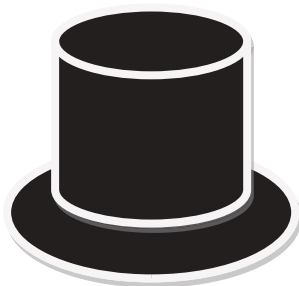
Učiteljica
kako su
najčešće

stavlja na glavu bijeli šešir. Sa učenicima razgovarati poslovi podjeljeni u njihovim porodicama. Šta radi mama, šta otac, šta rade oni, njihov brat ili sestra.

(Na ovaj način prikupit ćemo informacije o tome kako su poslovi podijeljeni u drugim porodicama)

Crni šešir

Učiteljica stavlja na glavu crni šešir.

Pitati učenike šta se sve loše može desiti u ovoj porodici ako nastave ovako da se ponašaju.

Podsjetiti ih kakva je situacija u kući zbog neobavljanja kućnih poslova.

Aktivnost 4. – Slijedi rad u grupama.

Dvije grupe će biti u ulozi Zelenog šešira

Prva grupa dobit će sljedeću sliku:

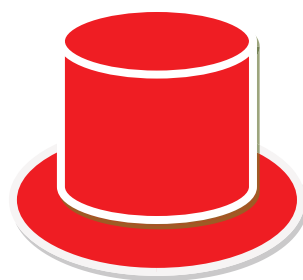
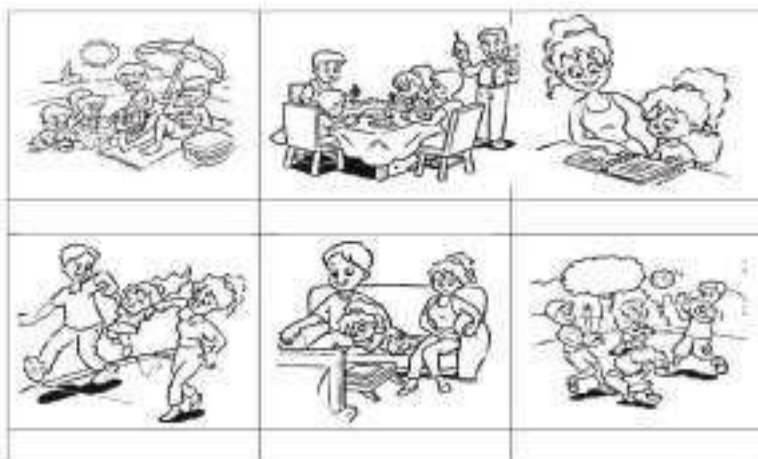

Imaju zadatak da razgovaraju o tome koje kućne poslove mogu obavljati djeca. Obojit će sličice i reći koje prijedloge mogu ponuditi Ismaru da riješi svoj problem.

Druga grupa dobit će ovu sliku: Učenici imaju zadatak da oboje samo one sličice na kojima su prikazani poslovi koje mogu obavljati Ismar i njegova sestra. Tokom izvještavanj pitati ih ko bi trebao obavljati poslove koji su prikazani na sličicama koje nisu obojili.

Treća grupa će biti u ulozi Crvenog šešira.

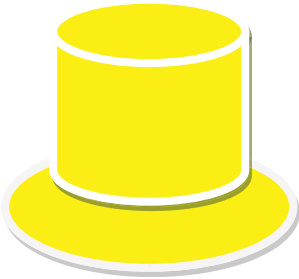
Učenicima će biti ponuđena sljedeća slika:

Imaju zadatak da razgovaraju o tome šta radi porodica na svakoj slici. Kako se osjećaju dok se

zajedno druže? Obojit će sličice!

Četvrta i peta grupa će biti u ulozi Žutog šešira.

Četvrta grupa: Imaju zadatak obojiti sličice na kojima su djeca sretna dok obavljaju svoje poslove. Trebaju razgovarati o tome zašto je važno da oni ovo rade.

Peta grupa: Imaju zadatak da opišu kako su članovi porodice podijelili poslove. Kako će zbog toga izgledati njihov stan? Ko će imati sve koristi od toga?

Šesta grupa ima ulogu Plavog šešira.

Učenici zadatak da šta sve rade ove porodice. Ko koje poslove trebaju

imaju opišu članovi obavlja i obojiti

sličice.

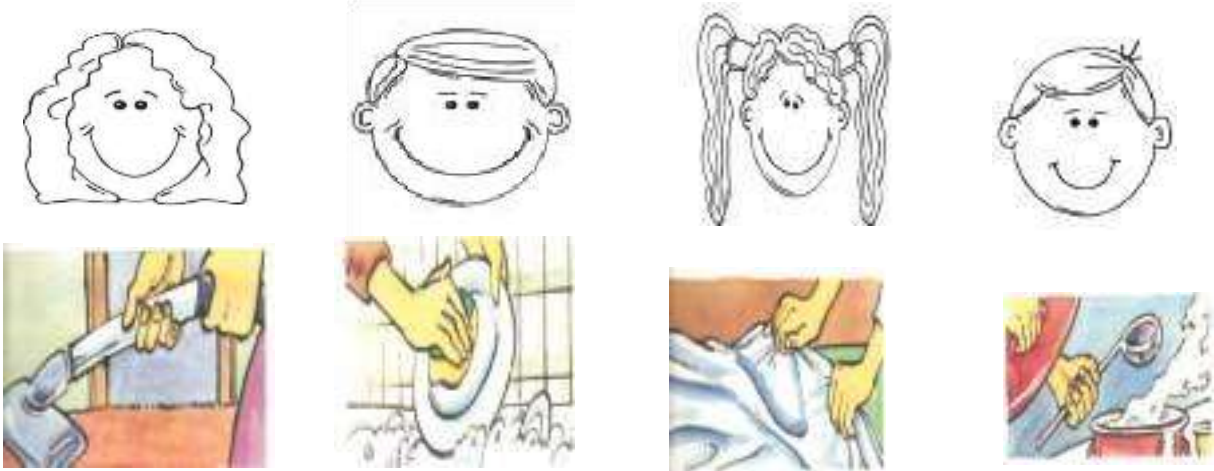
Ova slika će biti rješenje za problem koji ima Ismir. Poslat ćemu je kao odgovor na njegovu molbu da mu pomognu.

Aktivnost 5. – Izvještavanje po grupama.

Završni dio časa:

Podijeliti učenicima listiće za individualni rad.

Učenici imaju zadatak da povežu sličice sa likovima (mama, tata, brat, sestra) sa kućnim poslovima koje oni mogu raditi.

Predmet: Bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnost, IV razred

Nastavna jedinica: Pjesma „Moja Baka“, Muharem Omerović

Uvodni dio:

Interesovanje učenika pobuditi i uvesti ih u sadržaj časa *tehnikom Oluja ideja i Mapa uma*.

Aktivnost 1. – Asocijacija na riječ BAKA

Zamoliti učenike da u sljedeća tri minuta kažu što više riječi koje im padnu na pamet vezane za pojam BAKA/ NENA (Otvorenim pitanjima usmjeravati učenike i na sadržaje iz predmeta Moja okolina, tema „Šira porodica“, kada se razgovaralo o ulozi i važnosti baka/ nena i djedova u životu svake porodice). Učenici navode asocijacije. Asocijacije povezati grafičkim prikazom **Mape uma**.

Upisati ključnu riječ (BAKA/ NENA) u sredinu komada papira pričvršćenog na tabli. Početi zapisivati riječi ili fraze koje učenici navode, a zatim povezivati pojmove za koje smatramo da se mogu povezati. Učiteljica će vezane pojmove upisivati u mapu i povezivati istom bojom. Kratka analiza mape uma.

Glavni dio:

Aktivnost 2. – Interpretacija pjesme

Izražajno čitanje – nastavnik čita pjesmu i pazi na način čitanja stihova pjesma (boja glasa, jačina, brzina/ tempo).

Aktivnost 3. – Globalna analiza pjesme tehnikom „Šest univerzalnih pitanja“.

Kome je pjesnik poklonio ovu pjesmu? Kako izgleda pjesnikova baka? Gdje to vidiš u pjesmi?

Koje osjećanje prevladava u tim opisima? Po čemu prepoznajemo sve stare ljude?

Šta je utkano u svaku bakinu boru?

Aktivnost 4. – Sadržajna analiza pjesme tehnikom „Kockarenje“ Učenici

nastavljaju analizu pomoću tehnike „Kockarenje“.

Učenici su podijeljeni u tri grupe (po šest učenika u grupi). Grupe sam formirala metodom „Izvlačenja brojeva“, grupa jedinica, dvojki i trojki.

Na svakoj površini kocke se nalaze brojevi koji označavaju određeni zadatak uz pomoć pitanja.

Na posebnom papiru – nastavnom listiću su napisani zadaci koji se odnose na tekst pjesme (zadaci su označeni brojevima od 1 do 6). Učenik baca kocku i dobija zadatak za rad. Svaki učenik je aktivan jer dobija svoj vlastiti zadatak, dio je tima i nema onih koji će ostati bez zadatka. Učiteljica vodi učenike kroz postupak odabiranja kockom. Najprije će učenici da razmisle, svako o svom zadatku, zatim pišu odgovore na listić sa zadatkom. Nakon pisanja, učenici razmjenjuju svoje odgovore u vezi svih šest zadataka na stranama kocke. Razmjenu riješenih zadataka odvijaju u paru.

Nakon diskusije, na papir u obliku kocke, svaki član grupe zapisuje svoje „dorađeno“ rješenje zadatka. Zatim će cijeloj grupi pročitati šta su napisali.

Cijela grupa razgovara o svakom zadatku i formiraju svoju mrežu kocke.

Zadaci za grupe:

• 1. OPIŠI

Kakva je pjesnikova baka? Navedi bakine vanjske i unutrašnje osobine!

Pronađi i napiši riječi koje se rimuju u pjesmi?

• **2. UPOREDI**

Uporedi pjesnikovu i svoju baku! Prikaži T-tabelom!

• **3. POVEŤI**

Šta je zajedničko tvojoj i pjesnikovoj baki, a po čemu se razlikuju? Prikaži Venovim dijagramom!

• **4. RAŠČLANI**

Šta je pjesnika navelo da napiše ovu pjesmu? Šta je mogao vidjeti, čuti, doživjeti? Prikaži strategijom Grozd!

• **5. PRIMIJENI**

Šta mislite, zašto bake vole svoje unuke? A, zašto unuci vole svoje bake? Navedi po tri razloga!

• **6. ZA/PROTIV**

Trebamo li pomagati bakama? Zašto? Napiši tri najvažnija razloga!

Svaka grupa treba svoje navode potkrijepiti navodima iz pjesme.

Aktivnost 6. – *Prezentacija rada grupa*

Radovi učenika – tehnika Kockarenje

Završni dio:

Aktivnost 5. – Tehnika pisanja – *Pisanje Akrostiha ili Činkvine*

U cilju formativne procjene i refleksije zamoliti učenike da pišu akrostih ili činkvinu na temu BAKA (vrijeme rada pet minuta), u pisanju mogu se koristiti pojmovima iz Mape uma (pravljena u fazi uvoda u učenje). Učenici koji žele pročitati će svoje radove (2–3 učenika), radove izložiti u razredu kako bi se pjesme mogle čitati – strategija Obilazak galerije.

Radovi učenika – tehnike Akrostih i Činkvina

Zaključna razmatranja

Kreativnost je jedna od osnovnih značajki ljudskosti po čemu se čovjek bitno razlikuje od drugih žvkih bića. U suvremenom svijetu kada su promjene tako česte i nepredvidive upravo oslanjanje na vlastitu kreativnost ima posebno značenje za život u svijetu koji se mijenja. U odgoju i obrazovanju ova činjenica još nije dovoljno shvaćena i nedovoljno se čini na mijenjanju postojeće nastave koja je više u funkciji gušenja nego poticanja kreativnosti. Danas znamo da kreativnost nije osobina samo nekolicine izuzetnih ljudi već svaki čovjek ima tu osobinu, koja može biti do različite mjere razvijena ili nerazvijena, ali isto tako korištena i neiskorištena.

Čovjek je kreativno biće. Kreator koji samo treba naučiti razviti svoje potencijale i koristiti svoje mogućnosti. Svaki čovjek ima mogućnost podijeliti s drugima svoje nove, drugačije, inovativne, nesvakidašnje kreativne ideje koje se mogu pozitivno odraziti na današnji svijet, unaprijediti ga i poboljšati. Na tom putu osobnog kreativnog razvoja djetetu su potrebni prvo roditelji koji će podupirati njegove ideje, poticati ga na istraživanje, na iznošenje svojih viđenja, svoga mišljenja, koji će ga poticati na maštu i na samostalno pronalaženje kreativnih rješenja za svakodnevne probleme s kojima se dijete susreće. Za djetetov dalji kreativni razvoj biti će odgovorna škola, odnosno njeni odgojno-obrazovni djelatnici koji bi trebali nastavu prilagoditi učenicima, pobrinuti se da razredna klima bude ugodna i opuštena, unijeti u nastavu kreativnog duha, ohrabrivati učenike, ponuditi učenicima brojne aktivnosti, te unijeti kreativne tehnike u sve nastavne predmete.

Usprkos sve većim zahtjevima i obvezama koje učitelji trebaju obavljati, bitno je da prije svega vole svoj posao. Kada je to tako, onda neće nedostajati ideja ni kreativnosti. Ponekad se nastavnicima može učiniti da je korištenje ovih tehnika gubitak vremena, s obzirom na

propisan plan i program, no one zasigurno mogu doprinijeti pozitivnom raspoloženju učenika, potaknuti ih na sudjelovanje, što i jest krajnji cilj, te prilikom aktivnosti, kod učenika stvoriti osjećaj zadovoljstva i pozitivnih stavova prema predmetu i školi općenito. Učenikov osjećaj uključenosti, na zanimljiv i izazovan način, smanjuje tjeskobu i dosadu, a može pozitivno utjecati i na učenikovu sliku o vlastitim sposobnostima te na povećanje samopoštovanja. Češće korištenje kreativnih tehnika u nastavi rezultira i većim zadovoljstvom učenika, što doprinosi boljem uspjehu.

LITERATURA

- [1] Bogнар, L. (2011). *Kreativnost u nastavi*. Napredak, 153 (1) 9-20.
- [2] Bogнар, L.; Somolanji, I. (2008). *Kreativnost u osnovnoškolskim uvjetima*. Tivot i škola, časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, 54 (19), 87-94.
- [3] Bogнар, L. (2010). *Poticanje kreativnosti budućih učitelja u nastavi*. Osijek.
- [4] COI Step by Step (2006). *Projekat „Obrazovanje za pravično društvo“*. Radni materijal.
- [5] Dryden, G.; Vos, J. (2001). *Revolucija u učenju. Kako promijeniti način na koji svijet uči*. Zagreb: Educa.
- [6] Huzjak, M. (2006). *Darovitost, talent i kreativnost u odgojnom procesu*. Zagreb, Odgojne znanosti, 8 (1), 289-300.
- [7] Majl, A. (1968). *Kreativnost u nastavi*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Svjetlost“.
- [8] Maksić, S. (2006). *Podsticanje kreativnosti u školi*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- [9] Ozimec, S. (1987). *Odgoj kreativnosti*. Varaždin: Općinski Savez društva „Naša djeca“.
- [10] Stevanović, M. (1986). *Kreativnost nastavnika i učenika u nastavi*. Pula: Istarska naklada.
- [11] Šefer, J. (2005). *Kreativne aktivnosti u tematskoj nastavi*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Esma Hasanbašić, Primary school : „ Ivan Goran Kovačić“

USING CREATIVE TECHNIQUES IN ONE TEACHER EDUCATION

Summary

*This work determines the definition of creativity, its techniques and the ways to use them in teaching. The author names the wide range of different teaching methods such as brainstorming, six hats, mind map, six multi-purpose questions, „ a game at dice“ etc. and points out the importance of using them in teaching. Those techniques encourage learners to develop their creative potentials and motivate them, of course. Two basic elements of creativity are: an individual sees, experiences and combines stuff and phenomenon in a completely new, different and unusual way. The other element includes individual who produces new, different and unusual ideas. The work emphasizes the importance of using creative techniques in the process of teaching because they ensure learners a completely new way of experiencing teaching material, help them to get involved and cooperate. The techniques also set their ideas free and help learners make something original and different. **KEY WORDS:** creativity, creative techniques, teacher, teaching*

PRAVNA PRAKSA STEČAJA U EVROPSKOJ UNIJI I ASPEKTI PRIMJENE U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak: Postupci stečaja su postali svakodnevnica u našoj privredi. Broj i težina tih predmeta, predmet su učestalih natpisa u medijima, često sa alarmantnim komentarima. Stvarni problem nije u prevelikom broju stečajnih postupaka. Naprotiv, ono što stvarno nanosi štetu privredi je činjenica da se na tržištu i dalje nalaze oni nad kojima bi odavno trebalo otvoriti stečajni postupak. Prema podacima nadležnih organa u razdoblju od 01. 10. 2012. godine do 04. 12. 2015. godine najveći udio u ukupnom broju otvorenih stečajeva u Bosni i Hercegovini ima Kanton Sarajevo. Iako je 31. 10. 2016.godine ukupan iznos neizvršenih osnova za plaćanje u svim kantonima manji u odnosu na stanje godinu dana ranije, 40,3 % prijavljenih neizvršenih osnova za plaćanje čine poslovni subjekti s područja Kantona Sarajevo, što je i očekivano s obzirom na to da je i sjedište najvećeg broja poslovnih subjekata. Blagovremeno pokretanje stečaja daje veliku mogućnost da se poslovanje privrednog (trgovačkog) društva nastavi, a ne samo pokušaj namirenja obaveza ili dijela obaveza i njegova likvidacija.

ključne riječi: stečajni postupak, gospodarstvo, likvidacija.

Uvod

Decenijski neuspjeh ratifikacije Konvencije u Evropskoj uniji o zajedničkim osnovama za stečaj nije razlog da se odustane od evropskog okvira rješavanja, npr. prekograničnih stečajeva. U tom pravcu je Amsterdamski ugovor (1997) s jedne strane osnažio težnje ka usklađivanju propisa međunarodnih stečajeva unutar Unije, a s druge omogućio i nove načine provedbe Konvencije kroz ovlaštenja prenesena na tijela Unije. Prema novim (Amserdamskim) ovlaštenjima Vijeće EU se može služiti i instrumentima nadnacionalnog prava. „Ugovor iz Amsterdama je rezultat rada međuvladine konvencije započete u Torinu 1996. godine, a potpisan je u Amsterdamu 1997. godine. Odredbe Ugovora iz Amsterdama su:

1. Jačanje uloge Evropskog parlamenta.
2. Uvođenje mogućnosti suspenzije države članice iz postupka donošenja odluka
3. Prenošnje dijela odredbi koje se odnose na saradnju u području pravosuđa i unutrašnjih poslova iz III stuba u I stub.
4. Uvrštenje Šengenskog sporazuma u Ugovor.
5. Izmjene odredbi o Zajedničkoj spoljnoj i bezbjednosnoj politici.

6. Uključivanje socijalnog protokola u tekst Ugovora.
7. Naglasak na većoj zaposlenosti.

Odredbe Ugovora predstavljale su značajan napredak na polju saradnje u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova. Odredbama Ugovora pitanja azila, prelaska granica, imigraciona pitanja i saradnja u oblasti pravosuđa prebačeni su iz III stuba u I stub, odnosno u nadležnost Evropske zajednice. Ugovor je definisao Evropsku uniju kao područje slobode, sigurnosti i ravnopravnosti.“ (Nurić i Marković, 2016).

Tako je Amsterdamski ugovor otvorio novi prostor za aplikaciju Konvencije premda sama Konvencija (kako je već rečeno) nije ratificirana, te je Konvencija ugrađena i čini sadržaj Regulative Vijeća Europske unije o stečajnim postupcima br. 1346/2000.² (nadalje, Regulatoriva) koju je Evropska unija prihvatila 29. svibnja 2000. godine, a koja je stupila na snagu 31. 05. 2002. godine. Dakle, Amsterdamski ugovor je donio novi put primjene Konvencije unatoč političkim problemima s ratifikacijom, jer Regulatoriva djeluje automatski i simultano na sve članice, bez potrebe ratifikacije i direktne integracije u nacionalne legislative. U tom smislu Regulatoriva se ugrubo može nazvati i *Evropskim stečajnim zakonom* (doduše, samo na području međunarodnih stečajeva unutar EU). Konvencija je bila bazirana na međudržavnim odnosima zemalja članica, a Regulatoriva je instrument supranacionalnog prava EU na temelju pravne stečevine i ovlasti koje Unija ima sukladno ugovorima na kojima je zasnovana. Uz to, budući da je Konvencija ukomponirana u Regulatorivu većina literature koja se odnosi na Konvenciju primjenjiva je i na Regulatorivu.

Za razliku od drugih regulatoriva EU, Regulatoriva o stečajnim postupcima ne sadrži odredbe kojima se neko pravo definira, uvodi, propisuje, i sl., nego odredbe kojima se razrješava sukob pravnih propisa zemalja članica na području stečaja. Dakle, Regulatoriva gotovo uopće ne sadrži supranacionalna pravila uniformnog prava, već raspored i alokaciju pravnih odnosa konfliktnih nacionalnih zakona. Ona ne slabi nego jača lokalne zakone, i izraz je pluralističkog (nasuprot monističkom) pogleda na evropsko pravo, koji prepoznaje različitosti kao pojavu koja se treba vrednovati, te se smatra „(...) važnim potpornjem pluralističkog evropskog privatnog prava” (Bos, 2003: 57).

Kao takva Regulatoriva je odličan izraz složenosti međudržavnih odnosa članica EU i slika kompleksnog balansa s jedne strane između suverenosti i samostalnosti zemalja članica koje

² Council regulation (EC) No 1346/2000 of 29 May 2000., *On insolvency proceedings*, Official Journal L 160, 30/06/2000, str. 1–18 (03.07.2017.) Bos, Titia M., *The European Insolvency Regulation and the Harmonization*.

insistiraju na vlastitim pravnim tradicijama, i s druge strane nadnacionalnih ovlasti Unije i jednoobraznih tendencija.

Regulativa primjenjuje koncept *COMI* prema kojem je središte glavnog interesa pravne osobe u državi u kojoj je ta pravna osoba registrovana i gdje ima sjedište, osim ako ne postoje dokazi za suprotno. Ako je središte glavnog interesa u članici u kojoj se primjenjuje doktrina „siège réel“ (doktrina stvarnog sjedišta, koja nastoji suzbiti tzv. *Delaware efekt*³ i prema kojoj nije bitno gdje je pravna osoba registrirana nego gdje obavlja većinu posla), a sjedište pravne osobe je u članici koja priznaje ovu doktrinu, sudovi u obje države bi mogli prihvatiti nadležnost za glavni stečajni postupak. U tom slučaju priznaje se nadležnost suda koji prvi otvori postupak, a drugi sud nema pravo žalbe i mora prihvatiti jurisdikciju prvog suda.

Ukoliko je pravna osoba u formi holdinga (grupe) koji ima društva u više zemalja članica, tada se može otvoriti i više odvojenih glavnih stečajnih postupaka za svako društvo, a međunarodnu nadležnost imao bi sud u zemlji gdje je holding registrovan. Nedostatak ovog rješenja je u tome što holding kompanija može izabrati državu registriranja prema kriteriju najnižih poreza, a da u navedenoj zemlji uopće nema značajnu poslovnu aktivnost.

Kao jedna od rijetkih uniformnih odredbi koja se ugrađuje u lokalne zakone uočava se ona kojom se sud (ili likvidator, ovisno o stečajnom sistemu) obavezuje kod otvaranja stečajnog postupka odmah obavijestiti sve poznate vjerovnike i u ostalim zemljama članicama Unije. Obavijest mora sadržavati vremenske rokove koje treba poštovati, mjesto i instituciju kojoj se prijavljuju potraživanja, kao i informaciju moraju li razlučni vjerovnici podnositi prijave ili ne.

Što se tiče nadležnosti Evropskog suda pravde, pravna pitanja o interpretaciji Regulative mogu se uputiti ovom sudu tek nakon što je slučaj došao do najvišeg nacionalnog suda, čemu prethodi višegodišnji pravni proces na nižim nacionalnim sudovima. Stoga se ne može očekivati kako će Evropski sud pravde interpretirati Regulativu, jer prije toga određeni pravni spor mora proći kroz cijeli proces na nacionalnom nivou.

Regulativa se primjenjuje u svim zemljama članicama osim u Danskoj zbog specifične pravne stečevine EU, i to stoga jer Danska (uz Veliku Britaniju i Irsku) ima vlastiti protokol primjene Amsterdamskog ugovora, prema kojem se u Danskoj taj Ugovor primjenjuje na specifičan način, te određeni njegovi elementi na Dansku ne djeluju. Velika Britanija i Irska su formalno sudjelovale u prihvaćanju Regulative te su i one njome obavezane, no Danska nije, te

³ Preko 40 % kompanija izlistanih na NYSE i preko 50 % Fortune 500 kompanija registrirano je u državi Delaware zbog specifičnosti zakona te države. Iz, Deakin, Simon, *Legal Diversity And Regulatory Competition: Which Model For Europe*, Centre for Business Research, University Of Cambridge Working Paper No. 323, 2006. <http://www.cbr.cam.ac.uk/pdf/WP323.pdf> (08.07.2017.)

na Dansku Regulatorica ne djeluje. Međutim, Danska je neformalno objavila kako želi sudjelovati i primjenjivati pravila Regulatorice.⁴ U međuvremenu je Velika Britanija u skladu sa principima Brexita napravila korak nazad po ovom pitanju.

1. Pravna praksa i politički elementi vezani uz stečajne postupke

Stečaj je vrlo specifičan i težak događaj u postojanju svakog privrednog društva koje dođe u takvu situaciju. Ta specifičnost zahtijeva izvanredna rješenja i poseban način suočavanja s naslijeđem stečajnog dužnika. Nije jednostavno derogirati upravu društva i zamijeniti ju upraviteljem, prodati imovinu i razdijeliti je vjerovnicima, te u najčešćem slučaju likvidirati preduzeće, odnosno analizirati mogućnost restrukturiranja i provesti proces sanacije. Stoga ta pravna procedura ne može biti sasvim jednostavna. No, to svejedno nije opravdanje za takvu složenost stečajnih zakona da su oni teško primjenjivi bez opsežnijih tumačenja. Povrh svega, različiti stručnjaci i različite institucije ne tumače stečajne zakone uvijek jednako, pa uopće nije čudno što obični građani i poduzetnici nisu upoznati s pravima i obvezama koje bi imali ukoliko njihov poslodavac ili poslovni partner padne u stečaj.

S druge strane, dobar stečajni zakon mora biti uređen i znalački uravnotežen između jednostavnosti (jasno definirana pravila koja omogućuju primjenu u velikom broju slučajeva i brzo postizanje efikasnog ishoda) i prilagodljivosti (specifične situacije u kojima se traži mogućnost adaptacije pravila). U pravosudnom sistemu koji je podložan pritiscima, prilagodljivost treba biti ograničena kako bi se izbjegli problemi moralnog hazarda korupcije, i sličnih izopačenja, no to često ide upravo na štetu jednostavnosti.

Dakle, kompleksnost pravne stečajne procedure može biti posljedica izbjegavanja prilagodljivosti koja otvara prostor eventualnim malverzacijama u stečajnom postupku. Ne ulazeći u kriminološke dimenzije stečajnog postupka, ipak se čini kako realnije objašnjenje kompleksnosti sistema i u izvorištu stečajnih zakona, odnosno u njemačkom original koji čini nomotehničku osnovu stečajnih zakona u Bosni i Hercegovini, u sistemu, strukturiranosti, i uređenosti njemačkog društva koje je produciralo takve stečajne zakone kod nas u BiH.⁵ Bez želje za rangiranjem ili kvalitativnim poređenjem, treba reći kako su naš mentalitet i kultura (pa stoga i pravni i stečajni sistem) u mnogočemu jednostavno drugačiji od njemačkog, te je za naše potrebe obimne zakone u pojedinim elementima potrebno pojednostaviti.

⁴ O statusu Danske i nadležnosti Regulatorice videti u: Bos, 2003: 48–49

⁵ Stečajne zakone u množini pišemo zato što entiteti u BiH i Distrikt Brčko imaju svoju stečajnu regulatoricu, pa se dakle radi o tri zakona.

Najjednostavniji i najbolji test kvaliteta stečajnog sistema, stečajnog zakona, i stečajnog pravosuđa u određenoj državi, pa tako i u BiH, jest test upotrebe, odnosno test korištenja. Ako privredna društva u poteškoćama, njihovi vjerovnici, i ostali zainteresovani za stanje dužnika ne koriste stečajnu proceduru, izbjegavaju je, i nastoje probleme riješiti na bilo kakav drugačiji način, samo ne u stečajnom postupku, to je očit znak kako sistem nije dobar.

Promatrajući poziciju uprave društva u poteškoćama, uprava će izbjegavati stečaj gotovo po svaku cijenu ako se u stečajnom postupku društvo ne može poslovno stabilizovati, ili je postupak restrukturiranja praktično skoro nemoguće primijeniti. Takođe, ako se u stečajnom postupku menadžment društva automatski derogira, zamjenjuje, ili otpušta, te ako vlasniku/cima u stečaju ne preostaje apsolutno ništa, isti taj menadžment koji djeluje s ciljem maksimizacije zadovoljstva vlasnika (koji uostalom i postavljaju upravu, doduše posredno) neće imati apsolutno nikakvu unutrašnju motivaciju da otvori stečaj.

Promatrajući vjerovničku poziciju, ukoliko stečajem vjerovnici gube redosljed namirenja te se time ne ispunjavaju obećanja dana u vrijeme redovnog poslovanja, ukoliko se vjerovničke tražbine namiruju u minornoj proporciji, ili se namiruju nakon proteka vrlo dugog vremenskog razdoblja, ukoliko za vjerovnike u stečajnom postupku postoje brojni dodatni troškovi i procesna prolongiranja, i to kako bi dobili ono što im pripada, ni vjerovnici neće imati interesa za pokretanje stečajnog postupka. Nastojat će svoj problem s dužnikom riješiti na bilo kakav drugačiji način.

Jasno, izbjegavanjem pravosudnog sistema isti taj sistem postaje manje opterećen, te zaposlenici u tom sistemu zbog toga i nisu osobito nezadovoljni. No, sudije i stečajni upravitelji nisu kreatori stečajnog sistema, već samo izvršiocu pravila (tj. zakona i podzakonskih akata) koje donosi neko drugi, i oni ne smiju biti primarne adrese kritike. Čini se kako dizajneri stečajnog sistema svugdje pa i kod nas najviše računa vode o općoj formi zakona, a vrlo malo o praktičnom načinu provođenja.

Takođe, opravdano je zapitati se je li kompleksnost zakona i procedure kod nas možda namjerno izazvana kako bi se stvorila podloga za kontradiktorne pravne radnje, i to primjenom teško razumljivog zakona kojeg je na određenim mjestima moguće tumačiti na više načina, odnosno koji otvara prostor za mogućnost zloupotrebe službenih položaja? Što je neki zakon složeniji manji će krug osoba poznavati njegove detalje i rješenja. U suprotnom, što je pravni propis jednostavniji i jasniji i šira će javnost bolje poznavati svoja prava. Ako privrednici manje poznaju i koriste pravne opcije, ukoliko je zakon koji te opcije opisuje kompleksan i teško razumljiv, a neko drugi ko ove pravne mogućnosti poznaje može to iskoristiti pa i zloupotrijebiti.

Pojednostavljenje stečajnog zakona donosi i direktne ekonomske koristi. Ying (1996) je prikazao kako simplifikacija stečajnog zakona koja donosi i pojeftinjenje stečajnog postupka povećava ponudu kredita. Naime, Ying pokazuje kako racioniranje kredita (razlika između odobrenog i zatraženog kredita) značajno raste s povećanjem troška stečajnog postupka, čime je prezentirana direktna veza između obima kreditiranja i složenosti procedure stečajnog postupka. Empirijska promatranja upravo potvrđuju ovaj efekt, jer se u SAD-u nakon amandmana Stečajnog zakona 1994. godine i pojednostavljenja stečajne procedure povećalo kreditiranje malih poduzeća. Kod nas, s druge strane, možemo promatrati stečajni postupak koji je hibrid njemačkih rješenja a vrlo često i urneka pojedinih susjednih, hrvatskih transformacija i intervencija u izvorna njemačka rješenja. Pri tome riječ "hybrid" ne treba čitati u pejorativnom obliku, jer nije razumno transferirati opsežne zakone iz inozemstva bez nužnih modifikacija zbog lokalnih specifičnosti. No, razdoblje pripreme za uvođenje potpuno novih stečajnih zakona kojima bi se sasvim izmijenio koncept stečajnog postupka u BiH je na izmaku. A uostalom u međuvremenu je i u Njemačkoj priprema za uvođenje novog Zakona trajala pet godina, tokom kojih su se obučavali sudionici za sudjelovanje u novom stečajnom postupku.

Kod nas prilikom kampanje koja još traje, promjena u stečajnom sistemu, bilo je vrlo malo edukacije a nisu doneseni ni nužni pravilnici bez kojih se ne može raditi, niti postoji softver za posebni upisnik stečajeva. Sudska procedura značajno se unaprjeđuje ako se suci osposobljavaju kroz seminare, treninge i razne druge oblike edukacije što je u svijetu široko rasprostranjeno. Od Argentine, Dominikanske Republike, Ekvadora, Moldavije, Nepala, do Tajlanda, postoje brojni primjeri država u kojima postoji sistem obrazovanja sudaca u komercijalnim parnicama, a nekoliko je država osnovalo i institute za obuku sudaca u privrednim procesima. U SAD-u se godišnje potroši oko 17 milijuna US dolara na obuku sudaca za vođenje privrednih procesa, u Nizozemskoj 20 milijuna, a u Francuskoj 23 milijuna dolara (Grupa autora, 2004: 52). Kod nas, nažalost, čini se kako još nije dozrela politička klima koja bi izdvojila znatnija sredstva za ovakve projekte koji donose tek dugoročne efekte.

Gotovo je nevjerovatan način na koji se donose ključni zakoni u BiH, te koliki je opseg političkih intervencija u pravni sistem, pa tako i u sistem poslovno-trgovačkog pravosuđa koji upravlja stečajevima. Stečajni zakoni su temeljni zakoni, izuzetno bitnih za funkcionisanje privrede, a njihove izmjene i dopune bile su prečesto stihijske, učinjene na brzinu, bez konsultacija sa stručnjacima i praktičarima. Sucima, upraviteljima, i ostalim sudionicima u provedbu se daje zakon pun nedorečenosti i loših rješenja, a potom političari (a za njima i široka javnost) bez ustručavanja prozivaju pravosuđe za inertnost, sporost, neučinkovitost, itd. Valja

uvijek imati na umu da će stečajni postupak biti dobar, efikasan i kvalitetan u onolikoj mjeri koliko je proces donošenja zakona bio temeljit, promišljen, i usklađen s mišljenjima stručnjaka i teoretičara, ali prije svega praktičara.⁶

Kod izmjena i dopuna stečajnih zakona, autori komentarišu način na koji su zakoni doneseni, i kako se intervenira u njihov sadržaj. Preostaje samo da se izrazi čuđenje nad bezočnošću kojom se kod nas politički subjekti, kako vladajući tako i oni opozicioni na svim nivoima zakonodavstva miješaju u svaki zakonski projekt, pa i u stečajni set zakona na nivou entiteta i Distrikta Brčko. Ignoriraju se mišljenja onih koji ta znanja i iskustva imaju. Kao da se ispustilo iz vida koliko su dobra i promišljena rješenja u stečajnom pravu važna za privredu i pravosuđe.

Posljedice ovakvih intervencija snosi, prije svega, pravosudni sistem koji nedorečene zakone mora primjenjivati i njima se rukovoditi, a ne oni koji su takve zakone pripremili i donijeli. Svjedoci smo kako je u postupku pregovora s Evropskom unijom upravo pravosuđe postalo meta neprestanih intervencija evropskih subjekata, i to na svim nivoima, a tek nakon toga se govori o niskoj produktivnosti, slaboj efikasnosti, visokim troškovima, i o drugim poteškoćama u državi.

Valja imati na umu i činjenicu da se zbog strukturne, ukorijenjene, i široko raširene insolventnosti stečajevi godinama uopće sistemski ne provode, već su objektom političkih previranja i interesa, a jedino o čemu se barem koliko-toliko vodi računa jest očuvanje radnih mjesta.

Nažalost, ovaj politički moment nezaobilazan je u diskusiji o stečajevima kod nas pa i u državama regiona, a osobito kad se razmatraju mogućnosti restrukturiranja. Naime, restrukturiranje u stečaju odnosno rehabilitacija dužnika treba se provoditi na racionalnoekonomskim temeljima, i to tek nakon provedene analize izvodivosti, a ne prema unaprijed donesenoj kratkoročno, politički motiviranoj odluci. Konkretno, nije razumno unaprijed odlučiti da će neki dužnik biti saniran samo zato što zapošljava određen broj radnika.

Dubinskom analizom održivosti poslovanja dužnika treba uvidjeti postoji li realno opravdanje za njegovo restrukturiranje i koji su izgledi za njegov uspjeh. Nastavak poslovanja mora biti opravdan na temelju racionalnih i ekonomskih činjenica. Ne postoji apsolutno nikakav razlog zbog kojeg bi država garantovala za obaveze nekog privrednog (trgovačkog) društva i

⁶ Također valja uzeti u obzir i sociološku perspektivu, jer je stečajni (odnosno pravosudni) sistem dio sveukupnog društva, i biti će dobar onoliko koliko i društvo koje ga stvara. Ne može se očekivati da će stečajni (odnosno pravosudni) sistem biti bolji, kvalitetniji, efikasniji, efektivniji, produktivniji, i konačno pravedniji od društva koje ga kreira.

uvijek iznova sanirala njegove gubitke, ukoliko se pokazuje da za to nema nikakvog racionalnog i ekonomskog obrazloženja. Taj novac poreznih obveznika (naš novac!) mudrije i efikasnije je iskoristiti za edukaciju i prekvalifikacije radnika, a dužnika valja likvidirati i rasteretiti njegove poslovne partnere i njegovo okruženje od bremena neizvjesnosti i nestabilnosti.

Treba reći i kako kod nas nije pitanje političkih intervencija originalna naša ideja, jer i u svijetu je sasvim rašireno spašavanje velikih dužnika. To se čini iz strateških razloga, ili zbog strukturnih tektonskih poremećaja u privredi do kojih bi došlo u slučaju stečaja velikog dužnika, no također i zbog kratkoročnih politički motiviranih razloga. I takvim slučajevima treba prethoditi ekonomska analiza, i mora postojati racionalno opravdanje za spašavanje velikih dužnika, te se novac poreznih obveznika ne smije koristiti za površinsko saniranje, već za restrukturiranje u stečaju u pravom smislu riječi.

Dakle, restrukturiranje u stečaju ne bi smjelo biti objekt političke intervencije, već uvijek posljedica objektivne ekonomske analize opravdanosti nastavka poslovanja stečajnog dužnika.

U procesu BiH prilagođavanja propisima EU ostaje da se vidi kako će se sprovesti opsežna reforma dijela pravosuđa koje se bavi stečajevima, te se valja nadati kako će barem pojedine systemske pogreške biti korigovane dolazećom reformom. Ne treba čekati strukturnu krizu stečajnog sistema, no i u krizi valja imati na umu kako je ona uvijek dobar temelj za reforme, jer se u izvanrednim situacijama često poduzimaju upravo oni koraci koji su inače nužni, ali ih blokiraju određeni politički interesi. Na primjer, financijska kriza u Aziji krajem 1990-tih i početkom ovog milenija (prosjeck udjela nelikvidnih tvrtki u pet zemalja Jugoistočne Azije iznosio je čak 63 %, a u istim zemljama prosječno je 31 % društava završilo u stečaju (Stiglitz, 2001: 1)) velikim je dijelom bila posljedica neadekvatnih stečajnih sistema, te su pod teretom krize ključne interesne grupe konačno morale provesti reforme stečajne normative koje su prethodno dugo bile na čekanju zbog političkih prepreka.

2. Pravno-ekonomski aspekti stečaja

Veličina preduzeća kao stanje predstavlja posljedicu aktivnosti u prethodnim periodima. U osnovi veličina je posljedica njenog formiranja prilikom izgradnje i osnivanja preduzeća. S druge strane preduzeća u svom funkcionisanju mijenjaju svoju veličinu, te se veličina javlja kao posljedica rasta preduzeća. Za razliku od veličine preduzeća koja predstavlja stanje, rast predstavlja proces. Veličina je izraz statike, to je slika stanja preduzeća u određenom vremenskom momentu, i to osvijetljena samo sa jednog aspekta.

Veličina preduzeća predstavlja izraz stanja jedne značajne i kompleksne dimenzije preduzeća. Ona osvjetljava predstavu o objektu posmatranja samo sa jednog aspekta, čak i kada se kombinacijom različitih pokazatelja pokušava upotpuniti ta predstava. Kao izraz stanja, veličina preduzeća je statička kategorija. Ona pokazuje potencijale angažovane u preduzeću, koji stoje preduzeću odnosno njegovom rukovodstvu na raspolaganju. Preduzeće kombinuje svoje potencijale radi postizanja što povoljnijih efekata.

Veličina preduzeća je posebno značajna u postizanju ekonomije obima te sa interesovanjem za analiziranje ekonomije obima dolazi i do razvijanja teorije optimalne veličine preduzeća. Optimalna veličina preduzeća ostaje na statičkim osnovama uz izuzetno krute i malobrojne pretpostavke tako da se pokazuje praktično primjenljivom u izuzetno malom broju konkretnih slučajeva. Posebno činjenice da preduzeće ostvaruje ekonomiju obima uz različite veličine uzdrmale su pretpostavke na kojima počiva teorija optimalne veličine, te na taj način i samu teoriju. Kritika klasične postavke i nalaza da krivulja dugoročnih prosječnih troškova ima oblik slova „U“ implicira odbacivanje i na njoj zasnovane koncepcije optimalne veličine preduzeća. Kritikom postavki na kojima počiva ova teorija odbacuje se i predstava o optimalnoj veličini preduzeća i najrentabilnijoj veličini firme.

Preduzeće kao jedna od trajnih tvorevina civilizacije i razvoja ljudskog društva se mijenja tokom svog života. Ono se prilagođava (bez obzira na to da li anticipira promjene, izaziva ih, reaguje na njih ili ih samo posmatra). Promjene veličine preduzeća predstavljaju praktične odgovore preduzeća na izazove koji postoje u okruženju sa težnjom da se zauzme što povoljnija pozicija na tržištu u odnosu na postojeće i potencijalne kupce i konkurente. Veličina preduzeća se tako pokazuje kao varirajuća karakteristika. Ona se povećava ili smanjuje u zavisnosti od brojnih uticaja na preduzeće i brojnih kretanja na tržištu.

U sukcesiji vremenskih perioda promjene veličine u pozitivnom smjeru označavaju se rastom preduzeća, analogno rastu veličina u prirodi. Istraživanje rasta preduzeća postaje opsesija brojnih naučnih radnika iz oblasti prava, ekonomike preduzeća, menadžmenta itd. pri čemu se često rast definiše kao narastanje odnosno okrupnjavanje preduzeća. Sa razvojem interesovanja za fenomen rasta pokušava se kompleksnije definisati sam rast, te se on prestaje posmatrati i definisati samo kao okrupnjavanje preduzeća, odnosno nekih njegovih veličina. Dolazi do razvoja teorija rasta preduzeća.

Definisanje rasta samo kao okrupnjavanje preduzeća postaje usko, posebno zato što se takvim definisanjem rasta iz analiza isključuju pojedine faze, etape i periodi iz životnog vijeka preduzeća koje nisu karakterisane povećanjem relevantnih veličina. Preduzeće u svom životu

ima periode u kojima povećava neke svoje kvalitete, ali i periode u kojima posmatrane veličine stagniraju, i periode u kojima se karakteristični i za analizu relevantni kvantiteti smanjuju. Isključivanje takvih perioda u kojima se ne povećava veličina preduzeća imalo bi za posljedicu defektnost teorije rasta, kako u teorijskom tako i u praktičnom smislu.

Po nama rast treba definisati kompleksnije, ne samo kao povećanje veličine nego kao zauzimanje povoljnije pozicije preduzeća, a poboljšanje pozicije preduzeća podrazumijeva prevashodno poboljšanje njegove tržišne pozicije, odnosno povoljnijeg položaja u odnosu na kupce i na konkurente.

No, to dodatno komplikuje samo definisanje rasta i izaziva inkorporiranje u teoriju rasta svih kretanja koja ne (do) vode do poboljšanja tržišne pozicije. Osim toga, teško je ocijeniti kad je preduzeće u povoljnijoj, odnosno lošijoj poziciji. Pri tome se mogu uzimati različiti kriteriji i različiti načini utvrđivanja rasta, ali za samo definisanje ostaju kao najznačajniji odnosi koji se dobijaju poređenjem kretanja u preduzeću u odnosu na početno stanje.

Pri ovim poređenjima može se utvrđivati relativno poboljšanje ili pogoršanje pozicije preduzeća u odnosu na startno stanje, na kretanje konkurenata ili na kretanje grane. Relativni pokazatelji ne mogu poslužiti kao jedino objektivni i dovoljni ni u jednoj analizi. Preduzeće u svom životu može imati periode opadanja svoje aktivnosti, opadanje svih fizičkih i vrijednosnih pokazatelja veličine, a da mu se relativni položaj na tržištu poboljšava.

Apsolutno opadanje dovodi preduzeće u povoljniju poziciju na tržištu zbog bržeg apsolutnog opadanja konkurenata i grane. Može li se takvo kretanje označiti rastom? Preduzeće koje smanjuje svoje aktivnosti i po svim svojim pokazateljima ide putem kontrakcije, raste u odnosu na konkurenciju, uz mogućnost poboljšavanja svog poslovnog uspjeha i svoje rentabilnosti. Takva kretanja mogu predstavljati put u likvidaciju, ali s druge strane preduzeće može kontrakcijom uzimati predah i skupljati snagu za novi relativni i apsolutni rast kroz rekombinovanje svojih potencijala uz drugačiju proizvodno tržišnu strategiju.

Fenomen rasta uključuje u sebe i kvalitete, te se i na taj način daje doprinos potpunijem definisanju rasta. Poboljšanje kvaliteta uz povećanje kvantiteta, međutim, izaziva dodatne metodološke probleme u razmatranju rasta. Za različite potrebe i u različite svrhe proširivanje samog pojma rasta obogatilo je ekonomiku preduzeća, donijelo joj brojna korisna tumačenja fenomena rasta, ali i brojne probleme koji se vezuju za rast. Različite definicije rasta ostaju ne samo međusobno neusaglašene, nego zbog svoje međusobno dijametralne suprotnosti i isključivosti ostaju neusaglasive. Takvo stanje u teoriji sa brojnim definicijama istog pojma ima

svoje posljedice u nemogućnosti opšteg prihvatanja jedne od njih, te se za različite svrhe autori opredjeljuju za onu definiciju koja najviše odgovara predmetu posmatranja i analiziranja.

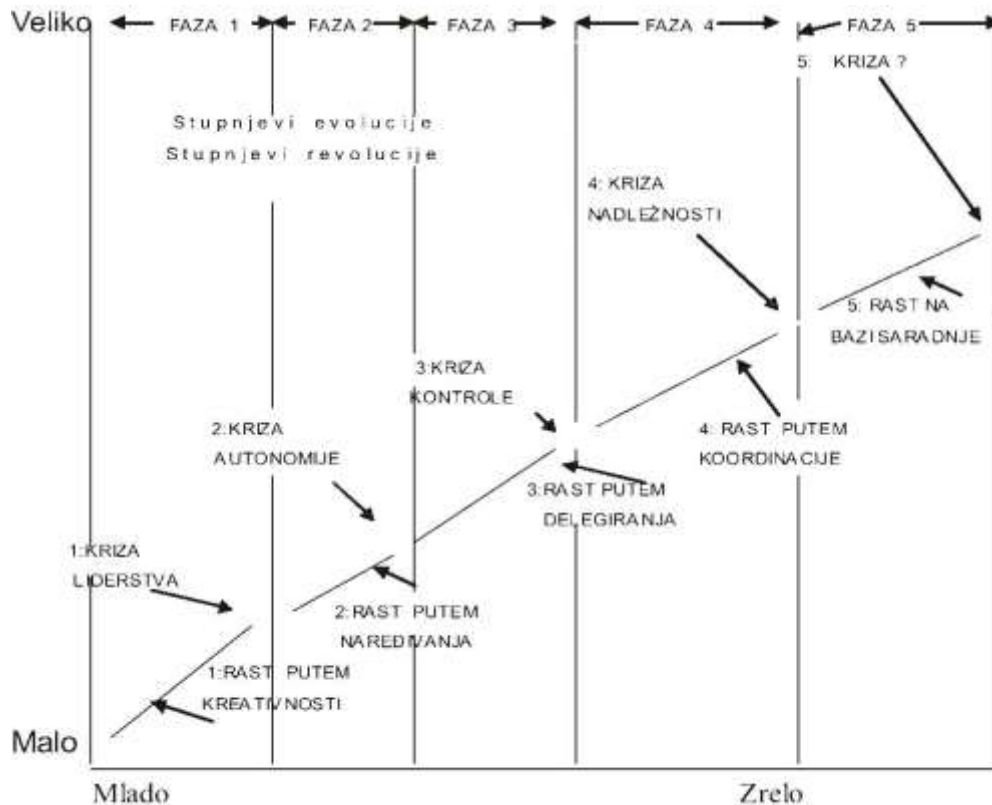
Rast predstavlja izazov za preduzeće, zato što samim povećanjem preduzeće dolazi u poziciju da lakše ostvaruje svoje poslovne ciljeve. S druge strane preduzeće koje uspješno ostvaruje svoje ciljeve obezbjeđuje preduslove za svoj rast. Rast kao dinamička vremenska kategorija je uvijek izraz kretanja.

Rast preduzeća se mora shvatiti kao odgovor preduzeća na postojeće stanje i na pretpostavljena kretanja u okruženju. Rast je način ostvarenja ciljeva preduzeća, odnosno komponenta strategijskog pristupa rukovodstva ciljevima preduzeća. I pored toga što rast predstavlja izvor novih problema (posebno upravljačkih) rukovodstvu preduzeća, upravo je upravljačko tijelo u preduzeću izazvano rastom, ono ga inicira, vodi, nosi, usporava i ubrzava i pod teretom rasta koji donosi nove probleme, najčešće prepušta preduzeće drugom rukovodstvu.

Mada se rast u teoriji često predstavlja kao cilj i „kao osnovni posao preduzeća“⁷ rast nije niti može biti cilj, a posebno ne osnovni cilj preduzeća. Rastom se stiže do ciljeva. Oni se rastom ostvaruju. Motivi za rast preduzeća se nalaze u najvišem rukovodstvu preduzeća. „Sigurnost u zaposlenje poslovnog rukovodstva, javno vođene korporacije ne zavisi od toga da li profit u odnosu na prodaju iznosi 4 % ili 5 %, ili da li prinos u odnosu na investicije nakon uplate poreza iznosi 10 % ili 12 %. Ipak se poslovna rukovodstva bore da poboljšaju realizaciju profita i da ga povećaju, te usmjeravaju svoje planiranje takvim profitnim ciljevima. Zašto? (Chamberlain: 1968: 62). Motivi koji pokreću rukovodstvo ka rastu mogu biti različiti i kreću se od želje za samopotvrđivanjem, poboljšanjem uspjeha u odnosu na ranije periode i u odnosu na konkretne, do opsjednutosti „samim pojmom rasta zbog njega

U privrednom i stvaralačkom smislu, problem veličine je problem rasta, odnosno problem narastanja i prelaska veličine iz jednog statusa u drugi. U ovom aspektu, taj problem je problem rukovodstva preduzeća, odnosno problem sposobnosti i spremnosti rukovodstva da promijeni svoj stav, držanje i vidokrug.

⁷ Šire o kritici rasta kao cilja preduzeća vidjeti u: Todorović, 1988: 35–43 i Senić, 1988: 117.

Slika 1: Faze kroz koje preduzeće prolazi u svom životu – Greinerov model strateških promjena (Todorović, 1988: 52)

Bez obzira na način označavanja pojedinih razvojnih faza u raznim modelima, bitno je da većina autora govori o prelascima iz jedne u drugu fazu, kao skokovima u novo stanje u kojem se javljaju novi problemi, (Slika 1).

Sam prelazak se često označava revolucijom koja uključuje brojne potrese i krize. Tako, Greiner (Senić, 1988: 97) sugerišući pet stupnjeva, odnosno faza kroz koje prolazi preduzeće kada prelazi od malog ka velikom (u prodaji i po broju zaposlenih) i od mladog ka zreloom, govori o raznim krizama specifičnim za svaku pojedinu fazu, kao što je to prikazano na slici. Greiner (1997: 111) smatra da sva preduzeća, ako žele ostvariti prihvatljiv nivo učinka moraju proći kroz određen broj faza, a svaka faza rasta završava krizom.

Svaka od evolutivnih faza preduzeća je karakterisana posebnim stilom upravljanja, a na dinamiku razvoja utiče pet faktora: starost preduzeća, veličina preduzeća, stepen evolucije, stepen revolucije, i stopa rasta grane u kojoj preduzeće obavlja svoju djelatnost.

Primjenom ovako prikazanog analitičkog instrumentarijuma može se za svako preduzeće odrediti u kojoj se razvojnoj fazi nalazi.

3. Moguće osnovne zloupotrebe stečaja u postupku prinudnog poravnanja

(1) Ko u stečajnom postupku ili postupku prinudnog poravnanja prijavi lažno potraživanje ili potraživanje u lažnom isplatnom redu da bi time ostvario pravo koje mu ne pripada, kazniće se novčanom kaznom i zatvorom do jedne godine.

(2) Povjerilac, član povjerilačkog odbora ili stečajni upravnik koji za sebe ili drugoga primi imovinsku korist ili obećanje imovinske koristi da se donese ili da se ne donese određena odluka, ili da se na drugi način ošteti barem jedan povjerilac u stečajnom postupku ili postupku prinudnog poravnanja, kazniće se novčanom kaznom i zatvorom do tri godine.

(3) Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se ko povjeriocu, članu upravnog odbora ili stečajnom upravniku da ili obeća imovinsku korist radi izvršenja djela iz stava 2. ovog člana.⁸

4. Oštećenje ili povlašćivanje povjerilaca

(1) Ko znajući da je postao nesposoban za plaćanje, isplatom duga ili na drugi način stavi kojeg povjerioca u povoljniji položaj i time znatno ošteti najmanje jednog od svojih povjerilaca, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do tri godine.

(2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se ko znajući da je postao nesposoban za plaćanje, a u namjeri da izigra povjerioce, prizna neistinito potraživanje, sastavi lažan ugovor ili nekom drugom prevarnom radnjom ošteti najmanje jednog od svojih povjerilaca.

(3) Ako je usljed djela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila znatna šteta ili ako je radi toga prema oštećenom pokrenut postupak prinudnog poravnanja ili stečaj, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina.⁹

5. Gašenje (likvidacija) preduzeća ili dijela preduzeća

Konačno, likvidaciji preduzeća se pribjegava ukoliko se isto nalazi u fazi prezaduženosti, ukoliko je nelikvidno, te ukoliko ne postoje realne prognoze daljnjeg razvoja. Cilj (Osmanagić, 2002: 206) likvidacije je gašenje posla, unovčenje imovine, podmirivanje obaveza i odgovarajuća podjela likvidacijskog kapitala. Kod izbora strategije napuštanja djelatnosti menadžment ima nekoliko mogućnosti. Likvidacija cijelog ili dijela preduzeća se uvijek javlja kao krajnje rješenje, ali pametnim „manevrisanjem“ i dobrim poznavanjem pozitivnih poslovno-pravnih normi, u kriznoj situaciji menadžment može prije samog kraja ipak doći do

⁸ Krivični zakon Republike Srpske, član 259, *Službeni glasnik RS*, br. 49/03.

⁹ Krivični zakon Republike Srpske, član 262, *Službeni glasnik RS*, br. 49/03.

određene količine novčanih sredstava kojim može ako ništa drugo onda barem pokušati krenuti iznova sa novom idejom i sa više iskustva u poslovanju.

Prilikom razmišljanja o strategijama izlaza iz krize moramo naglasiti da se obnavljanje (Osmanagić, 2002: 188) preduzeća temelji na identifikovanju zdravog poslovnog jezgra koga treba sačuvati, poslovnog jezgra koga treba odbaciti i poslovnog jezgra koga treba razvijati, te izraditi nove scenarije i strategije odbacivanja, obnavljanja i razvoja. Kod likvidacije (Osmanagić, 2002: 206) u žarištu poslovanja nije nastavak poslovanja preduzeća već njegovo gašenje. U BiH tranziciji, preduzeća za likvidaciju su propustila učiti ili su to radila presporo što je uzrokovalo njihovo gašenje, to može služiti kao školski primjer kako ne treba raditi.

Moglo bi se reći da strategije upravljanja u kriznim uslovima ne daju svijetle perspektive, te se stoga treba baviti krizom prije nego do nje dođe. Potrebno je djelovati u skladu sa promjenama, prilagođavati se okolini i ispravno rješavati identifikovane probleme. Svrha upravljanja krizom nije upravljanje preduzećem kada do krize dođe, već upravljanje usmjereno na budućnost, upravljanje promjenama kako do krize ne bi ni došlo.

Iz svega ranije navedenog se vidi da planovi utemeljeni na realnoj društvenoj situaciji i pravnim normama društva služe kao temelj za rješavanje budućih problema. Plan (Osmanagić, 2002: 27) pomaže u ranom uočavanju problema, otkrivanju njihovih uzroka i pronalasku efikasnog načina njihova rješavanja. Temeljeći se na analizi postojećeg stanja te analizi budućnosti preduzeća i okoline, planiranjem se prikuplja i obrađuje mnoštvo informacija o činjenicama, razvojima, kretanjima i načinima ponašanja. Takve informacije će u svakom slučaju olakšati brže prilagođavanje internim i eksternim promjenama te omogućiti koordinaciju pojedinih poslovnih mjera. Planiranje obuhvata (Perridon i Steiner, 1988: 387–388):

- Predviđanje o mogućoj konstelaciji okoline i ostvarivom načinu djelovanja u budućem razvoju, te
- utvrđivanje načina djelovanja za ostvarenje zadanih planiranih ciljeva u skladu sa odnosnom filozofijom menadžmenta.

Svrha planiranja je u isključivanju, odnosno u smanjenju vjerovatnosti nastupanja neočekivanih događaja kako bi se rizik sveo na minimum (Perridon i Steiner, 1988: 387–388). Važnost planiranja raste uslijed (Egger i Winterheller, 1999: 13–14):

- Potrebe neprekidnog prilagođavanja – zbog brzih promjena brojnih socijalnih, tehničkih i ekonomskih veličina povećava se vjerovatnost nastupanja neočekivanih događaja.

Visoka brzina promjene te značenje posljedica za položaj preduzeća prisiljavaju na, po mogućnosti, brzu reakciju na prve znakove promjena u okolini.

–Povećane kompleksnosti u preduzeću – uopšteno rastuća veličina preduzeća te diverzifikacija proizvoda i tržišta zahtijevaju nove poslovne strukture. Takvo kretanje vodi po pravilu decentralizaciji odluka, zbog čega se pojavljuju brojni problemi usmjeravanja i koordinacije, ovladivi samo pravovremenim usklađivanjem pojedinih ciljeva parcijalnih područja.

6. Unovčenje imovine, obaveza podnošenje prijedloga za otvaranje stečajnog postupka

Prilikom otvaranja likvidacionog postupka likvidacioni upravnik dužan je bez odlaganja u što kraćem vremenskom roku uzeti imovinu pravnog lica nad kojim se sprovodi stečajni postupak i ima ovlaštenje i zakonsku obavezu na unovčavanje imovine tog pravnog lica. Takođe se moraju uzeti u obzir i prava trećih lica nad predmetima koja su vezana za poslovanje tog preduzeća i pravima imovine.

Ako su ispunjene sve pretpostavke za sprovođenje stečajnog postupka koje su definisane u Zakonu o stečajnom postupku, likvidacioni upravnik dužan je da u vremenskom periodu od 15 dana podnese prijedlog za otvaranje stečajnog postupka. Isto tako likvidacioni upravnik je odgovoran za sve štete koje povjeriocima ili članovima pravnog lica nastanu zbog zakašnjelog podnošenja prijedloga.

Radi ove zakonske odredbe veoma je bitno da likvidacioni upravnik na vrijeme i u što kraćem vremenskom periodu ispuni sve potrebne radnje vezane za podnošenje prijedloga za otvaranje stečajnog postupka, ili je u suprotnom odgovoran za sve nastale štete prema potražiocima sredstava, odnosno povjerilaca, kao i prema članovima tog preduzeća. Likvidacioni upravnik dužan je prvo izmiriti sve troškove likvidacionog postupka, a nakon toga izmiriti potraživanja povjeriocima. Iz ove odredbe se jasno vidi da je prije podnošenja prijedloga za otvaranje stečajnog postupka od strane likvidacionog upravnika, likvidacioni upravnik obavezan da izmiri sve troškove nastale tokom likvidacionog postupka, odnosno same troškove likvidacionog postupka. Tek po izmirenju troškova likvidacionog postupka, likvidacioni upravnik može podnijeti prijedlog za otvaranje stečajnog postupka (Nurić i Muminović, 2017).

7. Dioba

Likvidacioni upravnik izmiruje potraživanje povjerilaca, nakon izmirenja troškova postupka. Isto tako likvidacioni upravnik upućuje tog povjerioca da pokrene parnicu u roku od 15 dana radi dokazivanja osnovanosti potraživanja, ukoliko su potraživanja povjerioca za koje ne postoji izvršni naslov sporna. Ako je povjerilac u ostavljenom roku pokrenuo parnicu, tada likvidacioni upravnik obezbjeđuje sredstva radi eventualne isplate te obaveze, a ukoliko povjerilac u ostavljenom roku ne pokrene parnicu kako je navedeno Zakonom, njegovo potraživanje se neće prilikom diobe uzeti u obzir. Iz navedene zakonske odredbe vidimo da likvidacioni upravnik nakon izmirenja troškova likvidacionog postupka, namiruje sva potraživanja povjerilaca, to jest izmiruje sva dugovanja i obaveze pravnog lica nad kojim se vodi likvidacioni postupak. U slučaju da su neka od potraživanja sporna, tada likvidacioni upravnik upućuje povjerioca da pokrene parnicu u vremenskom periodu od 15 dana da bi se dokazalo da ta potraživanja zaista postoje i da imaju pravnu osnovu. U slučaju da povjerilac čija su potraživanja sporna pokrene parnicu, likvidacioni upravnik je dužan da obezbjedi sredstva za slučaj eventualne naplate tog spornog potraživanja. Ako se desi da povjerilac čije je potraživanje sporno ne pokrene parnicu, tada gubi pravo na naplatu zahtjevanog potraživanja, odnosno sporno potraživanje se neće uvrstiti u diobu sredstava pravnog lica nad kojim se vodi likvidacioni postupak.

8. Odgovornost likvidacionog upravnika za unovčenje i diobu

Likvidacioni upravnik odgovara lično za skrivljenu povredu svoje obaveze da unovči imovinu na što bolji mogući način i da prikupljeni iznos podijeli ravnomjerno. Dužnost likvidacionog upravnika je da posluje savjesno i poštujući zakonske odredbe, jer i djelovanje likvidacionog upravnika u suprotnom smjeru od pravilnog povlači krivičnu odgovornost tog lica. Likvidator lično odgovara za sve svoje postupke tokom likvidacionog postupka, a najbitnije u njegovom radu je da imovinu pravnog lica nad kojim se vodi likvidacioni postupak unovči na najbolji mogući način, to jest, da izvuče maksimalnu vrijednost iz imovine tog pravnog lica. Nakon unovčenja imovine pravnog lica nad kojim se vodi likvidacioni postupak, likvidacioni upravnik je dužan da sav prikupljeni iznos od prodaje imovine podijeli ravnomjerno, odnosno proporcionalno opravdanim potraživanjima i njihovoj nominalnoj vrijednosti. Likvidator mora da vodi računa da se namire svi potražioc i to po važnosti, odnosno po veličini i prioritetu potraživanja.

9. Obaveza podnošenja izvještaja i polaganje računa

Likvidacioni upravnik je dužan da na traženje suda dostavi prijedlog načina diobe, tako da po okončanom postupku diobe dostavi izvještaj o svim radnjama sprovedenim tokom postupka. Iz navedene zakonske odredbe vidimo da u slučaju da sud zatraži prijedlog načina izvršenja diobe od likvidacionog upravnika, likvidacioni upravnik je dužan da traženi materijal dostavi sudu na uvid. Nakon završetka postupka diobe likvidacioni upravnik dostavlja izvještaje o svim koracima i radnjama koje je preduzeo tokom likvidacionog postupka da bi sud izvršio uvid u pravilnost vođenja i izvršenja likvidacionog postupka.

10. Zaključenje postupka

Kada sud ustanovi, na osnovu izvještaja likvidacionog upravnika o svim radnjama koje je preduzeo tokom likvidacionog postupka, da je likvidacioni postupak izvršen na valjan način, da je dioba imovine pravnog lica nad kojim se vodi likvidacioni postupak izvršena uspješno i u skladu sa zakonom i da nije bilo nepravilnosti tokom likvidacionog postupka ni od strane likvidacionog upravnika a ni od strane pravnog lica, tada zaključuje likvidacioni postupak. Rješenje o zaključenju postupka mora se po zakonu objaviti u nadležnom *Službenom glasniku*. Kao što vidimo, zakonom je propisano da se zaključivanje likvidacionog postupka mora objaviti u *Službenom glasniku*, sa svrhom uvida građanstva i javnosti o završetku likvidacionog postupka nad pravnim licem nad kojim je vođen likvidacioni postupak.

10.1. *Brisanje iz registra*

Po pravosnažnosti rješenja o zaključenju likvidacionog postupka, sud određuje brisanje pravnog lica iz Registra suda. Po stupanju na snagu rješenja o zaključivanju likvidacionog postupka nad pravnim licem, sud donosi odluku da se to pravno lice nad kojim je zaključen likvidacioni postupak briše iz Registra suda.

Za razliku od stečajnog postupka, gdje pravno lice nad kojim je on vođen može nastaviti poslovanje, prilikom likvidacionog postupka pravno lice u principu prestaje sa radom trajno. Međutim kod nas ima i drugih iskustava. Primjer je “Slana banja” d.d. Tuzla. Ovdje je likvidator, po okončanju postupka likvidacije, predložio likvidacionom sudiji da preduzeće nastavi sa radom. Obrazloženje? Prodajom imovine svi povjerioci su bili namireni a na računu preduzeća je ostalo još 5.000.000,00 km. Sudija je prihvatio prijedlog. Preduzeće je nastavilo dalji uspješan rad.¹⁰

¹⁰ Likvidacioni upravnik je bio Hamdija Muratović jedan od autora ovog rada.

10.2. Primjena propisa o stečaju

Odredbe Zakona o stečajnom postupku shodno se primjenjuju i na postupak likvidacije, ako ovim zakonom nije drugačije određeno. U postupku likvidacije neće se primjenjivati odredbe Zakona o stečajnom postupku kojima se uređuje reorganizacija dužnika, skupština i odbor povjerenika, različni povjerenici, pobijanje pravnih radnji i ročište za glavnu diobu.¹¹ Kao što smo već naveli likvidacioni i stečajni postupak su veoma slični ali ne isti složeni procesi koji se primjenjuju u slučaju nemogućnosti nastavljanja poslovanja iz već navedenih razloga. Zakon o stečajnom postupku je mnogo opširniji i obimniji, tako da se primjenjuje i na slučaj likvidacije nekog pravnog lica osim ako Zakonom o likvidacionom postupku nije drugačije uređeno. Prilikom likvidacionog postupka neće se primjenjivati uredbes iz zakona o stečajnom postupku koje su vezane za reorganizaciju dužnika. Već smo naveli da nakon likvidacije određenog pravnog lica prestaje njegovo postojanje tako da je nemoguć proces reorganizacije.

10.3. Likvidacija društva

Postupak likvidacije može biti, redovan i skraćen. Za redovan postupak sprovođenja likvidacije potrebno je imenovati likvidatora. Likvidaciju mogu da provode svi članovi društva, kao likvidatori, osim ako je ugovorom o osnivanju društva ili odlukom članova društva ovlaštenje likvidatora povjereno jednom članu ili nekolicini članova ili trećem licu. Ako članovi društva ne imenuju likvidatora u odgovarajućem roku, od dana nastupanja uslova za prestanak društva, na zahtjev člana društva, likvidatora imenuje nadležni sud iz reda trećih lica. Likvidator u obavljanju svojih poslova je dužan da postupa u skladu sa uputstvima članova društva.

Članovi društva mogu odlučiti da se likvidacija društva sprovede po skraćenom postupku, ako pred nadležnim sudom daju izjavu da su izmirili sve obaveze društva prema povjerenicima i da su regulisali sve odnose sa zaposlenima. Članovi odgovaraju za obaveze društva tri godine od dana brisanja društva iz registra (Mitrović I Popović: 2009).

11. Zaključna razmatranja

Stečaj je sastavni dio života brojnih trgovačkih društava, a u određenim državama i građana (fizičkih osoba). Premda su trgovačka društva, kao pravne osobe, napravljena na temelju pretpostavke trajnog poslovanja, u praksi postoje tek rijetka društva koja su uspjela

¹¹ Zakon o likvidacionom postupku RS, član 16, *Službeni glasnik RS*, br. 64/02.

dugotrajno opstati. Dakle, stečaj je dio svakodnevnog poslovnog života, i kao takav predodređen je pravnicima i ekonomistima kao objekt interesa.

Svako trgovačko društvo nad kojim se otvara stečaj je u poslovnim i finansijskim poteškoćama, ali svako od tih društava ne mora biti ekonomski neefikasno. Ekonomska efikasnost za trgovačko društvo u poteškoćama znači da ne postoji alternativni način upotrebe njegove imovine koji bi donio veći prinos.

Karakteristike stečajnog sistema bitno utiču na mikroekonomski nivo privrede, odnosno na razvijenost poduzetništva. Makroekonomska je stabilnost također određena kvalitetom stečajnog sistema.

Teorija restrukturiranja u stečaju počiva na potencijalnim ekonomskim i socijalnim prednostima koje proizlaze iz procesa sanacije preduzeća u poteškoćama, te očuvanja imovine umjesto likvidacije u kojoj koristi imaju isključivo i jedino vjerovnici. Opravdanje se pronalazi u uvjerenju (utemeljenom na provedenoj analizi) kako će dužnik imati veću vrijednost ukoliko nastavi poslovati nego ako se rasproda na tržištu, a kako rehabilitacija traje više godina potrebno je koristiti koncept vremenske vrijednosti novca, odnosno procedure diskontiranog novčanog toka.

Samo pravodobno otvaranje stečaja može dovesti do eventualnog restrukturiranja. No, valja uočiti i kako menadžmenti u BiH gotovo uopće nemaju motiva za otvaranje stečaja. Budući da zastupaju vlasnike, a oni u stečaju gube svoju imovinu (jer ona prelazi u ruke vjerovnika), ni to ih ne motivira da otvore stečaj. Svrha stečajnog postupka je tada reducirana i iskrivljena, te se gube sve potencijalne ekonomske koristi. O ozdravljenju nema govora, a institucije su svedene na ulogu mrtvozornika koje još samo trebaju deklarirati ono što je sasvim očito, gašenje preduzeća.

Vidljivo je kako se kod nas praktično provodi iznimno malo restrukturiranja u stečaju (stečajnih planova). Insolventne pravne osobe broje se u hiljadama, no malo se njih zaista i nađe u stečaju, premda postoje zakonske pretpostavke za otvaranje stečaja.

Također, u javnosti se suci (i općenito, i stečajni suci) često promatraju kroz prizmu nedodirljivosti i nepogrešivosti, za što su dijelom i sami odgovorni. Međutim, građani ne mogu suditi sucima ni ocjenjivati njihove odluke. Oni naprosto za to nemaju stručnu spremu isto kao što pacijent nema stručno znanje da bi ocijenio je li ga liječnik pravilno liječi. Iz ovoga proizlazi kako građani nemaju pravo na kritiku sudaca, te suci nisu dužni odgovarati nikome. Pitanja ne samo da ostaju neodgovorena, već su zabranjena u samom začetku.

Ovakvim stavom transparentnost stečajnog postupka svedena je na najnižu mjeru. Sudac donosi odluke koje su u naravi dogme, ne smije ih se analizirati, i ne podliježu kritici. Zaboravlja se kako se svaka odluka mora obrazložiti, i to na način koji mora bit razumljiv strankama u postupku, te kako sudovi i suci nisu sami sebi svrha, nego su prije svega servis građana. Ne samo da su dužni odgovarati građanima jer zbog njih i postoje, nego su to dužni i stoga jer ih građani /porezni obveznici za to plaćaju. Preostaje jedino da se nadamo kako je ovo individualni, a ne generalni stav sudaca.

Stečajni upravitelji, s druge strane, najčešće su advokati, i posao upravitelja najčešće obavljaju kao sekundarni posao uz posao advokata. Slabiji nivo znanja, osobito na području ekonomije, doprinosi problemima koji su golim okom vidljivi. Budući da ne postoji uređen model dodjele slučajeva, pojedini stečajni upravitelji koji su u dobrim odnosima sa sucima rješavaju mnoštvo stečajeva, dok drugi godinama nisu dobili niti jedan predmet.¹² Na ovaj način iznos prihoda stečajnog upravitelja ovisi o ličnom odnosu sa stečajnim sucem koji mu dodjeljuje predmete, to je zakonito, ali otvara širok prostor za moguće zlouporabe službenog položaja.

Nadalje, visok prag tolerancije nadležnih institucija prema poslovnim poteškoćama odrazio se u ad hock kvalitativnoj analizi, gdje su stečajni profesionalci ukazali na prekasno otvaranje stečajeva i po svemu neuređen stečajni sistem, kao i u kvantitativnoj analizi, gdje ekonometrijski modeli na relativno velikom uzorku podataka uspoređujući preduzeća u stečaju i ona koja nisu u stečaju, prepoznali samo omjer radnog kapitala i ukupne imovine kao bitan element financijskih izvještaja koji bi poduzeća u stečaju razlikovali od 'zdravih' preduzeća.

Drugim riječima, stečaj se ne mora desiti čak ni u situaciji kada je poslovanje vrlo loše, odnosno kada financijski pokazatelji ukazuju na zabrinjavajući poslovno-financijski položaj.

Zvanični podaci na nivou BiH pokazuju kako se svega oko 5 % stečajeva uopće otvara, a za ostalih 95 % duboko insolventnih preduzeća tolerira se poslovanje u poteškoćama.

Dakle sasvim pouzdano se može tvrditi da se u BiH loše poslovanje na uštrb stabilnosti privrede u cjelini tolerira, te u kojem tek iznimke odlaze u stečaj, jer su se, po svemu sudeći našle na samom dnu iz kojeg se nisu mogle izvuci ni na koji način.

¹² Npr. stečajni upravitelj N.N. imao je volju sudjelovati u istraživanju, ali nije dobio niti jedan slučaj već četiri godine otkad je položio ispit i postao stečajni upravitelj, te stoga nije imao nikakvih praktičnih saznanja.

LITERATURA

- Bos, Titia M., *The European Insolvency Regulation and the Harmonization of Private International Law in Europe*, Netherlands International Law Review, Volume 50, Issue 01, 2003.
- Council regulation (EC) No 1346/2000 of 29 May 2000., *On insolvency proceedings*, Official Journal L 160, 30/06/2000.
- Deakin, Simon, *Legal Diversity And Regulatory Competition: Which Model For Europe*, Centre for Business Research, University Of Cambridge Working Paper No. 323, 2006.
- Dragutin Mirović, Vitomir Popović *Trgovinsko pravo, statusni dio-privredna društva*, Banja Luka, 2009.
- Egger, A., Winterheller, M. „*Kurzfristige Unternehmens Planung*“, Wien, Linde, 1999.
- Greiner, L. E. – Schein, V.E. – *Power and Organization Development, Mobilizing Power to Implement Change*, 1988. u R.D.
- Grupa autora, *Doing business in 2004, Understanding Regulation*, A copublication of the World Bank, the International Finance Corporation, and Oxford University Press, World Bank, Washington, 2004.
- Greiner, L. E. – Schein, V.E. – *Power and Organization Development, Mobilizing Power to Implement Change*, 1988, u R.D. Stacy: “*Strateški menadžment i organizacijska dinamika*”, Mate, Zagreb, 1997.
- Stacy, *Strateški menadžment i organizacijska dinamika*, Mate, Zagreb, 1997.
- Senić R., *Rast i razvoj preduzeća*, Kragujevac, Zbornik, *Strategije razvoja samoupravnog preduzeća*, CMU i Ekonomski fakultet, Beograd, 1988.
- Stiglitz, Joseph, *Bankruptcy Laws, Basic Economic Principles, Resolution of Financial Distress – An International Perspective on the Design of Bankruptcy Laws*, World Bank Institute, Washington, 2001.
- Krivični zakon Republike Srpske*, član 259, službeni glasnik RS br. 49/03
- Nurić Š., *Uvod u metodologija društvenih i pravnih nauka sa nomotehnikom*, UNT Travnik, 2012.
- Nurić Š., *Uvod u pravo EU*, UNT Travnik, 2012.
- Nurić Š., Marković M., *Evropska unija – pravna i politička stvarnost*, Internacionalni univerzitet Brčko, 2016.

- Nurić Š, M. Muminović, *Menadžment i pravo, prilog savremenom poimanju konvergencije menadžmenta i prava*, Internacionalni univerzitet Brčko, 2017.
- N.W. Chamberlain, *Preduzeće, mikroekonomsko planiranje i akcija*, Savremena administracija, Beograd, 1968.
- Osmanagić Bedenik N., *Operativno planiranje*, Školska knjiga, Zagreb, 2002.
- Perridon, I., Steiner, M., „*Finanzwirtschaft der Unternehmung*“, Vahlen, Munchen, 1988.
- Todosijević R., *O specifičnosti i kompleksnosti vremena kao resursa u ekonomiji preduzeća*, Prognostika, 2008.
- Todorović, *Pretpostavke i elementi formulisanja i realizacije strategije rasta i razvoja preduzeća u savremenim uslovima*, Zbornik, Strategije razvoja samoupravnog preduzeća, CMU I Ekonomski fakultet, Beograd, 1988.
- Todorović J., *Koncepcije strategije rasta preduzeća*, CMU I Ekonomski fakultet, Beograd, 1988.
- Ying Yan, *Credit Rationing, Bankruptcy Cost, and Optimal Debt Contract for Small Business*, Finance 9612003, WPA, 1996.
- Zakon o likvidacionom postupku RS, *Sl. glasnik RS*, br. 64/02.

Hamdija Muratovic, Master of Political Science Saban Nuric, PhD

LEGAL PRACTICE BANKRUPTCY IN THE EUROPEAN UNION AND ASPECTS OF THE APPLICATION OF THE SAME IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Bankruptcy proceedings have become common in our economy. A number and severness of these cases are often covered by the media, whit alarming commentaries. The real problem is not in the number of bankruptcies. On the contrary, what really damages the economy is the fact that there are those which had to start bankruptcy proceeding, but are still on the market. According to the data from the Finance agency in the period from October 01.2012. to December 04.2015., the largest share in the total number of bankruptcies in Bosnia and Herzegovina has his capital Canton Sarajevo. Even though on the October 31.2016., the total amount of unexecuted bankruptcy payments in all counties is lower than the year before, 40,3% of reported unexecuted bankruptcy payments are located in the Canton Sarajevo, as expected

considering it is the center of the largest number of businesses. Launching the bankruptcy proceeding in due time gives the best chance to company to continue the business, not just the attempt to cover the losses and his liquidation.

Key words: *bankruptcy, economy, liquidation*

SAMOODRŽIVOST VJERSKIH ZAJEDNICA

Sažetak: Samoodrživost vjerskih zajednica je specifično pitanje na koje u cijelosti nije dat odgovor tokom dvije tisuće godina više vremena egzistiranja monoteističkih religija. Ovo pitanje je višeslojno i ono ne traži odgovor samo ekonomske prirode, već i ideološke, političke, državno-organizacione itd.

Ključne riječi: samoodrživost, vjerske zajednice, država, društvo, sloboda

Uvod

Skoro svi konsultovani izvori koje smo koristili pri obradi teme, Samoodrživost vjerskih zajednica, su istu tretirali samo uzgred u hipotetičkim naznakama, bez detaljnije analize i elaboriranja. Kada se u elektronskim traganjima upiše riječ „samoodrživost“, odmah se pojavi i riječ ekonomska, ili prva asocijacija je ekonomska ili financijska neovisnost. Ulazeći dublje u pitanja samoodrživosti vjerskih zajednica došli smo do spoznaje da je ovo vrlo kompleksno pitanje, te se može konstatirati da vjerske zajednice u svom djelovanju i jesu i nisu samoodržive organizacija, što ovisi o ideološkoj dioptriji i kutu promatranja.

Mislimo da je tema zanimljiva, ali nužno se postavlja pitanje zbog čega je ovo pitanje slabo ili nikako znanstveno tretirano. Uglavnom mu se prilazilo oprezno i s velikom dozom obazrivosti i predostrožnosti, možda da se ne povrijedi stereotipni princip nemiješanja u rad vjerskih zajednica, koje su po pravilu i po „slovu zakona“ odvojene i samostalno se uređuju i donose svoja pravila.

Sama opšta definicija kaže da se “(...) pojam samoodrživosti odnosi na sposobnost čovjeka da svojim vlastitim duhovnim, intelektualnim, mentalnim i fizičkim sposobnostima stvori povoljne uvjete za duhovni i materijalni život. Duhovni život definira se kao napor individue da uz pomoć vodstva dostigne razumijevanje svog duhovnog identiteta (ja sam vječno duhovno biće) i djeluje na tom nivou bez obzira na vanjske okolnosti materijalnog svijeta”.¹³ Ovo je osnova za hod od pojedinačnog ka opštem.

¹³ Klub Supersoul, Zagreb, 2014.

Ako se, na primjer, pođe od teze da vjerske zajednice jesu samoodržive, nužno se nameće i antiteza da nisu samoodržive. Teza da jesu i antiteza da nisu treba da ponudi odgovor kao sintezu, s kojom se možemo ili ne možemo složiti, ovisno o pomenutoj ideološkoj dioptriji, ali i od toga da li su istraživanje i istraživač neovisni, odnosno dali je istraživač samoodrživ? Promatrajući detaljnije određenu vjersku zajednicu i njen rad možemo se adekvatnije odrediti da li je i na kojoj razini određena vjerska zajednica samoodrživa!? Smatramo da se o ovome može mnogo, naširoko pisati. Osobito treba imati u vidu činjenicu da li promatramo vjersku zajednicu kroz njene pripadnike, (naziv članove smatramo neadekvatnim jer se vjerskoj zajednici pripada prirodno po inerciji i u vjeru se ne učlanjuje jer učlanjenje podrazumijeva i isčlanjenje, odnosno isključenje), ili kroz njenu infrastrukturu a najčešće kroz njenu hijerarhiju, koja formalno zagovara samoodrživost i promatra ju kao teokratiju, odnosno teodiktaturu ustrojenu tako da u jednoj osobi imamo veliku koncentraciju moći i nemoći, koja se predstavlja kao odgovornost, što je po nama tema za sebe. Dakle samoodrživost znači samostalno se održavati na životu, kako materijalnom tako i duhovnom. To ne znači biti ili djelovati sam, jer je to nepraktično i izuzetno teško, stoga spada u kategoriju nepotrebne patnje. Samoodrživost se odnosi na donošenje vlastitih odluka iza kojih stojimo samo mi, donositelji odluka”.¹⁴

Sukladno prethodnom bi značilo da samoodrživa zajednica podrazumijeva neprofitnu organizaciju, koja u svom radu samoodrživost kao ideju bazira na dugoročnom programu. Kada je riječ o vjerskim zajednicama ostaje otvoreno pitanje da li je samoodrživost samo ideja, ili kao „ideja“ floskula pogodna za manipuliranje, pozicioniranje da djeluje kao korektiv u određenim prilikama.

Pojam samoodrživosti danas se najčešće koristi u energetici i ekologiji, zatim u privrednom poslovanju malih poduzetnika te u djelovanju nevladinih organizacija čiji projekti, (po natječajnim propozicijama), trebaju biti održivi, tj. samoodrživi nakon prestanka financiranja.

Samoodrživost znači i samoodgovornost, ne samo za održivost, nego i za prosperitet, napredak, afirmaciju i ekspanziju. Vjerska zajednica ne egzistira tako što vegetira, opstaje, nego egzistira vizionarski i dugoročno što potvrđuje i definicija: “Crkve i vjerske zajednice su zajednice, ustanove i organizacije vjernika, osnovane u skladu sa vlastitim propisima,

Samoodrživost vjerskih zajednica

¹⁴ *Ibido*

naučavanjima, vjerama, tradicijama i praksom, kojima je priznata pravna sposobnost i koje su upisane u Registar crkava i vjerskih zajednica (...)”¹⁵

Što podrazumijeva samoodrživost vjerskih zajednica

U osnovi pojam samoodrživosti se odnosi na sposobnost zajednice (organizacije) da svojim vlastitim potencijalima i djelatnostima stvori odgovarajuće uvjete za duhovni i materijalni život, djelovanje i razvoj. Samoodrživost ujedno znači da se preuzima samoodgovornost za opstanak i razvoj zajednice (organizacije). Mislim da je ovo vrlo važno pitanje u sadašnjim vremenima svjetske društvene, ekonomske i svakojake krize - kada se lome mnogi tradicionalni oblici života i kada liberalno tržište dovodi u pitanje humanost ljudi, njihovo preživljavanje, njihovu kulturu, jezik i vjerska osjećanja ...

Imajući u vidu osnovne karakteristike djelovanja vjerskih zajednica; misija (vjersko poslanje) kroz ustanove i organe vjerskih zajednica čija djelovanja se ne svode na skup sakralnih obreda, nego sustav života čiji je spektar aktivnosti proširen na humanitarni rad i brigu o zajednici i pripadnicima zajednice s akcentom na očuvanju vlastitih identiteta i tradicije. Samoodrživost vjerskih zajednica podrazumijeva kreativnu otvorenost prema drugima i spremnost na suradnju.

Kada pomenemo samoodrživost, prva asocijacija je materijalna, financijska samoodrživost i neovisnost, koja podrazumijeva autonomno, autentično, slobodno i neovisno djelovanje. Uz svaki od navedenih atributa nameće se pitanje, od koga i zbog čega, kao i to može li vjerska zajednica biti vjerska, djelovati i biti u službi misije – ideje a ne biti autonomna, autentična, slobodna, neovisna i dosljedna u svom djelovanju? Da li samostalan znači samodovoljan ili samozadovoljan, tj. zadovoljstvo samim sobom, da li tome težimo? Nameće si pitanje da li materijalnu samoodrživost vjerskih zajednica bazirati, samo, na milodarima i donacijama ili na vjerskoj ekonomiji, ekonomičnosti i skromnosti.

Smatramo da ekonomski aspekti samoodrživosti ne treba tražiti u razvijanju posebnog vjerskog biznisa i u razvoju svijesati o samo-pomoći unutar pripadnika zajednice za one proizvode i usluge koji nisu vjerski, (neka vrsta zadrugarstva unutar pripadnika vjerske zajednice). Nikako ne na bazi proizvodnje i prometa određenim relikvijama, hamajlijama i

¹⁵ Ministarstvo pravde F BiH

talismanima, niti naplaćivanju usluga za vjerske obrede, što je nerijetko u praksi svedeno na „trgovinu s Bogom“, monopol na Boga a na uštrb same vjere kao ideje.

Djelatnost vjerskih zajednica počiva na ključnim karakteristikama, to su; samosvijest, domišljatost, heroizam, ljubav, humanizam, voluntarizam, entuzijazam pa i avanturizam. Vjera kao takva, kao ideja, misija i poslanje od Boga koji sve održava jeste i treba biti samoodrživa u smislu neovisnosti o bilo komu ili čemu. Povijesna je činjenica da su vjere opstajale u svim povijesnim okolnostima i nadživjele sve sustave. U stvarnosti i realno samoodrživost vjerskih zajednica kao institucija, proporcionalna je njihovoj autonomnosti, autentičnosti i dosljednosti.

Samoodrživost vjerskih zajednica veoma je bitna glede neovisnosti o vladajućim strukturama, da nije u službi tzv. stranačke i dnevne politike. Ovo je teško izbjeći, ma koliko svi naglašavali tzv. odvojenost, štiteći svako svoju samostalnost, praksa je uglavnom drugačija, suradnja je uglavnom konspirativna, pod izgovorom općeg nacionalnog interesa. Na primjer, Patrijarh ruske pravoslavne crkve je podržao bezbožničku Staljinovu vladu kada je Hitler napao Rusiju, a za uzvrat predsjednik Rusije Staljin, kao ateista – bezbožnik je imenovao Patrijarha. Gledajući povijesno kroz sve sustave plemstvo i svećenstvo su išli „ruku pod ruku“, u početku prividno samo protokolarno, što vremenom postane partnerstvo, zajedno koegzistiraju, ne rijetko „odigraju dupli pas“ i tako jedni druge održavaju na pozicijama.

Samoodrživost vjerskih zajednica u službi neovisnosti o aktualnoj vladajućoj strukturi je veoma značajna, jer je vjera stabilna kategorija, dok je politika varijabilna kategorija i ne rijetko za mandata jedne vjerske strukture promijeni se i nekoliko političkih sistema, i profilira bezbroj političara. Što je zanimljivo, strukture vjerske zajednice sa svima su bile u miroljubivoj koegzistenciji, pa i sa onim bezbožničkim i agresivno ateističkim, predstavljajući ih kao milost i dar od Boga.

Zaključak

Sukladno prethodno navedenom, govoreći o samoodrživosti vjerskih zajednica sa aspekta praktičnog i angažiranog vjernika, samoodrživa zajednica može neovisno djelovati ne prilagođavajući i ne lokalizirajući dogmu, ostati i opstati neizmanipulirana, autentična i autoritarna i dovesti u sklad vjerovanje i djelovanje. Svaka zajednica teži i predstavlja se kao samoodrživa, neovisna i samostalna, jer tako se osjeća slobodna. Upitno je kolika je ta samoodrživost realna i stvarna, ili je sredstvo manipuliranja.

Vjera je izašla iz sfere privatnosti, ona kao tzv. „privatna stvar“ nije upitna niti predmet rasprave. Vjera djelujući institucionalno kroz vjerske zajednice, ustanove i organe i predmet je interesa odgovora na pitanje, mogli i trebajuli vjerske zajednice djelovati samoodrživo, samostalno i institucionalno, isto tako i izvan institucionalno ili pak iznad institucionalno. Da li su kao takve potreban i poželjan činbenik ili partner? Je li vjera sama po sebi institucija, ili zajednica institucija u sustavu institucija? Da li je za vjeru pogubno svođenje ideje na instituciju, i ima li veze izreka: „Od kada je vjera postala institucija, od tada je nastala prostitucija“?

Literatura:

1. Cvitković, Ivan, *Rječnik religijskih pojmova*, DES, Sarajevo 2005.
2. *Crkvi i internet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002.
3. *Etika na internetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002.
4. Klub Supersoul, Zagreb, 2014.
5. Koren, Marijan, *Komunikacija s transcendentnim*, Križ, 2008.
6. McLuhan, Marshall, *Gutenbergova galaksija*, prijevod, Branko Vučićević, Nolit, Beograd, 1973.
7. Osmančević, Enes, *Demokratičnost www-komuniciranja*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2009.
8. Tucaković, Šemso, *Historija komuniciranja*, Univerzitetska knjiga, Sarajevo, 2000.
9. Tucaković, Šemso, *Historija novinarstva i medija u Bosni i Hercegovini*, S&A company, Sarajevo, 2006.

SELF-SUSTAINABILITY of RELIGIOUS COMMUNITIES

Summary:

Self-sustainability of religious communities is a specific question that is not fully answered during the two thousand years and more time any monotheistic religion. This question is multilayered and not looking for the answer only of economic nature, but also the ideological, political, State and organizational etc.

Keywords: self-sustainability, religious communities, the State, society, freedom

OPŠTA PITANJA PRAVNO-POLITIČKIH SISTEMA

Sažetak: Demokratizacija, liberalizacija i definitivno globalizacija svjetske politike, pravno-političkih sistema i konačno uticaj svega toga na život i kvalitet čovjeka, građanina kao individue, svakodnevno je izazivalo, izaziva i izazivati će potrebu da se o istom raspravlja i traže odgovori na bezbrojna pitanja koja ove teme izazivaju.

Demokratija kao iskonski ideal ljudskog društva i ugradnja iste u sve segmente organizacije i vladavine prava kroz institucije koje čine državu će još dugo biti na tapetu nedovoljno odgovorenenih i razjašnjenih pitanja. Svi univerzalni dokumenti kroz istorijski razvoj ljudskog društva će i dalje predstavljati samo vidljiv trag razvoja demokratskih društava i država u kojima je vladavina prava, kroz vjekove i u buduće prolazila kroz različite mijene svoga jačanja a time i jačanja i ljudskih sloboda.

Ključne riječi: demokratizacija, definicija, pravo, država, dokumenti, društvo, sloboda

Uvod

Na samom početku, prije ulaska dublje u predmetnu materiju ovog udžbenika, pokušat ćemo razjasniti termine, pojam, poimanje i definicija. Upotrebom termina «poimanje» kao proširene izvedenice iz riječi pojam, kojom podrazumijevamo koncizno izražen smisao ili osobine određene pojave, predmeta, subjekta, mi ćemo sebi omogućiti postavljanje same definicije na šire teoretske osnove, koje imaju svoje uporište u konkretnoj savremenoj praksi, u našoj namjeri to su savremeni pravni i politički sistemi. Termin pojam proizilazi iz logičke forme mišljenja i obuhvata zajedničke osobine više pojedinačnih elemenata, te se iskazuje kao njihova suštinska sinteza. Sama elaboracija pojmova pravni sistem i politički sistem, zahtijeva ovo razjašnjenje, koje će u svom kontekstu usvojiti i primjerenu definiciju ovih predmeta kao i same predmete kojima se bavi akademska disciplina, Savremeni pravno-politički sistemi.

Dakle, «pojam» je cjelovitija zamisao na višem nivou, apstrahovana od pojediničanih osobina. Na primjer, pojam «građanin» izjednačava sve državljane jedne države na opštem suštinskom nivou i apstrahovana je od pojedinačnih obilježja, različitih zanimanja, rasa, nacija, materijalnog položaja, obrazovanja, pola, starosti itd. Pojam ima osobinu cjelovitosti koja obuhvata i nadilazi pojedinačne elemente. Druga osobina je trajnost (ne kao apsolutna kategorija), jer precizira suštinske elemente koji trajnije određuju neki predmet, subjekt ili

pojavu. Treća osobina je proces, jer pojam nije izolovan element, nego predstavlja sadržaj našeg odnosa prema stvarnosti i kada se ona mijenja tada se i naš odnos mijenja, pa time i pojam. Pojmovi mogu da se klasifikuju prema elementima: apstraktni, konkretni, kvantitativni, kvalitativni, uži i širi, opšti, pojedinačni itd.

Definicija je logičko uobličavanje pojma i njegova objektivizacija u odnosu na predmet na koji se pojam odnosi. Definicija nastaje u relaciji objektivnog predmeta posmatranja i naše zamisli o tom predmetu. Definicija je cjelovitija tvrdnja koja nastoji da ima i saznavnu vrijednost. Dok je pojam fokusiran na suštinsko određenje jednog predmeta, pojave, subjekta, definicija osim suštinskog određenja, obuhvata i širi kontekst spoznaje, odnosa i procesa u kojima se predmet nalazi. Nije dovoljno da imamo samo suštinsku spoznaju o nekom predmetu, nego nam je potrebna i spoznaja odnosa tog predmeta sa drugim predmetima i njihov međuticaj. «Poimanje je obuhvatanje više pojedinačnih pojmova i definicija u jedan širi kontekst njihovog značenja u cilju postizanja cjelovitije spoznaje određenog predmeta. Navedena cjelina može biti više ili manje skladna ili protivrječna, ali nam je neophodna radi objektivizacije naučnog pristupa. Na primjer, ako nam je predmet istraživanja izborni sistem u jednoj državi tada se suočavamo sa više pojmova i definicija koji se odnose na različite elemente strukture, norme, subjekte, funkcije, procese itd. Objedinjavanje navedenih bitnih elementa u jednu logičku cjelinu uslovno zovemo poimanjem».¹⁶

Slijedno prethodnom, termin sistem možemo definisati kao spekulativnu ili konkretnu praktičnu situaciju bez tačnog određenja predmeta sistema. Međutim pojmovi, pravni sistem ili politički sistem u opisnom ali i suštinskom smislu zadiru u stvarno moguće, postojeće pojave i aktivnosti u sveri prava i politike, nekada zasebno, a najčešće zajedno u uzročnopsljedičnoj interakciji. Međutim, u političkoj filozofiji i misli, uporedo sa terminom «politički sistem», upotrebljavani su i upotrebljavaju se više ili manje kao sinonimi i izrazi «politički režim», »politički poredak«, «politički oblik društva», pa čak i «organizacija države» (što ne treba da se izjednači s pojmom «državna organizacija»)² Ovo upućuje na zaključak da je u našoj svijesti često pojam politički sistem isto što i sveukupna organizacija jedne konkretne države, međutim upotrebom termina pravno-politički sistem mi konkretizujemo naš interes da elaboriramo pravno-političku osnovu na kojoj se temelji institucionalna organizacija konkretne države sa njenom kompletnom političkom pa i idejnom osnovom i pravnom nadgradnjom, koju na prvom

¹⁶ Š.Nurić, Međunarodno javno pravo I i II, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, 2010. ² J. Đorđević, Politički sistem, "Savremena administracija", Beograd, 1977.

mjestu čine zakonodavna, izvršna i sudska vlast u okvirima svojih nadležnosti. Dakle. „Pravni sistem je skup svih opštih pravnih normi jednog pozitivnog prava sređenih prema njihovoj sadržini“.¹⁷ Prethodno neosporno određenje pravnog sistema usmjerava na pogrešan zaključak, da je politički sistem samostalna disciplina, odvojena od ustavnog prava i da ih prevazilazi, obzirom da prethodna definicija pravnog sistema «neda» mjesta političkom sistemu. Ne, naprotiv, savremeni pravni i politički sistemi su praktična simbioza društvenih procesa u savremenom svijetu koji se mogu osnovano zvati «politički procesi». Ovo potvrđuje svojim istraživanjima i američki teoretičar Bentlija koji svoje stavove iznosi u jednoj od najtraženijih knjiga iz oblasti prava i političkih nauka.⁴ Konačno možemo da zaključimo da je pravno-politički sistem oblast koja obuhvata sve političke aktivnosti u pripremi svih opštih pravnih normi u državi kodifikovanih prema njihovoj sadržini, njihovu politički podržanu implementaciju, ali i eventualnu i blagovremenu dopunu ili promjenu kroz zvanične institucije vlasti. Shodno zadatku ovog udžbenika da objasni političke i pravne sisteme bitno je objasniti i shvatanje uporednih političkih sistema kroz njihov razvoj u osnovnim elementima, fazama nastanka i razvoju države kao institucije koja je plod rečenih procesa.

1. Elementi nastanka moderne države

Nastanak učenja o modernoj državi pojavljuje se kod Bodena (1530-1596) nakon međuvjerskih ratova, nastanka reformacije (protestantizma). Cilj države po Bodenu je uspostavljanje poretka pravne sigurnosti za ljude što je moguće jedino kroz vladavinu prava (ostvarivanje pravde). On se bavio pitanjem suverenosti vlasti kao posebne vrijednosti koju mogu da vrše različiti subjekti-pojedinac, plemstvo, narod. U pozadini ovakve teorije bio je i politički cilj da se opravda suverenost francuskog monarha i da se ukine suverenost Papine vlasti koju je on imao nad vlašću monarha. Navedeno Bodeno učenje izneseno u djelu Šest knjiga o republici, tumačilo se dvosmisleno. Kraljevi su razumijevali da se suverena vlast poistovjećuje sa kraljevom ličnošću, dok su različiti mislioci smatrali da je suverena vlast vrijednost sama po sebi i da se ne može poistovjećivati sa monarhom. Ovaj pravac je poznat kao monarhomahija. Tipični predstavnik ovakvog razumijevanja bio je Nijemac Altuzije koji je oko 1603. godine tvrdio da suverena vlast pripada narodu, pri čemu narod tu vlast ugovorom prenosi na monarha, u smislu što mu vlast povjerava na osnovu dogovora

¹⁷ Politička enciklopedija, “Savremena administracija”, Beograd, 1975. ⁴ A. Bentley, The Process of Government, 1994.

(ugovora), pa ako to monarh prekrši narod ima pravo na pobunu. Srednjovjekovni pojam države, *res publica* (javna vlast), je evoluirao u pojmove *status*, *lo stato*. Grupa nasljednih plemića u sjevernoj Italiji, zvani *signori* se otgrla papinskoj i kraljevskoj kontroli i u gradovima formirala vojni i civilni aparat uprave koji su nazivali *lo stato*, koja potiče od latinske riječi *status* a označava jedno društveno-političko stanje i uređenje. Iz ove riječi u modernom ustavnom pravu nastali su pojmovi, *state*, *stato*, *etat*, *estado*, (država u našem jezičkom poimanju navedene riječi).

1.1. Apsolutna monarhija-posljedica nastanka građanskog sloja

Nakon staleške organizacije državne vlasti i nastanka nove ekonomske-građanske klase razvoj države se odvijao u smjeru jačanja monarhove vlasti i učvršćivanja apsolutne monarhije. Nastanak nove buržoaske klase doveo je u pitanje stabilnost dotadašnjeg staleškog poretka koji se zasnivao na konzervativizmu. Razvojem novih društveno-ekonomskih odnosa nastala je građanska klasa I kao što smo već rekli, smanjila se zavosnost monarha od plemstva, čime su stvoreni uslovi za jačanje monarhove vlasti i apsolutizma, koja se razvijala na nekoliko osnova: političko-međunarodna, ekonomsko-tržišna, upravno-državna i sudska. Novi društveni odnosi i tržište doveli su u pitanje dominaciju plemstva, svjetovnog i duhovnog. Jačanjem nacionalnih država doveden je u pitanje suvereni autoritet Pape, nastali su sukobi među klasama, državama i vjerama tako da je bila nužna jaka centralna vlast koja je mogla da te sukobe razrješava i u tom kontekstu ojačala je uloga monarha kao institucije koja objedinjava vlast i prevazilazi njene unutrašnje sukobe. Razvojem tržišta razvijalo se i bankarstvo i došlo je do akumulacije kapitala koji su vladaoci pomagali i pri tome se i sami bogatili. Monarh nije više zavisio od staleža, jer je imao poreze i vlastite prihode i mogao je naoružavati i stvarati stajaću vojsku. U Austriji i Bavarskoj se vodio tridesetogodišnji rat 1610-1648, jer su se staleži opirali povećanju stajaće vojske. U to vrijeme (vladavina Luja 23. i kardinala Rišeljea) negirao se sadržaj nantskog edikta iz 1598. godine i opet je počeo rat između hugenota i katolika pri čemu su hugenoti pobijeđeni kod La Rošela 1628. godine.

Zanimljivo je da se od starih struktura feudalne državne vlasti (monarh, plemstvo, crkva) novim kapitalističkim odnosima najviše prilagodio monarh i postao faktor jedinstva i faktor stabilnosti nastanka novih nacionalnih država. Politička, ekonomska i vojna moć su prešle na monarha i pri tome je razvijana brojna administracija, organizacija, aparat upravljanja, koji se širio društvom i sve više obuhvatao sve društvene sfere, (Henrik Osmi

1509-1547, Edvard Šesti, Marija i Elizabeta, zatim dinastije Stjuart, Džems i sin mu Čarls koji je pogubljen 1649. godine). U ovom periodu u Francuskoj je jačala državna vlast kroz širenje organizacije i uprave, tako da su plemićki organi vlasti zamijenjeni izvršnim organima monarhije, nazvani intendant, koji su bili pod kontrolom centralne vlasti što je opet jačalo ulogu monarha u ukupnoj organizaciji državne vlasti. Lokalno sudstvo je također bilo potčinjeno centralnim organima i tako se ustaljivao jedinstveni državni poredak, što je bila primjena Bodenovih shvatanja, ali na "mehanički" način. Rišelje je radio kao kancelar Luja XIII, a na učvršćenu državnu vlast, kasniji kralj Luj XIV dogradio je svoj apsolutizam «država to sam ja». S obzirom da se suverenost po Bodenu ogledala u pravu da subjekt donosi zakone, u apsolutnoj monarhiji je monarh postao zakonodavac.

1.2. Političke partije i organizacije

Kao relativno moderan oblik, forma, kroz koju građani masovno učestvuju u političkom i demokratskom odlučivanju, kao tekovini modernog društvenog organizovanja, javljaju se političke partije i organizacije. To su ozvaničene grupe ljudi, legalno registrovane za političko djelovanje, koje imaju jedinstven i usaglašen program političkog aktivizma kome je osnovni cilj borba za vlast. Po svojoj programskoj orijentaciji političke partije i organizacije mogu biti sa liberalnom ili konzervativnom programskom orijentacijom. Zavisno od programske orijentacije one se dalje mogu dijeliti na partije desne orijentacije, lijeve orijentacije ili tzv. umjerene partije, partije centra. Po svojoj unutrašnjoj strukturi i otvorenosti prema članstvu, partije mogu biti tzv. narodne, masovne ili kadrovske partije, koje često znače i manje grupe dobro organizovanih pojedinaca, sa jasnim i decidno definisanim interesom za koji se bore, koji ne mora uvijek biti u konačnici osvajanje vlasti, već je to često interes materijalnog i imovinskog karaktera koji u svom djelatnom fokusu ima djelovanje iz sjene, takozvani zakulisni politički uticaj.

1.3. Interesne grupe i grupe za pritisak

Interesne grupe i grupe za pritisak su manje grupe organizovane, uglavnom, u jednoj branši, djelatnosti ili čak u nekom vladinom sektoru, koje raznim pritiscima i manipulacijama, često i ucjenama nastoje da ostvare interese, koji su u konačnici uvijek političkog ili materijalnog karaktera ili i jedno i drugo. Ove grupe se u modernim uslovima često i ozvaničavaju kao tzv. lobističke organizacije.

1.4. Sredstva javnog informisanja

Bitno je napomenuti, a sve radi objektivnog prihvatanja stvarnosti od strane čitalaca ovih redova koji tu stvarnost treba da mijenjaju, da sredstva javnog informisanja, televizija, radio, štampa, internet, film, telefonija i mobilna sredstva veze, itd. u ovom vremenu nisu niti izgledno mogu biti apsolutno slobodna i nezavisna. Važno je da se obezbjedi stepen slobode i nezavisnosti koji garantuje profesionalni odnos prema informisanju, što znači emitovanje objektivne i blagovremene informacije koja, u skladu sa društvenim interesima, usmjerava društvenu akciju ka onome što je realno i moguće, što odgovara opštedruštvenim potrebama i interesima. Danas se smatra da je monopol nad informacijama jedan od najvažnijih monopola u globalnim razmjerama i u pojedinačnim društvima. Razumno, jer osvajanje monopola nad sredstvima informisanja je bitna pretpostavka osvajanja i održanja vlasti. Drugim rječima, onaj ko ima monopol nad sredstvima javnog informisanja, najbliži je državnoj vlasti ili je već posjeduje. Najvažnije prednosti sredstava javnog komuniciranja su:

- Mogućnost brzog informisanja,
- mogućnost informisanja na cjelokupnom informacionom prostoru,
- mogućnost efikasnog ostvarivanja vaspitno-obrazovne funkcije,
- mogućnost pragmatskog informisanja,
- mogućnost formiranja javnog mnjenja i dr.

Pored mnogih, veoma značajnih prednosti, sredstva masovnog komuniciranja imaju i svoje nedostatke, kao što su: Mogućnost da propaganda bude pristrasna i navijačka,

- mogućnost da se istina o nekom pitanju blagovremeno ne saopšti,
- mogućnost za jednosmjernu informaciju,
- neadekvatan kvalitet i struktura programa,
- neadekvatna uređivačka politika i slično.

Pri ovome je neophodno imati u vidu i razlike između pojedinih sredstava masovnog komuniciranja. Na primjer, prednosti koje ima štampa, nemaju TV i radio ili pak internet. Štampa daje relativno opširne informacije, a mogu se čitati odmah i kasnije, na bilo kom mjestu, uz mogućnost vraćanja na pročitani sadržaj, ukoliko ga je čitalac zaboravio ili nije razumio. Takođe printane informacije se mogu i fizički pohraniti, sačuvati, itd. Radio ima svoje

prednosti, kao što su brzina prenošenja poruka, mogućnost da se u svako doba prekine emitovanje programa i da se saopšti najnovija informacija, mogućnost da poruke mogu doći svuda i do svakoga, odnosno do najvećih bespuća i nepristupačnih terena, mogućnost da poruke moţe primiti i nepismeni dio ljudi i dr. Specifično, meĎu sredstvima masovnog komuniciranja, televizija se pojavljuje kao jedno od najmoćnijeh i najpopularnijih sredstava jer djeluje tekstem kao štampa, zvukom kao radio i slikom kao film, kako na čulo sluha, tako i na čulo vida. MeĎutim, ne bi trebalo shvatiti da samo novine, radio televizija, internet i film čine medije masovne komunikacije. Jedan od najvaţnijih aspekata medija tiče se same infrastrukture pomoću koje se šalju i razmjenjuju informacije. Vaţna tehnološka dostignuća u drugoj polovini 20. i početkom 21. vijeka potpuno su promjenila prirodu telekomunikacijskog prenosa informacija, slika ili zvuka na daljinu putem medija visokih tehnologija. Pri tome, nove tehnologije u komunikacijama (kompjuter, mobilni telefon, internet) uzrok su dubokih promjena u načinu rada i poslovanja. TakoĎe, već početkom 90-ih godina 20. vijeka se shvatilo da budućnost ne leţi u pojedinačnim kompjuterima, već u globalnom sistemu meĎusobno povezanih kompjutera, internetu. Primjenom interneta, personalni kompjuter je postao mjesto sa koga se pristupa dešavanjima u cijelom svijetu, preko mreţe koja nije vlasništvo nijednog pojedinca ili kompanije.

1.5. Javno mnijenje

Sva sredstva informisanja, uključujući i internet, telefon, telegraf, film, razne publikacije i slično, igraju veoma značajnu ulogu u društvu, kako za formiranje javnog mnjenja, tako i za ţivot ljudi uopšte. U savremenim uslovima, uključujući u iste i Bosnu i Hercegovinu, sredstva javnog komuniciranja, u reformsko-tranzicionom procesu, trpe značajne promjene. Cilj tih promjena je da se u praksi obezbjedi sloboda i nezavisnost medija, ali i njihova objektivnost i odgovornost u informisanju javnosti. Tok dosadašnjih promjena u tom pravcu pokazuje da to nije ni malo jednostavno, jer mediji ne mogu da se brzo oslobode mnogih slabosti, kao što su, senzacionalizam, nedovoljna objektivnost, ideološko-politička obojenost, recidivi prošlosti, koji su posebno prisutni u tzv. javnim servisima, zavisnost od pojedinih centara moći, od kojih su neki sa izrazito kriminogenim karakteristikama i dr. Većina navedenih slabosti ima korjene u prethodnom jednopartiskom sistemu i ideološkom jednoumlju, a neke su izraz aktuelnog stanja naših individualnih i društvenih aktivnosti, odnosa i ponašanja. U ovoj eri masovnih medija, dobro poznavanje mogućnosti što ih pruţa neki medij smatra se često bitnim ključem uspjeha u mnogim poslovima a posebno u politici i borbi za vlast. Većina onoga što se dogaĎa

u svijetu politike, ekonomije, umjetnosti, čak i religije, u detaljima je povezano s raspoloživim medijima i ovisi o njima. Mediji se često nazivaju »sedmom silom« u državi, pored egzekutivne i jurisdiktivne legislativne. Komunikacijski mediji, posebno televizija a u novije vrijeme i internet, imaju monopol u obrazovanju slike svijeta kod velikog dijela populacije. Njome je omogućeno spajanje partikularnih i univerzalnih vrijednosti, kao i visoka stilizacija poruka. Poslije pisane riječi, televizija i internet su najveći pronalazci u historiji komunikacije. Za televiziju nema nepismenih, što je snažno uticalo na novu percepciju u obrađivanju informacija i u tom smislu ona trenutno ima prednost u odnosu na internet. Shodno prethodnom, danas možemo slobodno da govorimo o opštem medijskom imperijalizmu. Efekti tog imperijalizma su:

1. Oblikovanje vrijednosti u najširem smislu,
2. uticaj na nacionalni jezik,
3. uticaj na stil život, a
4. svakodnevni politički uticaj,
5. uticaj na društveni i kulturni život,
6. uticaj na nacionalnu produkciju TV programa i uslove emitovanja istog,
7. uticaj na obrasce medijske potrošnje,
8. Uticaj na «potrošača» informacije u pravcu da on ležerno i nekritički prihvata da su mu transnacionalni mediji nerazdvojni dio svjetskog sistema alokacije resursa (ljudskih i privrednih) i da razvoj nacionalnih struktura nije više moguće tumačiti bez uticaja sila koje djeluju izvan nacionalnih granica, može se govoriti o globalnoj komunikacionoj mreži.

Sve rečeno ispod prethodnog podnaslova nas upućuje na zaključak da javno mnijenje u savremenim informativnim uslovima i globalnoj komunikacionoj mreži u potpunosti zavisi od istih, odnosno mnijenje je kreacija savremenih sredstava javnog informisanja. Takođe je neosporno da će, futurološki gledano, to biti izraženo u još većoj mjeri, a to znači da će svaka lokalna autohtona izgubiti svaki smisao i biti prihvatana kao lakirovka tamo nekih zaostalih ljudi, pa ako hoćemo istinu reći «primitivaca». Ovo se u potpunosti odnosi i na naš životni i državni prostor.

2. Pravo i vlast

U pravnom i plitičkom smislu vlast je stara koliko i organizovano ljudsko društvo. Ona se od svoje prvobitne, vrlo ograničene teritorijalne lociranosti širila na formiranje prvih tzv. država-gradova (Stara Grčka) u starom vijeku, preko srednjovjekovnih feudalnih do moderno organizovanih država sadašnjeg vremena, kao što su države Evropske Unije, Sjedinjene američke države, Kanada, Švicarska, itd. Sadašnji nivo savremenosti pravno-političkih sistema u državama međunarodne zajednice se mjeri nivoom funkcionisanja demokratskih prava u tim državama. Navedeno funkcionisanje je zavisno od stepena odgovornosti demokratski izabrane vlasti u konkretnim državama. Odgovornost vlasti se može stepenovano definisati kao:

1. Neodgovorna vlast, 2.
- manje odgovorna vlast i
3. odgovorna vlast.

Ako ćemo ulogu i funkciju vlasti, u smislu njene demokratske odgovornosti za preuzete obaveze, svrstati u prethodnu podjelu, onda je neophodno navesti najvažnije uzroke ili uslove koji određuju da neku vlast definišemo kao odgovornu, manje odgovornu ili neodgovornu, a oni se dobijaju odgovorima na pitanja:

- a) Koliki je stepen poštovanja ustava i pozitivnih zakonskih propisa od konkretne vlasti?
- b) Koliko je prisutna demokratska kontrola u funkcionisanju institucija vlasti svih nivoa?
- c) Koliko se poštuje univerzalni princip podjele vlasti na zakonodavnu, izvršnoupravnu i sudsku i posebno koliko je stvarno nezavisna sudska od ostalih vlasti?
- d) Koliko je prisutan političko-organizacioni pluralizam u državi i koliko on stvarno može djelovati na demokratskim osnovama u okruženju vlasti koja manje ili više stvarno uvađava prava i slobode čovjeka i građanina?
- e) Koliko se poštuje odredbe dokumenata međunarodnog javnog prava na domaćem i inozemnom prostoru?
- f) Koliko vlast svojim aktivnostima u ekonomskoj sveri utiče na bolji standard građana?
- g) Koliko je vlast spremna poštovati nacionalne, etničke, vjerske i druge slobode prisutnih kolektiviteta?
- h) Koliko je vlast stvarno spremna uči u globalne integracione procese koji imaju za cilj veći standard građana, veću slobodu kretanja ljudi, roba, znanja, kapitala i veću sveopštu bezbjednost života, imovine, mira itd.

- i) Koliko je vlast podložna korupciji i privatno-mafijaškim metodama vladanja a time i netransparentnosti u vršenju svojih funkcija?
- j) Posebno je važno za naše terene i terene tzv. zemalja u tranziciji i novonastalih država na prostoru bivšeg komunističkog lagersa, koliko su njihove vlasti iskreno spremne, u skladu sa njihovim deklarativnim zalaganjima, na reformske i tranzicione procese koji će ih približiti ostatku savremeno uređenog dijela međunarodne zajednice, kao što su naprimjer, Evropska Unija i SAD.

Jednu od najznačajnijih definicija vlasti je dao Max Weber, a ista glasi: „Vlast je u općem smislu moć, dakle mogućnost da se vlastita volja nametne ponašanju drugih, može se pojaviti u najrazličitijim oblicima.“¹⁸ Weber nadalje poima dva tipa vlasti: vlast u najširem smislu i vlast u užem smislu. Vlast u najširem smislu je „vlast na temelju konstelacije interesa, najčistiji tip je monopolistička vlast na tržištu, zasniva se isključivo na utjecaju koji proizilazi iz nekoga na bilo koji način osiguranog posjeda, utjecaju koji se vrši formalno „slobodno“ djelovanje u kojem oni slijede samo vlastite interese“¹⁹ Weber pod vlašću u užem smislu razumijeva „činjenično stanje u kojem je iskazana volja jedne ili više osoba koje vladaju i žele utjecati na djelovanje drugih, a zapravo i utječu na način da se ovo djelovanje u društveno relevantnom stupnju odvija kao da su „podređeni“ sadržaj zapovijedi, poradi njega samoga, učinili maksimumom svoga djelovanja.“²⁰ Pomalo jednostavniju ali dakako vrlo značajnu definiju vlasti je dao i Endru Hejvud. On pod vlašću podrazumijeva legitimnu moć. „Vlast se zasniva na prihvaćenoj obavezi pokoravanja, pre nego na nekom vidu prinude ili manipulacije.“²¹

2.1. Ljudska prava i njihovo ostvarenje kao demokratska tekovina

Da bi prethodno rečeno, bar u najnužnijem dijelu dobilo pozitivan odgovor potrebno je da sloboda, jedna od najvažnijih i nezaobilaznih tekovina savremene civilizacije, bude svim ljudima dostupna, omogućena. "Svi ljudi rođeni su slobodni, s jednakim dostojanstvom i pravima", tako počinje član 1. "Opće deklaracije o ljudskim pravima".²² To znači da svi mi od trenutka rođenja posjedujemo određena prava koja se nazivaju ljudskim pravima. Ljudska

¹⁸ Max Weber, *Vlast i politika*, Beograd, Prosveta, 1976. 50 str.

¹⁹ Ibid, 53. Str.

²⁰ Ibid, 55. Str.

²¹ Endrju Hejvud, *Politika*, Beograd, Clio, 2004. 15 str.

²² "Opća deklaracija o ljudskim pravima, UN, 10.12. 1948. ¹⁰
Djelimično izvor, www.dadalos.org, 01.01.2018.

prava su zajamčena svakom čovjeku na temelju njegova postojanja kao čovjeka i ona su neotuđiva, što znači da ne mogu nikome biti oduzeta. Dvije su tipične definicije ljudskih prava:

1. Ljudskim pravima smatraju se zajamčena prava pojedinca na zaštitu od države, prava koja mu pripadaju na temelju njegova postojanja kao čovjeka, prava koja u svakom slučaju ostaju održiva i država ih ne može ograničavati. Jezgri ljudskih, odnosno osnovnih sloboda i prava pripadaju:

1. dostojanstvo čovjeka,
2. pravo na razvoj ličnosti,
3. jednakost pred zakonom i ravnopravnost,
4. sloboda religije i rasuđivanja,
5. sloboda učenja,
6. sloboda mišljenja,
7. sloboda štampe i informacija,
8. sloboda okupljanja,
9. sloboda ujedinjavanja,
10. sloboda kretanja,
11. sloboda izbora zanimanja
12. sloboda rada,
13. nepovredivost stana,
14. garancija I nepovredivost privatnog vlasništva,
15. garancija na prava pripadajućeg nasljedstva,
16. pravo na azil,
17. pravo na peticiju...itd.

2.«U političkom rječniku pojam “ljudska prava” označava cjelokupnost prava na slobodu koje pojedinac može zahtijevati na temelju svog postojanja kao čovjeka i koja mu zajednica mora pravno jamčiti iz etičkih razloga. U tom smislu riječ je o “prirodnim”, “nedržavnim”, “urođenim” ili “neotuđivim” pravima, kroz čije se poštivanje i osiguranje legitimira država, neka politička zajednica, organizacija, grupacija, itd».¹⁰

Međutim u vremenu 20. i prvoj dekadi 21. v. savremena historija pravno-političkih sistema je upravo u prostoru obaveza poštivanja ovih humanih tekovina ljudskog društva toliko rušila da se može govoriti o skrnavljenju, a sve pod izgovorom «borbe» za ideje demokratije i institucija koje će «štiti» ostvarenje tih ideja. «Posledica svega ovoga jeste ne samo pretvaranje teorije u ideologiju i degradaciju ideja, već i moralno kvarenje i gubitak perspektive

društva. Mitovi i institucije preuzimaju mesto ideja i naučnih pojmova, a, pod izgovorom, održava se neizvesnost, izazivajući na sve strane koalicije i zavere ne onih koji se bore za stvarnu promenu već nezadovoljnika sa ličnim položajima i ulogama. U ovakvoj društvenoj i duhovnoj strukturi društva i čoveka ideja gubi od značaja i uticaja. Mase gube poverenje u njih i usvajaju one koje često odgovaraju ne njihovim interesima, već i zabludama, ili koje im se pomoću vlasti, ili kao poseban oblik vlasti, nameću. Indoktrinacija prati «dezideologizaciju» i obratno. Idejni život je dezintegriran i osiromašen. Ljudi se navikavaju da žive na stari način i u svetu površnosti, prosečnosti intelektualne i moralne trivijalnosti i tuposti».¹¹

Tabela 1: Najvažniji događaji u istoriji razvoja ljudskih prava

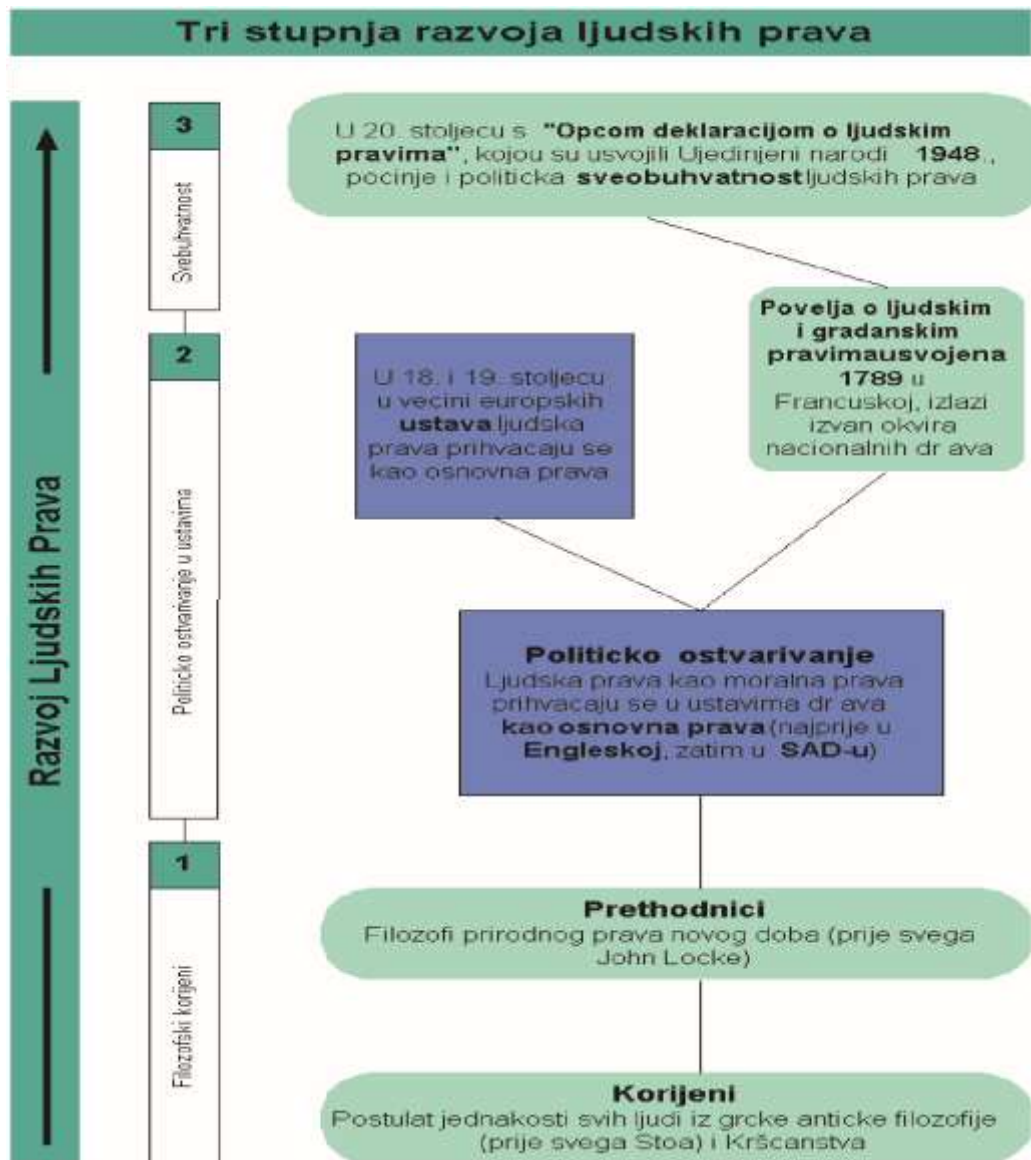
1215.	Magna Charta Libertatum, (Pročitaj u prilogu ovom poglavlju)
1776.	Američko proglašenje nezavisnosti ", (Pročitaj u prilogu ovom poglavlju)
1679.	Habeas-Corpus-Akte - odlučujući preokret za usidrenje ideje o ljudskim pravima u konkretnom državnom pravu ¹²
1776.	Virginia Bill of Rights (USA), (Pročitaj u prilogu ovom poglavlju)
1789.	Povelja o ljudskim i građanskim pravima, (Pročitaj u prilogu ovom poglavlju)
1948.	Opća deklaracija o ljudskim pravima,
1945.	Povelja Ujedinjenih naroda
1950.	Europska Konvencija o ljudskim pravima
1966.	Internacionalni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
	Internacionalni pakt o građanskim i političkim pravima

¹¹ Dr Jovan Đorđević, *Ideje i institucije*, Radnička štampa, Beograd, 1972.

¹² Prvi, pionirski dokument iz 1679. kojom su se pojedinci po prvi put u historiji štitili od arbitrarnog lišavanja slobode, jedan je od temeljaca u razvoju ljudskih prava.

1975.	KSZE-zaključni akt iz Helsinkija
-------	----------------------------------

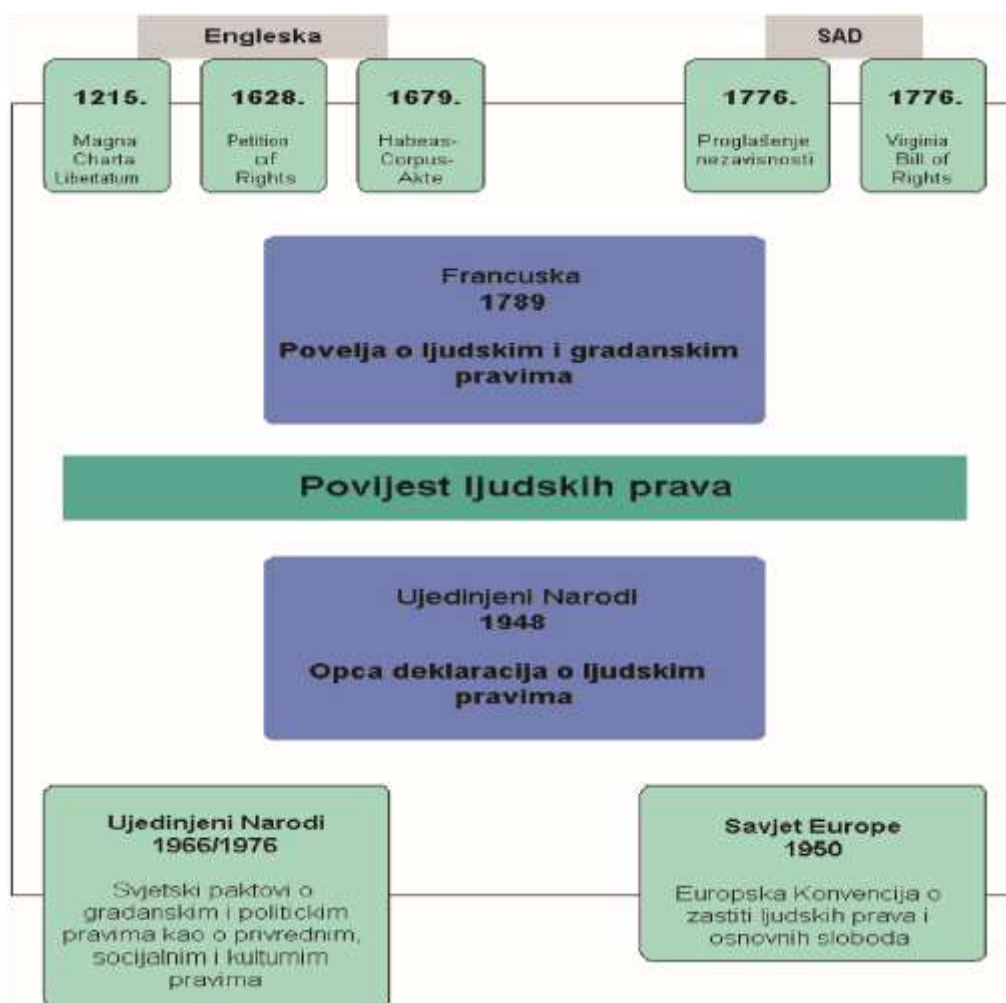
1981.	Banjul - Povelja o ljudskim pravima i pravima naroda (Afrika)
1981.	Opća povelja o ljudskim pravima u islamu
1992.	Objava iz Rija o okolišu i razvoju (Rio-Declaration)
1993.	Svjetska konferencija o ljudskim pravima (Beč)

Dijagram 1: Pregled razvoja ljudskih prava²³²³ Izvor, Agora-wisen, 10.01. 2018.

2.2. Istorija ljudskih prava

Ideja o ljudskim pravima ima svoje korijene u antičkoj grčkoj filozofiji i u religiji. Ona počiva na premisi da su svi ljudi pred Bogom jednaki. Razvoj ove ideje može se podijeliti u tri dijela:

1. Filozofski korijeni, (univerzalno pravo),
2. Političko ostvarenje u sklopu nacionalnih država,
3. Političko ostvarenje s univerzalnim pravom u Ujedinjenim narodima

Dijagram 2: Historija ljudskih prava²⁴

²⁴ Ibid

2.3. Filozofski korijeni

Već u staroj grčkoj filozofiji, dakle prije više od 2000 godina, razvila se ideja o jednakosti svih ljudi, ideja o prirodnom pravu koje pripada svakom čovjeku. Ta tradicija prirodnog prava doživjela je svoj daljnji razvoj u ranom kršćanstvu i drugim religijama. Sve ljude Bog je stvorio jednakima i po uzoru na samog sebe. Te dvije niti čine korijen ideje o ljudskim pravima. Ali ipak, one tada nisu imale mnogo zajedničkog s političkom realnošću. Radilo se o filozofskim promatranjima koja su zahtijevala univerzalno pravo, ali koja su u svijet politike i prava bila prenesena postupno tek početkom novog doba. Od presudne važnosti za to je novovremenska filozofija prirodnog prava, a prije svega engleski filozof Džon Lok. Njegovo djelo značilo je odlučujući duhovni proboj ideje o neotuđivim ljudskim pravima: „*The State of Nature has a Law of Nature to govern it, which obliges everyone: And Reason, which is that Law, teaches all Mankind, who will but consult it, that being all equal and independent, no one ought to harm another in his Life, Health, Liberty and Possessions.*”²⁵ Za Džona Loka su nepromjenjiva urođena prava čovjeka, život, sloboda i privatno vlasništvo. Svrha svake države je da štiti ta prirodna ljudska prava. Dakle, on svojom političkom filozofijom obavezuje državu na zaštitu ljudskih prava i time povlači odlučujući korak od apstraktne ideje o ljudskim pravima do njezina konkretnog ostvarenja u sklopu države. Te zamisli prihvatili su ustavotvorci u Engleskoj i Sjedinjenim Američkim Državama te ih ugradili u svoje ustave.

2.4. Ujedinjeni narodi kao izraz univerzalnog političkog ostvarenja

Strašni zločini tokom Drugog svjetskog rata podstakli su ljude na razmišljanje kako bi se moglo osigurati vađenje ljudskih prava diljem svijeta. Ono što se dogodilo nije se smjelo više ponoviti. Trebalo je osigurati da svi ljudi na svijetu imaju osnovna prava i slobode. To je bio jedan od najvažnijih motiva za osnivanje Ujedinjenih naroda. Sporazumom svih država ljudska prava više nisu bila stvar pojedinih država nego su postala pitanja zajednice država. To je sadržano u ključnom ugovoru između država, u "Povelji Ujedinjenih naroda", koja je usvojena 26. juna 1945. U njoj se ističe da se sve države članice obavezuju da će i zajedno i svaka posebno sarađivati s Organizacijom u smislu provođenja ciljeva Organizacije (član 56), a u te ciljeve ubraja se zaštita ljudskih prava. Tim članom svaka država članica Ujedinjenih naroda, a to su danas gotovo sve zemlje svijeta, obavezuje se na poštivanje ljudskih prava. Da bi bilo precizno

²⁵ Filozofija prirodnog prava, englesk, Džon Lok.

utvrđeno što su ljudska prava, sastavljena je “Opšta deklaracija o ljudskim pravima”, koja je usvojena 10. decembra 1948. godine. Ona predstavlja listu ljudskih prava, koja se mogu podijeliti u više grupa, o čemu će biti više riječi u kasnijem tekstu. “Opća deklaracija o ljudskim pravima” kao dokument stoji u cijelosti na raspolaganju na stranicama s ostalim materijalima.²⁶ Ona označava početak pokušaja univerzalne političke i pravne realizacije ljudskih prava. Njome se žele ukinuti protivurječnosti između univerzalnog zahtjeva i nacionalnog značenja ljudskih prava. Koliko dug put do toga još predstoji vidjet ćemo a ko sve nadgleda ljudska prava, kad sagledamo primjere kršenja ljudskih prava, pored države i njenih institucija, pitanje je koje je u fokusu drugih naučnih disciplina. U moguće proširenje ove teme na tzv. “Svjetski ethos”, riječ je o pokušaju da se u dijalogu religija i kultura utvrde zajedničke vrijednosti svih ljudi, jedan svjetski ethos, da bi se, kako kažu kritičari, otklonile sumnje o univerzalnosti ljudskih prava koja su nastala u Evropi i koja su uobličena prema kršćanstvu, valja sve više vjerovati a to vjerovanje potkrijepiti konkretnom praksom premoštavanja različitosti između svjetova evropske kršćanske kulture, američke kulture tzv Novog svijeta i afro-azijskih i bliskoistočnih kultura. Ovo je imperativ budućnosti koja mora respektovati nužnost dijaloga novonastalih političkih, ekonomskih i kulturnih realnosti u Africi i Aziji a u kontekstu toga realnost islamskog dijela svijeta i njegovih država na tim prostorima.

3. Grupe ljudskih prava

Ljudska prava su urođena prava i jednaka su za sve ljude na svijetu. Svaki čovjek ima pravo na njih na temelju samog svog “postojanja kao čovjeka”, neovisno o njegovoj pripadnosti nekom narodu, neovisno o tome u što vjeruje i neovisno o njegovu spolu. Dakle, ljudska prava su neotuđiva, što znači da vrijede uvijek i ne mogu nikome biti oduzeta. Njihova najvažnija funkcija je da štite građanina od države. Ljudska prava obuhvataju mnogo različitih područja ljudskog suživota. Zato se mogu podijeliti u više grupa:

1. Lična prava
2. Politička i civilna prava
3. Socijalna i ekonomska prava
4. Prava treće generacije

²⁶ Vidi prilozi uz poglavlje I, *****Opća deklaracija o ljudskim pravima.

3.1. Lična prava

Ličnim pravima pripadaju prava čovjeka na zaštitu od napada svake vrste i na to da njegovo ljudsko dostojanstvo ostane netaknuto. Primjer za to je pravo na život, što je osnova za sva ostala prava, i pravo na slobodan razvoj ličnosti. Što znači imati osobno pravo na život?, možemo vidjeti i po tome da je i u ovom stoljeću, čak i u demokratskim zemljama, bilo dopušteno nekoga tjelesno kazniti zbog prekršaja. Prije samo nekoliko desetljeća bilo je čak sasvim normalno da učitelj svoje učenike kažnjava udarcima zbog lošeg ponašanja! Lična prava su jezgra ljudskih prava, njih nalazimo u svim dokumentima i katalozima o ljudskim pravima.

3.2. Politička i civilna prava

Drugu grupu čine politička i civilna, odnosno građanska prava. Ona bi svakom čovjeku trebala jamčiti neometano sudjelovanje u političkom životu u sklopu njegove zajednice, bez straha da će zbog toga biti neopravdano kažnjen. Za ova prava sloboda mišljenja i sloboda štampe imaju važnu ulogu jer se u njima ogledaju stavovi ljudi prema njihovoj vlasti i njihovo zadovoljstvo s njom. Međutim, ako se ti stavovi više ne mogu izreći bez cenzure, onda vlada gubi pravo da zastupa interese svojih građana.

3.3. Socijalna i ekonomska prava

Socijalna i ekonomska prava, koja čine ovu grupu, u prvom redu osiguravaju da svaki čovjek bude snabdjeven barem osnovnim stvarima, da bi u najmanju ruku mogao preživjeti. Međutim, ovim pravima pripada i pravo svakog čovjeka na obrazovanje. Ako polazimo od toga da životu dostojnom čovjeka pripada nešto više od samo „ne biti gladan“, onda je neophodno za svakoga stvoriti polaznu osnovu, nakon koje bi nešto mogao postići. Ovdje je bitno napomenuti da je stepen ostvarenja socijalnih i ekonomskih prava u direktnoj ovisnosti od stepena razvijenosti konkretne države, njenog bruto društvenog proizvoda, (GDP) i dohotka po glavi stanovnika, (Per Capita).

3.4. Prava treće generacije

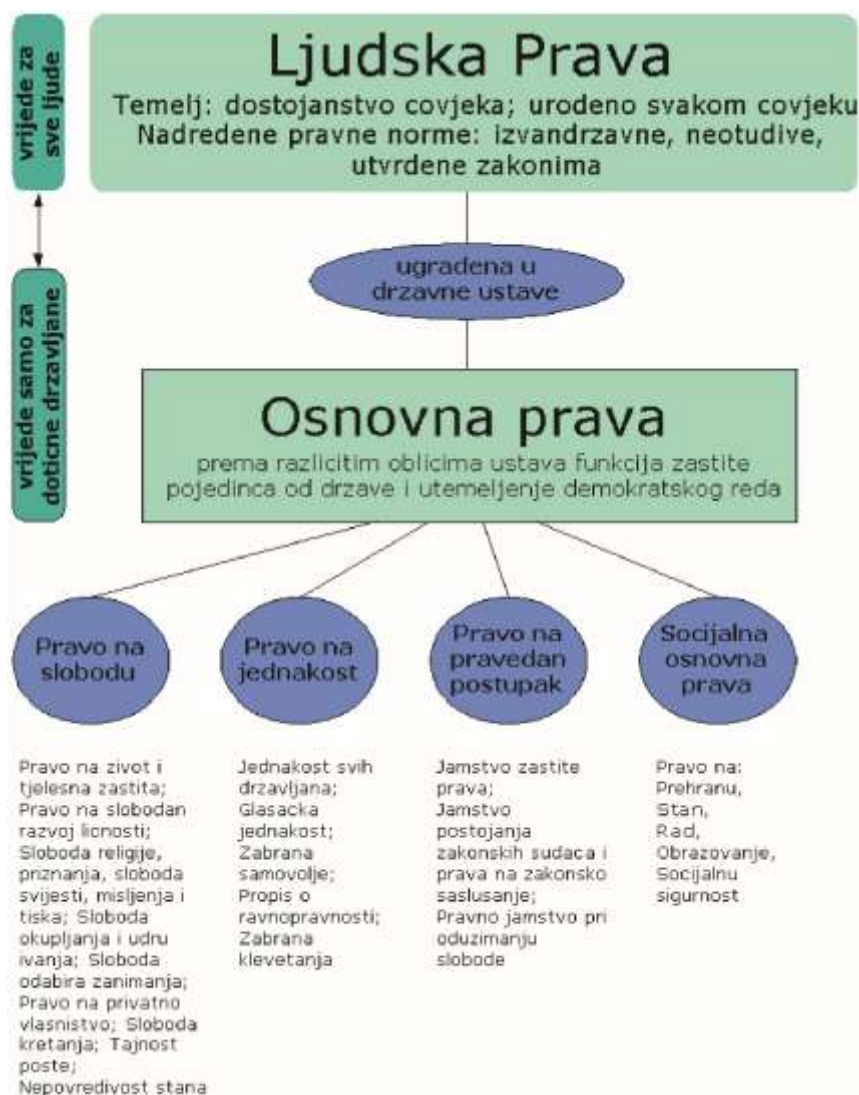
Uz pravo na razvoj, koje bi trebalo pomoći smanjenju jaza koji vlada između bijede i bogatstva diljem svijeta, u prava treće generacije ubraja se prije svega pravo na zaštitu okoliša. Ta prava predstavljaju garanciju da prirodni čovjekovi životni prostori neće biti previše oštećeni, ili čak potpuno uništeni. Nakon Konferencije na vrhu o zaštiti okoliša, održane u Rijju 1992. godine, prava poput ljudskog prava na zdrav okoliš sve više dobivaju na važnosti, posebno kod dolazećih generacija. Ova prava treće generacije se tek odnedavno ubrajaju u ljudska prava. Dakle, vidimo da ljudska prava nisu utvrđena jednom za sva vremena nego se dopunjuju kako se pojave novi problemi i potrebe. Prava iz dviju zadnjih grupa, često nazivana i "solidarna prava" i nisu neosporna. Ona se kvalitativno razlikuju od prava iz prvih dviju grupa, koja se moraju uvijek i svugdje održati. Socijalna i ekonomska prava, a to smo već rekli, uvelike zavise o ekonomskoj situaciji pojedinih zemalja ali i o razvijenoj svijesti njihovih građana. "Opća deklaracija o ljudskim pravima", rođena od strane Skupštine Ujedinjenih naroda, odražava židovsko-kršćansku kulturu. U njoj se osjeća tendencija da tu kulturu promatra kao univerzalnu. Ali, postoje i druge kulture (Azija, Afrika, Japan...) Svaka kultura daje nešto. Svaka kultura osjeća: "Ako nešto preuzmeš od mene, i ja ću se odgovarajuće ponašati." Zato se sadržaj ljudskih prava mora dopunjavati i mijenjati. U tom smislu treba prihvatiti i Marxovo uzročno-posljedično kontekstuiranje slobode i prava i privatnog vlasništva. "Dok je on Jevrej, mora ograničena suština koja ga čini Jevrejem pobijediti ljudsku suštinu koja bi ga kao čovjeka povezala s drugim ljudima, i odvojiti ga od ne-Jevreja. Ali čovjekovo pravo na slobodu ne bazira se na vezi čovjeka s čovjekom, nego naprotiv na odvajanju čovjeka od čovjeka. To je pravo toga odvajanja, pravo ograničeno, na sebe ograničena individuma. Praktično primjena prava čovjeka na slobodu jest čovjekovo pravo na privatno vlasništvo".²⁷

3.5. Razlika između ljudskih i osnovnih prava

Ljudska prava, koja su potekla iz filozofije u 17. stoljeću, našla su svoje mjesto u državnim ustavima kao temeljna prava. Ona su u određenoj mjeri pretočena u čvrstu formu i zajamčena građanima kao konkretna osnovna prava. Apstraktni čovjek, kao filozofski pojam, postao je konkretnim građaninom, ustavotvorcem. Osnovna prava imala su funkciju zaštite građana od države i bila su centralni dio vladajuće mislilačke škole liberalizma. Možemo reći da se osnovna i ljudska prava ne razlikuju sadržajno, nego da je mnogo veća razlika u formalnom području. Osnovna prava su prava koja svaka država jamči svojim građanima i

²⁷ K.Marks, Prilog jevrejskom pitanju, Rani radovi, str. 74. "Naprijed" Zagreb, 1973.

prava koja su sadržana u ustavima pojedinih država. Na temelju njih građanin se može obratiti sudu. Ljudska prava su u izvjesnoj mjeri osnovna ideja koja leži iza osnovnih prava. Do sredine 20. stoljeća njima se izražavao moralni zahtjev na prava definirana državnim redom. Dakle, ljudska prava su prirodna prava. "Općom poveljom o ljudskim pravima" Ujedinjenih naroda filozofska ideja se pokušava konkretizirati, a prava se pokušavaju smjestiti pod svjetska mjerila, kao što je to učinjeno s osnovnim pravima na nacionalnom, državnom nivou.

Dijagram 3: Pojašnjenje razlika između ljudskih i osnovnih prava²⁸

²⁸ Izvor, Agora-wisen, 18.01. 2011.

4. Povezanost ljudskih prava i demokratije

Vidjeli smo da se ljudska prava u modernim demokratskim ustavima prihvataju kao elementarna osnovna prava. Na to se nadovezuje pitanje, jesu li demokratske strukture neophodni preduslovi za provođenje i realizaciju ljudskih prava i dostojanstva čovjeka? Može i obrnuto: Jeli uopšte moguća demokratska država bez ostvarenja ljudskih prava i dostojanstva čovjeka?

4.1. Ljudska prava, raspodjela vlasti i demokratija

Realna efikasnost ljudskih prava pretpostavlja njihovu pravnu valjanost, a to pretpostavlja raspodjelu vlasti. Dakle, jedino onda kad je državni moćnik obavezan pravu, može biti obavezan i ljudskim pravima. Ali u sistemu raspodjele vlasti on je obavezan pravu samo ako izvršna vlast ne raspolaze pravom niti ga može kršiti, isključivo, ako je tu izvršnu vlast propisao ustavotvorac i zakonodavac i samo ako nezavisni sudci nadgledaju održanje i ostvarenje prava. Razvoj ljudskih prava pretpostavlja demokratiju, odnosno slobodu naroda na samoodređenje svojih zakona i na javnu kontrolu sva tri oblika vlasti. Tako se zatvara krug. Raspodjela vlasti i demokratija proizilaze iz ideje ljudskih prava i završavaju u njoj.

Trojstvo ljudskih prava, raspodjele vlasti i demokratije čini pravno-institucionalno jedinstvo. Političko ostvarenje tog jedinstva uslov je humanosti i pravednosti i slobode i dostojanstva svakog čovjeka. Ako jedan od elemenata iskoči iz tog kruga, prestaju postojati i ostala dva.

4.2. Nadzor nad realizacijom ljudskih prava

Ljudska prava ne poštuju se uvijek. Mnogo je teže nadgledati ljudska prava nego nacionalne zakone. Ko ispunjava ovaj teški zadatak? Na primjer, na nogometnoj utakmici postoje glavni sudac i dva linijska suca, koji se brinu o tome da se poštuju pravila igre. Naravno, oni ne mogu spriječiti prekršaje, ali glavni sudac prema pravilima igre može odrediti kaznu za njih. Ako glavni sudac previdi neki prekršaj, linijski sudac može mu na njega skrenuti pažnju, tako da on unatoč svom previdu može odrediti kaznu. Da bi upozorio glavnog suca na njegov previd, linijski sudac maše zastavicom (ili mu to dojavu radio vezom). On sam, dakle, ne može odrediti kaznu, njegov je zadatak da glavnom sucu ukaže na prekršaj. Glavni sudac ima težak zadatak. Bez obzira na to što učini, u svakom slučaju nije omiljen kod jednog od dva tima i kod navijača tog tima. Često je u očima poraženog tima "dežurni krivac". Već tokom same igre na

njegove postupke zvižde navijači obiju timova. Naravno, nogometna utakmica bila bi najbolja onda kad bi igrači sami od sebe prestali praviti prekršaje, ali je dosadašnje iskustvo pokazalo da sami apeli za fair-play nisu dovoljni.

Definitivno, najbolje bi bilo kad bi svi ljudi i države na svijetu poštovali osnovna pravila igre, odnosno kad bi se pridržavali ljudskih prava. No iskustvo pokazuje da to, na žalost, ni ovdje nije tako. Sami apeli za poštovanje ljudskih prava nisu dovoljni. Zbog toga nam je, kao i u slučaju s nogometnom utakmicom i nadgledanjem pravila igre, i u području politike potreban sudija za nadgledanje ljudskih prava, i to sudija kojeg će podržavati linijski suci. **Sudija** su Ujedinjeni narodi (United Nations, UN), unija praktično svih država svijeta, osnovana 1945. Ta svjetska organizacija stvorena je nakon strahota Drugog svjetskog rata, da bi preuzela funkciju očuvanja mira i poštovanja ljudskih prava. Pod okriljem UN-a formulirana su pravila igre. Godine 1948. države koje su zastupljene u toj svjetskoj organizaciji usvojile su "Opću deklaraciju o ljudskim pravima" koja se od tada kontinuirano razvija. Naravno, ni Ujedinjeni narodi, kao ni nogometni sudac, ne mogu spriječiti da dođe do prekršaja, dakle, da dođe do kršenja ljudskih prava, ali mogu pokušati, koliko god je to moguće, da djeluju protiv tih prekršaja. Teškoća koja se pojavljuje pri tome je sljedeća: Ujedinjene nacije ne rade sa običnim igračima, nego sa suverenim državama. Zbog toga je UN-u mnogo teže očuvati pravila igre. Donošenjem svake odluke UN postaje neomiljen kod jedne od umiješanih strana, prima zvižduke uglavnom od svijetu i naravno, on je "dežurni krivac". Ko obavlja dužnost linijskih sudaca? Ko Ujedinjene narode upozorava na prekršaje "mahanjem zastavice"? Tu dužnost obavljaju međunarodne nevladine organizacije, INGO-s.²⁹ One održavaju mreže zaštitnika ljudskih prava svuda po svijetu i objavljuju izvještaje o kršenju ljudskih prava. Veoma su cijenjene širom svijeta i od njih strahuju mnoge vlade. Da bi javnosti otkrile nečiste radnje, te organizacije koriste Internet, jer je u njemu nemoguća cenzura. Dakle, INGO-s upozoravaju na prekršaje, što je njihov najvažniji zadatak. One mogu staviti države pod pritisak javnim spočitavanjem kršenja ljudskih prava, ali ne mogu za to odrediti nikakve sankcije. Kao i u nogometu, za to je zadužen samo glavni sudac, Ujedinjeni narodi. Ujedinjeni narodi su radi nadgledanja ljudskih prava formirali različite komisije, potkomisije i odbore. Tako, na primjer, postoji odbor za prava djece ili odbor koji bi trebao spriječiti diskriminaciju žena. Tu su i ostale institucije UN-a koje se bave ljudskim pravima. Među njima vrlo značajno mjesto pripada

²⁹ Engleski, International Non-Governmental Organizations

UNICEF-u, u čije područje djelovanja spadaju prava djeteta, kao UNHCE-u koji brine o zaštiti prava protjeranih i raseljenih lica i izbjeglica.

Zbog kršenja ljudskih prava moguće je nekoga izvesti pred sud. U slučaju pojedinaca za to su zaduženi posebno osnovani sudovi za ratne zločine. Ako su prekršaje pak počinile države, za njih je zadužen međunarodni tribunal u Den Haagu. Budući da je u sklopu UN-a toliko različitih institucija koje se bave ljudskim pravima, 1993.godine je uvedena funkcija visokog povjerenika za ljudska prava. Njegov zadatak je da što više ljudi i država uvjeri u ispravnost ideje o ljudskim pravima. Ova funkcija u određenoj mjeri reklamira ljudska prava. Ona je prvi partner za razgovor u hitnim slučajevima kršenja ljudskih prava. Za tu priliku je uspostavljena posebna vruća fax-linija. Dvadeset četiri sata dnevno na broj u Švicarskoj /Ženeva/ +++41-22-917-0092 mogu se javiti žrtve i njihovi bližnji kojima treba pomoć UN-a.

4.3. Povrede ljudskih prava

Kršenja ljudskih prava nisu ograničena ni na kontinente niti na određene političke sisteme, društvene norme ili religije. Gotovo da ne postoji država u kojoj u jednoj godini ne dođe do kršenja ljudskih prava. "Pojam povrede ljudskih prava nije ništa drugo nego uljepšani izraz za najteže zločine koje država vrši nad građaninom. Povrede ljudskih prava kao zločini koji se vrše po nalogu, s odobrenjem, odnosno trpljenjem, ili pod zaštitom vlade ugrožavaju u najvećoj mjeri unutarnji kao i vanjski mir svake države. Pokazalo se da je zbog kontrole monopola vlasti države putem podjele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i pravosudnu, kao i putem slobodnih, općih i tajnih izbora koji se periodično ponavljaju, stvoren jedan prikladan pravno-državni instrument. Države u kojima vlada diktatura ne poznaju ovaj instrument, baš zbog toga povređuju ljudska prava i generalna su opasnost za svjetski mir. One truju političku klimu u kojoj ljudska prava i mir imaju slabe šanse za ostvarenje."³⁰

Zaključci

Opšte poimanje pravno-političkih sistema je cjelovitija zamisao na višem nivou, apstrahovana od pojediničanih osobina. Na primjer, pojam «građanin» izjednačava sve državljane jedne države na opštem suštinskom nivou i apstrahovan je od pojedinačnih obilježja,

³⁰ Helmut Frenz, Ljudska prava-zahjev i stvarnost u Gisela Klent-Kozinowski, str.21, *Pravo na postojanje kao čovjek*, Baden-Baden 1988.

različitih zanimanja, rasa, nacija, materijalnog položaja, obrazovanja, pola, starosti itd. Pojam ima osobinu cjelovitosti koja obuhvata i nadilazi pojedinačne elemente pravno-političkih sistema. Trajnost (ne kao apsolutna kategorija), jer precizira suštinske elemente koji trajnije određuju neki predmet, subjekt ili pojavu je druga osobina pravno-političkih sistema. Treća osobina je proces, jer pojam bilo kojeg sistema nije izolovan element, nego predstavlja sadržaj našeg odnosa prema stvarnosti i kada se ona mijenja tada se i naš odnos mijenja, pa time i pojam. Pojmovi mogu da se klasifikuju prema elementima: apstraktni, konkretni, kvantitativni, kvalitativni, uži i širi, opšti, pojedinačni itd.

Poimanje je obuhvatanje više pojedinačnih pojmova i definicija u jedan širi kontekst njihovog značenja u cilju postizanja cjelovitije spoznaje određenog predmeta. Navedena cjelina može biti više ili manje skladna ili protivrječna, ali nam je neophodna radi objektivizacije naučnog pristupa. Na primjer, ako nam je predmet istraživanja izborni sistem u jednoj državi tada se suočavamo sa više pojmova i definicija koji se odnose na različite elemente strukture, norme, subjekte, funkcije, procese itd.

Dalje, ako već ima toliko kršenja ljudskih prava, a ima, je li to pokazatelj da su institucije zadužene za nadgledanje ljudskih prava zakazale? Ostaju li ljudska prava samo lijepa ideja? U odbranu odgovornih institucija najprije moramo istaknuti da bi bez njih bilo još više slučajeva kršenja ljudskih prava i da većina tih prekršaja vjerovatno nikad ne bi došla na svjetlo dana. UN-u i INGO-s, s kojima UN sarađuje, moramo zahvaliti da uopšte doznajemo za kršenja ljudskih prava. To je prvi važan korak u sprječavanju prekršaja. Naravno, ostaje još mnogo toga što treba učiniti. Tek smo na početku procesa djelotvorne i cjelokupne zaštite ljudskih prava. No ako pogledamo što se sve ostvarilo od Drugog svjetskog rata, dakle, za relativno kratko vrijeme, onda možemo optimistički promatrati budućnost. Ljudska prava su danas nešto više od puke lijepe zamisli i mnogo se radi na tome da što više ljudi uživa u njima. Od presudne je važnosti da svi djelujemo u ostvarenju tog cilja. Svatko od nas treba poštovati ljudska prava i dostojanstvo ljudi koji žive oko nas da bismo tako na samom početku spriječili kršenje ljudskih prava. Svatko od nas može dati svoj doprinos u svojoj okolini ili podržavanjem ili sudjelovanjem u kampanjama INGO-s. Sve rečeno o slobodama i ljudskim pravima se u svojoj osnovi i svojim počelom oslanja na moderno koncipiranu državnu organizaciju i njenu demokratsku, vladalačku infrastrukturu, kao i njenu volju da poštuje dostignute svjetske standarde u ostvarenju sloboda i ljudskih prava čovjeka i građanina koji živi na njenoj teritoriji, stalno kao državljanin ili privremeno, sve jedno.

Korištena literatura

1. Izvori na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku:

1. Avramov Smilja, Kreća Milenko, MeĐunarodno javno pravo, "Naučna knjiga", Beograd, 1988. godine.
2. Arendt Hannah, O slobodi i autoritetu, prevod, Ranko Mastilović, "Gradska narodna biblioteka", Zrenjanin, 1955. godine.
3. Begić Kasim, Bosna i Hercegovina od Vensove misije do Dejtonskog sporazuma, "Bosanska knjiga" pravni centar Fonda za otvoreno društvo, Sarajevo, 1997. godine.
4. Duraković Nijaz, Uporedni politički sistemi, Pravni fakultet, Sarajevo, 2007. godine.
5. Duraković Nijaz, MeĐunarodni odnosi, "FPN i Pravni fakultet" Sarajevo. 2009.godine
6. Enciklopedija prava, "Savremena administracija", Beograd, 1976.godine.
7. Enciklopedija samoupravljanja, "Savremena administracija i i.p. Komunist", Beograd, 1979.godine.
8. ĐorĐević Jovan, Politika i politički sistemi, "Naučna knjiga", Beograd, 1977. godine.
9. ĐorĐević Jovan, Politički sistem, "Savremena administracija", Beograd, 1977. godine.
10. ĐorĐević Jovan, Socijalizam i sloboda, "Prosveta", Beograd, 1982.godine.
11. Ibrahimagić Omer, Politički sistem Bosne i Hercegovine, "Magistrat", Sarajevo, 1999. godine.
12. Jovanović Slobodan, Država, "BIGZ", Beograd, 1996.godine.
13. Politička enciklopedija, "Savremena administracija", Beograd, 1975.godine.
14. Šuvar Stipe, Socijalizam i nacije, "Globus", Zagreb, 1988.godine.
15. Tadić Ljubomir, Nauka o politici, "BIGZ", Beograd, 1996.godine.

2. Izvori na engleskom jeziku:

1. Almond, Gabriel and Sidney Verba, The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton: Princeton University Press, 1963.
2. Rowan & Littlefield Publishers, 2001. Barber, James. "Economic Sanctions as" a Policy Instrument". International Affairs 55 (1979): 367-384.
3. Borinski, Philipp. "European Security: The Realist View". In Pan-European Security Redefined, edited by Eric Remacle and Reimund Seidelmann, 68-84. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1998.
4. Bozo, Frederic. "A French View". In European Detante: Areappraisal, edited by Richard Davy, 54-85. London: SAGE Publications, 1992.

5. Cooper, Alice H. "When Just Causes Conflict with Accepted Means: The German Peace Movement and Military Intervention in Bosnia". *German Politics and Society* 15 (1997): 99-118.
6. Edwards, Gwyneth E. *German Political Parties: A Documentary Guide*. Cardiff: University of Wales Press, 1998.
7. Giessmann, Hans, "The "Cocooned Giant": German and European Security". Working Paper No. 116. Hamburg: Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Universität Hamburg, 1999.
8. Inglehart, Ronald. *Modernizations and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press, 1997.
9. Jeffery, Charlie. "Germany: From Hyperstability to Change?". In *Changing Party Systems in Western Europe*, edited by David Broughton and Mark Donovan, 96-117. London: Pinter, 1999.
10. Labs, Eric. "Beyond Victory: Offensive Realism and the Expansion of War Aims". *Security Studies* 6 (1997): 1-17.
11. Partridge, Hilary. *Italian Politics Today*. Manchester: Manchester University Press, 1998.
12. Ragin, Charles C. *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley: University of California Press, 1987.
13. Thumerelle, Charles and Philippe G. Le Prestre. "France: The Freedom". In *Role Quests in the Post-Cold War Era: Foreign Policies in Transition*, 131-160. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1977.
14. Vemet, Daniel. "France in the New Europe - Vive le Différence?". *The National Interest* 29 (1992): 30-38.
15. Yost, David S. "France". In *The Defense Policies of Nations: A Comparative Study*, edited by Douglas J. Murray and Hopkins University Press, 1994.

Saban Nuric, Ph.D.

Hamdija Muratovic, Master of Political Science

GENERAL QUESTIONS TO LEGAL-POLICY SYSTEMS

Summary

Democratization, liberalization and the definitive globalization of world politics, legal-political systems and ultimately the impact of everything on life and quality of man, the citizen as an individual, has provoked, and provokes the daily necessity of discussing and seeking answers to the innumerable questions that themes cause.

Democracy as the ideal of human society and embodying the same in all segments of organization and the rule of law through institutions that make up the state will for a long time be on the wall of insufficiently answered and clarified issues. All universal documents through the historical development of human society will continue to be only a visible trace of the

development of democratic societies and states in which the rule of law, through the ages and in the future, passes through different shifts of its strength and thus strength and human freedoms.

Keywords: democratization, definition, law, state, documents, society, freedom

Универзитет у Новом Саду

Технички факултет „Михајло Пупин“

Зрењанин

ОПТИМАЛНО УПРАВЉАЊЕ ЗАЛИХАМА КОРИШЋЕЊЕМ РАДИО ФРЕКВЕНЦИЈСКИХ ИДЕНТИФИКАТОРА

САЖЕТАК:

У овом раду дата је упоредна анализа технологија аутоматске идентификације. Приказане су кључне предности примене РФИД технологије у управљању залихама. РФИД технологија омогућава пренос тачне, потпуне и у сваком тренутку доступне информације о статусу производа (идентификација, локација, фаза прераде и сл.), што доприноси смањењу оперативних трошкова, побољшању квалитета, повећању продуктивности и задовољству купаца.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Радио фреквенцијски идентификатори, Управљање залихама, Оптимизација.

ABSTRACT:

This paper presents a comparative analysis of automatic identification technologies. Key benefits of using RFID technology in inventory management are shown. RFID technology enables the transfer of accurate, complete and at any time available product status information (identification, location, processing phase, etc.), which contributes to reducing operational costs, improving quality, increasing productivity and customer satisfaction.

1. Увод

Савремени начин пословања предузећа захтева примену различитих техника за достизање одређеног нивоа конкурентске предности у односу на друге пословне системе. Најефикаснији начин је оптимизација управљања реализована смањењем трошкова и повећањем ефикасности и ефективности пословања.

План производних задатака представља полазну основу за планирање потребних ресурса. Ресурси су потреба сваког предузећа, а издвајају се: репроматеријал, радна снага, производни капацитети, алати и прибори и финансијска средства.

Планирање репроматеријала укључује познавање укупних потреба, стање залиха и потреба за набавком. Обим и динамика набавки репроматеријала одређује обим и динамику улагања финансијских средстава. Планирање репроматеријала треба вршити према производном програму и нормативима производа. Норматив производа представља спецификацију свих врста материјала у одговарајућим количинама, потребних да би се произвела јединица производа.

Залихе представљају ускладиштени репроматеријали и производи. Залихе се држе са циљем обезбеђења континуитета производње, али се морају оптимизовати ради смањења трошкова пословања.

Планирање залиха на основу предвиђања тражње, заснованог на историјским подацима и анализи тренда, у условима великих и сталних промена, показала су се неадекватна, па се може говорити о проблему прекомерних залиха готових производа или о прекомерним залихама репроматеријала.

Залихе треба прилагодити захтевима купаца у реалном времену (када се захтеви десе, и ако се захтеви десе). Залихе треба да омогуће брзу производњу у складу са параметрима захтева.

Бар кодови су симболи који се могу електронски скенирати помоћу ласера или разних система са камером.

Радио фреквенцијска идентификација (РФИД) представља систем за аутоматско прикупљање података који омогућава пословним процесима да бежичним путем прихвате и пренесу податке користећи радио таласе. РФИД технологија омогућава

јединствену ознаку индивидуалним производима (артиклима) и пружа њихову видљивост у реалном времену у процесу складиштења и употребе.

2. Савремене идентификационе технологије

Бар кодови и радио фреквенцијски идентификатори припадају истој фамилији ауто идентификационих технологија, и користе се за идентификацију објеката, људи и животиња. Ауто идентификационе технологије, поред њих, обухватају и системе за оптичко препознавање знакова, биометријске системе и паметне картице.

2.1. Бар кодови

Бар кодови су најраспрострањенија идентификациона технологија на планети, имплементирани су у различитим сферама пословања [1]. Бар кодови имају значајну улогу у ланцима снабдевања, омогућавајући корисницима као што су трговци, произвођачи, корисници транспортних услуга и болнице да аутоматски идентификују и прате производе док се крећу кроз ланац снабдевања.

Стандард GS1 дефинише заједничку основу за привредна друштва тако што на јединствен начин идентификује, прикупља и аутоматски размењује информације о производима, локацијама и средствима [2].

Стандард GS1 управља са неколико врста бар кодова. Сваки је дизајниран за употребу у другачијој ситуацији. На пример, једнодимензионални бар кодови се искључиво користе у општој дистрибуцији и логистици. Једнодимензионални бар кодови се не могу користити на јединицама које пролазе кроз малопродајна места за наплату. Нови дводимензионални бар код може да носи више података и примењује се за баркодирање на медицинским средствима и јединицама за здравство; или за баркодирање шире информације о трговинској јединици.

Једнодимензионални бар кодови могу бити: ИТФ-14 (капацитет 14 бројева) и GS1-128 (капацитет 48 алфанумеричких знакова).

Слика. 1. Једнодимензионални бар кодови

Двoдимензионални бар кодови могу бити: GS1-DataMatrix (капацитет 3116 бројева, 2335 алфанумеричких знакова) и GS1 QR kod (капацитет 7089 бројева, 4296 алфанумеричких знакова).

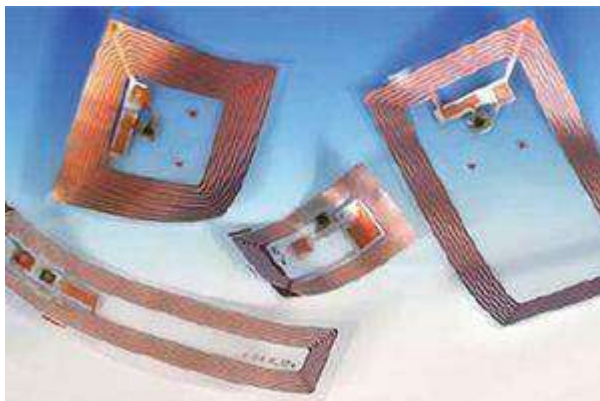
Слика. 2. Двoдимензионални бар кодови

2.2. Радио фреквенцијски идентификатори

РФИД технологија се заснива на РФИД таговима, РФИД читачима који комуницирају са таговима на одређеној фреквенцији и рачунара на који је читач прикључен а који садржи базу података.

РФИД таг (ознака, етикета) може се појавити у облику налепнице (чија величина варира од величине поштанске марнице до величине разгледнице) или неког другог предмета који се уграђује у производ или причвршћује уз њега (чија величина такође варира, а најмањи могу бити величине пиринча). Таг се састоји од микрочипа у чију се меморију записују подаци и антене која прима и шаље радио таласе. РФИД таг се може сместити скоро било где. Једино их је немогуће сместити у течности и у металу.

Течност апсорбује електромагнетну енергију која је потребна за напајање чипа, док је метал рефлектује (одбија као што се светлост одбија од огледала).

Слика. 3. РФИД тагови

РФИД читач задужен је за комуникацију с тагом. Након прикупљања података с једног или више тагова он их шаље рачунару, тако да представља везу између њега и информационог система. Читачи могу служити и за записивање податка на тагове.

Многа истраживања су усмерена на стварање глобалне мреже РФИД читача. Они би требало да се налазе свуда: у аеродромима, лукама, дистрибутивним центрима, лукама, па и кућама.

Слика. 4. РФИД читачи

Радио фреквенцијски идентификатори су аутоматско идентификационо решење које омогућава идентификовање и прикупљање података, радећи слично као бар кодови. РФИД представља систем за размену информација који може да створи окружење у којем сваки објект може бити аутоматски препознат и праћен.

Радио фреквенцијски идентификатори могу бити са пасивним или са активним таговима. Пасивни тагови се напајају преко антене, а активни преко батерије. Највећи број тагова је пасивног типа. То значи да они комуницирају са читачем само када се нађу у његовом домету.

Читач пасивног тага кроз антену емитује ниско-напонски радио сигнал, који прима таг кроз сопствену антену како би напајао интегрисани чип. Користећи примљену енергију таг комуницира са читачем ради верификације и размене података. Подаци који су примљени, могу бити послати на контролни рачунар и чувани у бази података за даље обраде и анализе.

Активни таг ради на сличан начин као и пасивни, једна од разлика је у томе што активни таг шаље сигнал кроз сопствену антену користећи напајање са интерне батерије.

Табела 1: Разлике између пасивних и активних тагова

Пасивни тагови	Активни тагови
Мали опсег фреквенција	Знатно шири опсег фреквенција
Не захтева напајање како би функционисао	Напаја се са интерном батеријом одређеног века трајања
Кратки домет	Дужи домет
Осетљив на сметње	Знатно поузданији
Ниске брзине преноса података	Високе брзине преноса података
Може да се чита неколико тагова одједном	Може да се чита много тагова одједном
Читач мора бити уперен у таг	Тагови могу да се читају без прецизног усмерења
Цена веома прихватљива	Знатно скупљи од пасивних тагова
Животни век од 3 до 10 година	Животни век од 0,5 до 5 година

3. Злоупотреба РФИД технологије

Веома лако је уочити да би РФИД технологија могла да се искористи за праћење сваког човека, као и за удар на његову приватност. РФИД чипови могу бити потпуно скривени,

на пример: у крагни капута, или убачени између картонских слојева амбалаже, или утопљени у пластику или гуму. У таквим случајевима, као потрошачи, ми немамо начина да сазнамо који производи садрже РФИД чипове.

Постоје идеје да се минијатурни РФИД тагови имплантирају људима испод коже, што ће омогућити другима да „завире у било који део наше интимае“. РФИД технологија то омогућава, само је питање до које мере ће се имплементирати. По свему судећи то је политичко, а не техничко питање. Треба напоменути да се сада бар-кодирани имплантати уграђују у људски организам, и то стандардним процедурама, на терет средстава обавезног здравственог осигурања [3].

4. Методологија истраживања

4.1. Предмет истраживања

Овај рад је дефинисан тако да укаже на разлоге имплементације и бенефите добијеним применом РФИД технологије у различитим сферама пословања

РФИД технологија је нашла широку примену у различитим системима, а у наредном периоду предвиђа се огроман раст њене примене. У условима глобализације светског тржишта конкурентску предност имају она предузећа и компаније чије је пословање засновано на правовременим, поузданим и потпуним информацијама.

Могућности примене РФИД технологије су бројне. Са садашњом бар код технологијом сваки артикал неког производа има исту ознаку. Са РФИД технологијом сваки артикал неког производа има јединствени идентификациони број.

За разлику од бар кодова, информација коју носе РФИД тагови може се читати са даљине, кроз одећу, ранац или торбу.

Тренутно се РФИД најчешће користи у транспорту и логистици, затим у праћењу путног пртљага у авиопромету, као и у наплати путарина друмских возила. РФИД технологија

се користи и за обележавање животиња ради заштите, како ретких врста, тако и кућних љубимаца.

4.2. Циљ истраживања

Циљ истраживања је анализа предуслова и организације рада ради примене РФИД технологије у управљању залихама у одабраном реалном систему.

Предузеће „Табекс“ Шабац бави се прометом и производњом пољопривредних производа, као и средстава за производњу и заштиту.

У магацин поставити фиксни РФИД читач који ће контролисати комплетан улаз и излаз производа. Сваки пролаз производа кроз врата активира читач који читава производ који улази, односно излази из магацина. На такав начин омогућити аутоматско читавање промета производа и одржавања ажурне евиденције о стању залиха у магацину.

На командној табли виљушкара поставити покретни РФИД читач који ће обавештавати возача виљушкара где се налази тражени производ. На тај начин обезбедити ефикасно навођење у ситуацијама када производ треба узети из магацина. При проласку виљушкара испред фиксног РФИД читача, аутоматски ће се израчунати укупна вредност производа, што ће увелико убрзати промет и смањити грешке.

4.3. Задатак истраживања

Задатак истраживања јесте анализа оправданости, могућности и перспектива примене РФИД технологије у управљању залихама у одабраном реалном систему.

Оправданост примене РФИД технологије у одабраном реалном систему представља најважнији задатак истраживања, и у раду, њему ће бити посвећена највећа пажња.

Могућности примене односе се на додатне трошкове и захтеве (опрема и обука) које предузеће мора да испуни у процесу имплементације. Ту се пре свега мисли на финансијска средства за опрему, али и на саму обуку и тренинг запослених.

Перспектива примена РФИД технологије у многоне зависи од међународних договора везаних за стандарде, приватност корисника, интеграционе системе. У перспективи примене РФИД технологије налази се могућност праћења производа, односно репроматеријала од фабрике, преко добављача до потрошача.

4.4. Хипотеза и под хипотезе

Хипотеза: Коришћењем радио фреквенцијских идентификатора може се оптимално управљати залихама по обиму и динамици, па на тај начин могу се смањити трошкови и повећати ефикасност и ефективност пословања.

Под хипотеза 1.: Коришћењем радио фреквенцијских идентификатора могу се умањити негативни ефекти држања залиха.

Негативни ефекти држања залиха су:

- Роба на залихама може да застари
- Роба на залихама може да се оштети или да се поквари
- Роба на залихама може да се загуби
- Складиштење робе може бити ризично
- За складиштење робе потребан је простор
- За складиштење робе потребна је енергија
- За складиштење робе потребно је ангажовање радне снаге
- За складиштење робе потребна је администрација

Под хипотеза 2.: Коришћењем радио фреквенцијских идентификатора могу се остварити уштеде у снабдевању потребним репроматеријалима.

Уштеде у снабдевању могуће су уз примену следећих принципа:

- Правовременост у снабдевању
 - Сувише рани рокови испоруке доводе до гомилања залиха и повећаним финансијским издацима предузећа
 - Прекорачење рокова испоруке може да угрози континуитет производње и извршавање уговорених обавеза.
- Набавке у оптималним количинама

- Недовољне залихе могу да изазову прекид производње или погоршање услова за производњу који имплицирају погоршање квалитета финалних производа
- Прекомерне залихе повећавају ангажовање финансијских средстава

4.5. Методе и технике истраживања

Због природе предмета, циља, хипотезе и задатка истраживања користиће се дескриптивна метода научног истраживања, пре свега при описивању појава. Њоме се тежи што вернијем опису (дескрипцији) чињеница и доказа. У раду се користи техника упоређивања примена бар кодова и примена РФИД технологије у одабраном реалном систему.

4.6. Начин обраде података

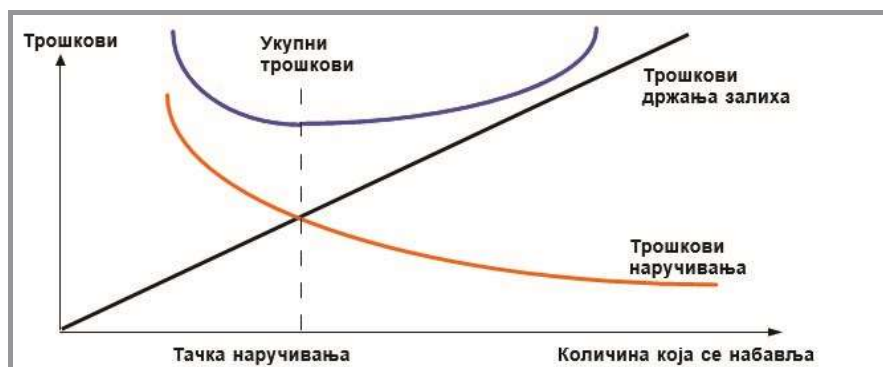
Упоређивање резултата истраживања примене бар кодова и примене РФИД технологије и опис проблема и бенефита.

4.7. Узорак истраживања

Истраживање је спроведено за потребе предузећа „Табекс“ Шабац.

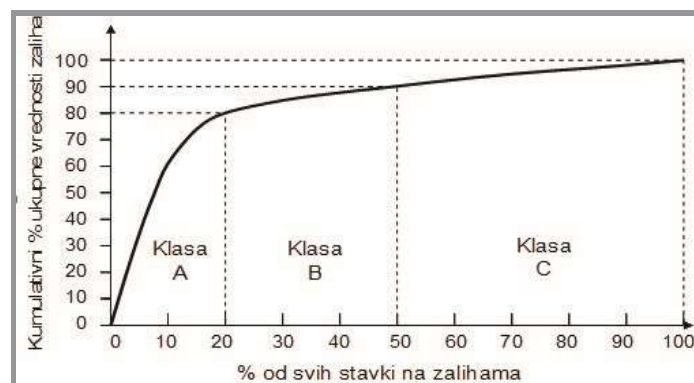
5. Резултат истраживања

У резултатима истраживања бавимо се анализом оправданости примене РФИД технологије у управљању залихама у одабраном реалном систему. Након примене РФИД технологије у предузећу „Табекс“ Шабац остварене су значајне користи. Оптималне залихе се дефинишу као количина материјала потребног за производњу код кога је збир трошкова набавке и складиштења најнижи.

Слика.5. Графички приказ одређивања тачке наручивања

Због великог броја различитих типова материјала, полупроизвода и производа на залихама са различитим значајем, потребно је извршити њихову класификацију. Систем АБЦ има за циљ да се контрола и анализа залиха усмери на материјал који има најзначајније учешће у вредности залиха.

Слика. 6. АБЦ систем управљања залихама

Према овом систему, целокупан материјал се дели у три класе. Класа А представља материјале који имају највеће учешће у вредности, али је њихово учешће по броју минимално. Класа Б садржи материјале који су значајни по броју, али не и по вредности. Класа Ц садржи материјале којих има највише по количини, али је њихова вредност минимална. Суштина АБЦ система је усредсређивање на материјале из класе А, у смислу његове што потпуније евиденције. Ефикасност је главна корист од употребе РФИД технологије. Остали разлози за употребу РФИД технологије су: Повећање тачности наручивања и фактурисања и смањење трошкова пословања. Коришћењем РФИД технологије омогућено је да предузеће „Табекс“ Шабац буде боље и брже, његови производи и услуге јефтиније. Такође, осавремењавањем пословања, предузеће „Табекс“ Шабац постало је привлачније купцима. Оправданост примене РФИД технологије у предузећу „Табекс“ д.о. Шабац произилази из низа бенефита које пружа примена РФИД технологије (Табела 2.).

Табела 2: Упоредна анализа

Једнодимензионални бар код	Дводимензионални бар код	Радио фреквенцијски идентификатор
Захтева оптичку видљивост да би се могао прочитати	Захтева оптичку видљивост да би се могао прочитати	Може бити читљив и ако није у видокругу
Могу се читати само индивидуално	Могу се читати само индивидуално	Може се читати више тагова истовремено
Брзина читавања и руковања је ниска	Брзина читавања и руковања је нижа од једнодимензионалних бар кодова	Брзина читавања и руковања је најприхватљивија
Максимална удаљеност између тага и читача је до 50цм	Максимална удаљеност између тага и читача је до 50цм	Максимална удаљеност између тага и читача је до неколико десетина метара
Цена опреме је ниска.	Цена опреме је незнатно виша него за једнодимензионалне бар кодове	Цена опреме за РФИД је знатно виша него за дводимензионалне бар кодове, у зависности од типа тага и сета пратеће опреме
Не може се читати ако је прљав или оштећен	Може се читати до 30% оштећења	Може да се користи и у хемијски агресивним и прљавим срединама
Неауторизовано копирање је могуће	Неауторизовано копирање је могуће	Неауторизовано копирање је немогуће
Могућа је грешка приликом декодирања	Могућа грешка приликом декодирања је виша него за једнодимензионалне бар кодове	Могућност грешке приликом декодирања је најмања
Читљив је само у једном правцу	Читљив је у свим правцима	Читљив је у свим правцима, па чак и ако читач није усмерен ка тагу
Може се идентификовати само тип предмета	Може да идентификује појединачан артикал	Може да идентификује појединачан артикал
Не може се извршити упис нових информација преко постојећих	Не може се извршити упис нових информација преко постојећих	Може се извршити упис нових информација преко постојећих
Захтева мануелно праћење, тако да је осетљив на људске грешке	Захтева мануелно праћење, тако да је осетљив на људске грешке	Може се аутоматски пратити, тако да није осетљив на људске грешке

Проблеми који су уочени приликом употребе бар кодова:

- Ознаке бар кодова нису читљиве
- Ознака бар кода не може да се чита аутоматски, ни у близини читача, већ тек усмерењем читача ка ознаци
- Ознака бар кода не може да се чита кроз одећу, торбу или ранац, па су могуће крађе
- Ознака бар кода није на палети виљушкар са спољашње стране, због чега возач виљушкар често мора да распакује палету
- Утврђивање количине производа на палети виљушкар се изводи пребројавањем, што доводи до грешака
- Обрада палете са производима различитим по врсти и количини изискује велико ангажовање радника.

Проблеми који су уочени приликом употребе РФИД система:

- Сломљена таг ознака
- Немогућност комуникације у присуству много метала, као и у присуству много електро уређаја због појаве сметњи при читању информација
- Страх запослених од електромагнетног зрачења.
- Релативно висок степен отказа опреме у периоду увођења и обуке запослених.

Бенефити употребе РФИД технологије:

- Постиге се висок проценат читавања у првом скенирању
- Обезбеђена је правовременост у снабдевању
- Набавке у оптималним количинама
- Избегнуто је гомилање залиха
- Смањени су финансијски издаци предузећа
- Обезбеђено је праћење уговорених обавеза
- Производи на залихама не застаревају
- Производи на залихама не могу да се загубе
- За складиштење производа потребан је много мањи простор □ За складиштење производа потребно је много мање енергије
- За складиштење робе потребно је много мање администрације.

6. Закључак

РФИД је технологија која се развија веома брзо. Ситуације у којима је потребна сигурна и јединствена идентификација, дуготрајност и изузетна отпорност идентификатора на разне специфичне услове околине, а није потребна директна видљивост, идеалне су за примену РФИД технологије.

У магацину предузећа „Табекс“ Шабац РФИД идентификатори (захваљујући комуникацији путем радио таласа) нису имали негативних последица утицаја околине (прљавштина, влага, прашина). Такође, РФИД идентификатори показали су висок степен поузданости рада, јер вода, средства за чишћење, разређивач, боја, алкохол, као и држање производа у расхладним уређајима их не оштећују. Коришћење РФИД идентификатора и у условима недостатка светла, и када на правцу између читача и тага има и знатно препрека у виду палета других производа, показало се као веома поуздано.

Проблеми који су уочени приликом употребе РФИД технологије (сломљена ознака, велико присуство метала или електро ометања, страх запослених и откази опреме) превазиђени су обуком запослених, уређењем и организацијом рада.

Праћење производа на залихама у великој мери је побољшано. Остварени су бенефити коришћењем РФИД технологије (правовременост у снабдевању, набавке у оптималним количинама итд.). Посебна предност РФИД тагова је њихов облик који може бити разнолик и прилагођен производу.

Примена РФИД технологије још није масовна, преваходно због цене тагова. Очекује се да ће цена тагова у будућности опадати, што ће поспешити примену РФИД технологија.

Могућност злоупотребе РФИД технологије, попут праћења понашања и навика корисника, представља значајно упозорење.

У последње време, јављају се и нове идеје за коришћење РФИД технологије. Једна од идеја је да се минијатурни РФИД тагови имплантирају живим бићима испод коже у сврху идентификације и праћења. Многи људи су своје љубимце означили биочиповима. Код људи би биочип (величине зрна пиринча) заменио све постојеће картице (лична карта, пасош, возачка дозвола, здравствена картица, кредитна картица...). Одговарајући читач читавао би специфични скуп информација за који је овлашћен.

7. Литература

- [1] Bar Code Technology, Barcode Scanners & Scanning, IT Reseller news on [barcodes](#), bar code labels, RFID, 2D barcode scanning, 2D imaging ,QR code, AIDC, Datacapture, AVI systems, identification, scanners, scanning, EAN
<http://www.itrportal.com/articles/tags/Bar+Code>
- [2] Bar kodovi - GS1 SRBIJA, <http://www.gs1yu.org/barcodes.html>
- [3] Републички фонд за здравствено осигурање, Бар код налепнице - импланти
<http://www.rfzo.rs/index.php/davaocizdrusluga/barkodovi-implantati>
- [4] Advantages of RFID Versus Barcodes, <http://www.technovelgy.com/ct/Technology-Article.asp?ArtNum=60>
- [5] Nemanja Sremčev, Milovan Lazarević, Laslo Tarjan, Igor Baranovski, Milovan Medojević: “Uparedna analiza savremenih identifikacionih tehnologija“, InfotehJahorina, Vol.16. March 2017.
<http://infoteh.etf.unssa.rs.ba/zbornik/2017/radovi/KST-3/KST-3-2.pdf>
- [6] Milovan Lazarević, Gordana Ostojić, Stevan Stankovski, Nemanja Sremčev, Srđan Tegeltija,,: “Razvoj opšteg modela za primenu informacionih tehnologija u označavanju proizvoda”, Infoteh-Jahorina, Vol.16. March 2017.
<http://infoteh.etf.unssa.rs.ba/zbornik/2017/radovi/PRS/PRS-4.pdf>
- [7] Velibor Jovanović, Marko Katanić, Miroslav Terzić: “ Mogućnost primene RFID tehnologije u vojsci Srbije”,
<http://yuinfo.artkey.rs/zbornici/2011/html/pdf/060.pdf>

ZNANJE I SPOSOBNOSTI MENADŽERA NA SREDNJEM NIVOU

Apstrakt:

Osnovni zadatak menadžera na srednjem nivou jeste da prevodi strategiju kompanije u akciju i rezultate. U tom kontekstu, oni su zaduženi za egzekuciju i predstavljaju vezu između planova i postignutih rezultata. Da bi bili uspešni u svom poslu, menadžeri na srednjem nivou treba da poseduju određene veštine, odnosno skup specifičnih sposobnosti koje rezultiraju iz znanja, informacija, prakse i talenata. Menadžerske veštine mogu se sažeti u četiri kategorije:

- konceptualne veštine,
- veštine rada s ljudima,
- tehničke veštine,
- veštine oblikovanja.

Iako posjedovanje konceptualnih vještina ima najveći značaj za top menadžere neminovno je da i menadžeri na srednjem nivou moraju dobrim delom da ovladaju istim. Naime, konceptualne veštine predstavljaju sposobnost spoznaje preduzeća kao celine i kako se ono uklapa u okruženje, prepoznavanje važnih elemenata u situaciji i razumevanje odnosa među tim elementima. Kao takve one podrazumevaju sposobnost menadžera da promišlja, procesira informacije i da planira, kao i sposobnost strategijskog načina razmišljanja koji se bazira na sistemskom pristupu.

Veštine rada sa ljudima su podjednako važne za sve nivoe menadžmenta, pa samim tim i za menadžere na srednjem nivou. Posjedovanje adekvatnih komunikacionih vještina predstavlja neophodnost svakog savremenog menadžera. Samo otvorena, efikasna i usklađena komunikacija, kao i veliko znanje o tom fenomenu, može biti osnova za postizanje i donošenje pravih odluka, kao i ostvarenje željenih performansi u poslovanju. Kako je svima dobro poznato iz svakodnevnog okruženja, a što je u skladu i sa većinom novijih istraživanja, kao ključni element zadovoljstva zaposlenih i njihovih performansi, izdvaja se kvalitet odnosa menadžera sa njegovim timom. Uspešni menadžeri na srednjem nivou pomažu svojim podređenima da ostanu fokusirani na primarne zadatke dajući im instrukcije šta se od njih očekuje i šta je značajno. Osim toga, oni su zaduženi za permanentno prosleđivanje informacije o poslu ne samo podređenima, nego i top menadžerima.

Uvod

Globalno poslovanje je dovelo do multikulturalnih radnih okruženja koji neizbežno uslovljavaju komunikaciju sa pojedincima koji pripadaju različitim nacionalnim, kulturnim, religijskim i etničkim područjima. Shodno tome, uspeh i efikasnost poslovanja direktno zavise i od

sposobnosti menadžera da razume način na koji ljudi iz drugačije kulture razmišljaju, rezonuju, ponašaju se, odlučuju i rade. Međutim, nisu retki slučajevi da zaposleni zbog nedostatka adekvatnih informacija i odsustva ili loše komunikacije sa nadređenima, svoje radne zadatke izvršavaju bojažljivo i sa pola kapaciteta, bez mogućnosti ispoljavanja kreativnosti i drugog radnog entuzijazma. Kako su zaduženi za razvoj drugih menadžera, stvarajući okolinu koja gaji i podržava konstanto učenje kroz obavljani posao, neophodno je da poseduju i sposobnost motivisanja pojedinaca i grupa, sposobnosti koje obuhvataju efikasno primanje i prenošenje ideja i informacija drugima i od drugih, sposobnost pomaganja, podučavanja, koordinacije, vođenja, komunikacije i razumevanja i rešavanja konflikata. Na kraju, neophodno je da menadžeri srednjeg nivoa poseduju i kredibilitet među kolegama i podređenima.

Tehničke veštine podrazumevaju poznavanje i posedovanje znanja koja se odnose na performanse specifičnih zadataka u kompaniji, uključujući i znanje metoda, tehnika i alata i procedura karakterističnih za te specifične zadatke.

Kao takve, tehničke veštine uključuju specijalizovana znanja, analitičku sposobnost i kompetentnu upotrebu alata i tehnika za rešavanje problema u specifičnim područjima rada menadžera srednjeg nivoa. Tehničke veštine su neophodne za postizanje i razumevanje zadataka relevantnih u kompaniji i samim tim su posebno važne za niže nivoe menadžmenta.

Kao i konceptualne veštine i veštine oblikovanja su od najveće važnosti za top menadžment, ali to ne znači da i menadžeri na srednjem nivou ne treba da poseduju iste. Te veštine se odnose na sposobnost oblikovanja rešenja za poslovne probleme, a u interesu same kompanije.

1. Razvoj, obuka i obrazovanje menadžera

U savremenim uslovima poslovanja očuvanje tržišne pozicije i povećanje konkurentске prednosti zahteva permanentan rad na stvaranju novih znanja. U tom kontekstu, razvoj, obuka i obrazovanje imaju značajnu ulogu u razvoju individualnih menadžerskih performansi, ali i onih organizacionih. Ta činjenica nije iznenađujuća ukoliko se uzme u obzir da su ljudski resursi osnova za uspeh svake kompanije i da imaju odlučujući uticaj na postizanje postavljenih organizacionih ciljeva. Oni su najznačajniji resurs svake kompanije, a ono što ih stavlja ispred svih ostalih resursa jeste njihova specifičnost i izuzetnost. Kao takvi, ljudski resursi imaju dugoročan uticaj na poslovanje kompanije i samim tim ih treba negovati i ulagati u njihovo usavršavanje i unapređivanje u svakom pogledu.

Osnovni preduslov za postizanje konkurentnosti na tržištu i ostvarenje ciljeva kompanije jeste postojanje dobro edukovanih menadžera na svim nivoima. O menadžerskim vještinama je već bilo reči u ovom radu i može se zaključiti da oni moraju biti izuzetno obrazovani i da moraju posedovati širok spektar najrazličitijih znanja i vještina. Upravo u činjenici da su menadžerske aktivnosti složenije i odgovornije od svih drugih izvršnih poslova leži i specifičnost obučavanja menadžera. Na razvoju njihovih sposobnosti i njihovoj obuci se konstantno mora raditi, jer se time utiče i na buduće organizacione performanse.

U XX veku je menadžment kao naučna disciplina doživela svoj procvat i danas se izučava na svim državnim i privatnim univerzitetima, kako u našoj zemlji, tako i u inostranstvu. Sa fakulteta menadžeri sa sobom nose tzv. stečeno znanje ili veštine koje nije dovoljno za ceo radni vek pojedinca. Francuski filozof Denis Didro naglašava važnost stalnog procesa razvoja i usavršavanja u cilju usvajanja novih specifičnih znanja i vještina kažu: „Obrazovanje ne bi trebalo da bude završeno kada pojedinac napusti školu, ono treba da obuhvati sve vekove života...da pruži ljudima u svakom trenutku svog života mogućnost da održavaju svoje znanje ili da dobijaju nova znanja“. U tom kontekstu, savremene kompanije su primorane da prihvate model stalne, kontinuirane edukacije kako bi držale korak sa vremenom i sa promenama koje se tokom njega dešavaju.

Postoje tri vrste programa koje su neophodne svakom preduzeću kako bi opstalo na tržištu. To su osnovni, inovativni i programi prema aktuelnim potrebama.³¹

Osnovni programi obučavanja i edukacije obuhvataju celokupna znanja koja su potrebna za preuzimanje radne, odnosno rukovodeće uloge. Ti programi su namenjeni pre svega menadžerima. Inovativni programi sadrže proširena znanja i novine iz određenih oblasti rada ili rukovođenja obuhvaćenim osnovnim programom. Programi obučavanja prema aktuelnim potrebama (ad hoc programi) predstavljaju skup konkretnih znanja iz odgovarajuće oblasti koja se odnose i utiču na kvalitet, rukovođenje ili uspešan rad u odgovarajućem periodu. Pored takve vrste edukacije, postoje i drugi vidovi, kao što su savetovanja, konsalting usluge, izveštaji o istraživanjima i drugi². Važno je istaći i činjenicu da na svakom od tri nivoa menadžmenta postoje i razlike u obuci. Na najnižem nivou znanja se stiču pod nadzorom iskusnijeg menadžera. Taj sistem se naziva mentorski sistem. Srednji nivo menadžera zahteva značajnije posedovanje menadžerskih i opštih vještina u odnosu na tehničke. Menadžer na srednjem ima veću slobodu

³¹ Punoševac, 2012: 49²
Jovanović i dr, 2011: 2.

u odlučivanju, pa samim tim ima i veća ovlašćenja. Za tu vrstu obuke karakteristična je rotacija radnog mjesta, kako bi menadžer bio upoznat i sa sektorima u kojima nije radio u toku svoje karijere. Obuka najvišeg nivoa menadžera ima za cilj da omogući razvoj sposobnosti da se sagleda kompletna slika kompanije. Obuka menadžera se omogućava edukacijom i rotacijom na druga radna mjesta koja podrazumevaju osposobljavanje za samostalno odlučivanje, prepoznavanje prilika, ali i opasnosti u okruženju koje bi moglo da utiče na poslovanje celokupne kompanije.³²

Kada je reč o metodama obuke menadžera, razlikuje se nekoliko njih: rotacija radnog mjesta, učenje kroz rad, metoda studije slučaja, menadžerske igre, spoljni seminari, programi povezani sa univerzitetima i dr.

Rotacija radnog mjesta je takva metoda obuke koja menadžerima omogućava da analiziraju i nauče poslove u organizacionim jedinicama u kojima nisu radili. Ta metoda je korisna jer menadžerima omogućava da prošire svoje znanje o poslovanju kompanije iz više perspektiva.

Učenje kroz rad omogućava stalno učestvovanje u pravim projektima, u analizi i rešavanju problema i to obično u odeljenjima u kojima menadžer nije radio. Zaposleni razmenjuju svoja iskustva i zapažanja na redovnim sastancima.

U praksi se pokazalo da metoda studije slučaja menadžerima omogućava da sticanjem pravog iskustva uče da rešavaju određeni organizacioni problem i da shvate koliko lične aspiracije njih kao pojedinaca mogu da utiču na rešenje istog.

Jedna od metoda obuke menadžera koja je sve popularnija u današnje doba Interneta i računara jeste metoda poznata kao menadžerske igre. Menadžerske igre predstavljaju kompjuterske igre u kojima postoje timovi ili ekipe menadžera koji se takmiče jedni sa drugima u simuliranju tržišta. Takav sistem obuke omogućava menadžerima da bolje upoznaju sistem tržišta i uticaj konkurencije na organizaciju.

Čest vid obuke menadžera jeste njihovo učestvovanje u spoljnim seminarima putem kojih menadžeri uče kroz različite profesionalne obuke. Nakon takvih profesionalnih obuka menadžer dobija određeni sertifikat, koji se ponekada može koristiti za dobijanje višeg akademskog stepena.

³² Jovanović i dr, 2011: 3.

Slično prethodnoj metodi, programi vezan i sa univerzitetima predstavljaju vrlo kvalitetnu metodu edukacije menadžera. Sve više univerziteta svojim studijskim programima nudi programe za zaposlena lica, koji mogu da traju po nekoliko dana ili čak i nekoliko meseci.

U **Tabeli 1.** je dat pregled prednosti i nedostataka svih ovde pomenutih pristupa razvoju zaposlenih.

	PREDNOSTI	NEDOSTACI
TRENIRANJE	Prirodno i povezano sa poslom	Teškoća u pronalaženju dobrog nadzornika
POSTAVLJENJA U KOMISIJE	Polaznici su uključeni u kritične procese	Može da stvori gubljenje vremena
ROTACIJA NA POSLU	Daje odličan pregled nad celom organizacijom	Dugačko vreme za uvođenje u posao
PLOČAJ POMOĆNIKA	Daje pristup do nekog odličnog menadžera	Mogući nedostatak takvih položaja u kompaniji
TEORIJSKA NASTAVA	Poznati, prihvaćeni i daju status polazniku	Ne obezbeđuju uvek unapređenje učinka
STUDIJE SLUČAJA	Praktične; polaznici mogu saznati kako se rukovodi u stvarnosti	Informacije mogu biti neadekvatne za donošenje
IGRANJE ULOGA	Mogu promeniti stavove u nekim teškim ličnim situacijama	odluka Polaznici se mogu osećati neprijatno
“SABBATICALS”	Osvežava i doprinosi razvoju	Skupo; zaposleni mogu da izgube kontakt sa poslom

Tabela 1. Prednosti i nedostaci različitih pristupa razvoju ³³

2. Pojam profesionalnog razvoja

Savremeni uslovi poslovanja koji podrazumevaju rapidan razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija, sve zahtevnije korisnike, sve prisutniju i sve oštriju globalnu konkurenciju i sl, zahtevaju stalno razvijanje znanja i vještina i permanentnu edukaciju zaposlenih. Vremena u kojima se težio očuvanju svog radnog mjesta i svoje „sigurne“ pozicije unutar određene kompanije odavno su iza nas i nisu deo savremenog poslovanja. Danas se ljudi ne zapošljavaju da bi uvek ostali na istom radnom mestu i istoj poziciji, već je sasvim prirodno i nužno da se razvijaju, da traže napredovanja, priznanja za lični uspeh, da očekuju promene na

³³ Aksentijević i dr, 2010: 42)

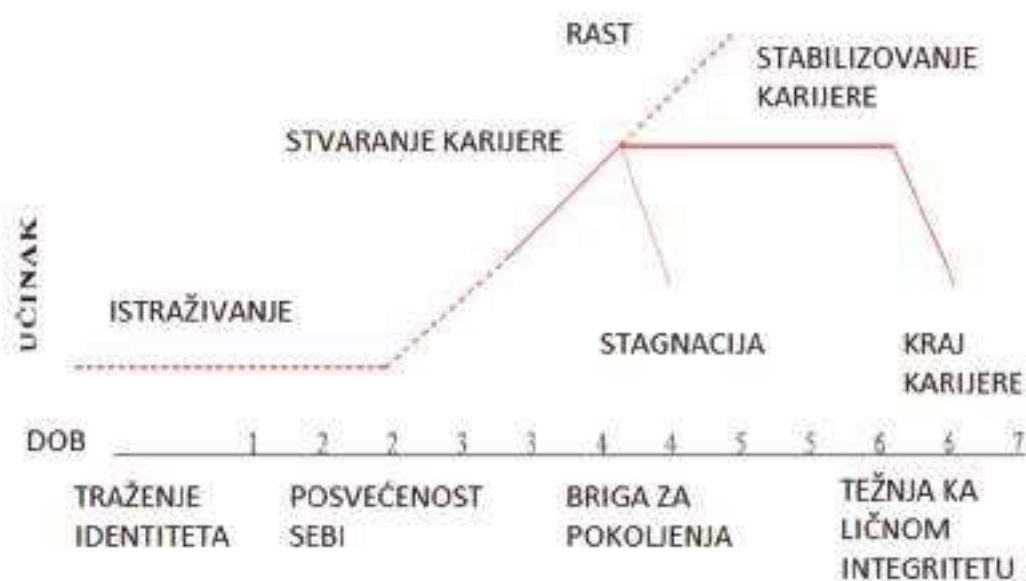
bolje i sl. U tom kontekstu, profesionalni razvoj bi trebao da bude trajan proces i integralni deo programa svake kompanije koja dugoročno planira svoj opstanak na sve zahtevnijem tržištu. Sama riječ profesija etimološki vodi poreklo od latinske reči *professio* i označava zanimanje, poziv ili djelatnost, a uz profesiju se neodvojivo veže riječ profesionalac, stručnjak ili ekspert. Jedna od strukovnih definicija profesije glasi: „Profesija je disciplinovana grupa pojedinaca koji se pridržavaju etičkih standarda prihvaćenih od strane javnosti, kao vlasnici posebnih znanja i vještina od priznatog obrazovnog tijela, a koja su proizašla iz istraživanja, obrazovanja i obuke na visokom nivou, i koji su spremni primjeniti svoja znanja i veštine u interesu drugih”.³⁴ Profesija je „izraz kojim se opisuje nečiji posao, vokacija ili zanimanje, za čije je obavljanje potrebno specifično stručno obrazovanje i osposobljavanje. Osobe koje obavljaju takve poslove nazivaju se profesionalcima“³⁵. U navedenoj, jednostavnoj definiciji profesije naglasak je na: zanimanju, na specifičnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju, kao elementu različitosti među brojnim zanimanjima. Kada je definisan pojam profesije može se pristupiti definisanju pojma profesionalnog razvoja. U literaturi se može naći veliki broj definicija ovog pojma, a za potrebe ovog rada navedena je definicija Instituta za kontinualni profesionalni razvoj (engl. The Institute of Continuing Professional Development – ICPD), koji je osnovan u Velikoj Britaniji 1998. godine sa svrhom podizanja efektivnosti profesionalno angažovanih odraslih i radnih kompanija, kroz uspostavljanje seta standarda koji se tiču CPD-a. Prema tom Institutu „kontinualni profesionalni razvoj je sistematsko održavanje, i aktivno unapređivanje i širenje znanja i razvoj ličnih potencijala neophodnih za izvršavanje profesionalnih i stručnih obaveza tokom karijere“³⁶. Za potpunije razumjevanje pojma profesionalnog razvoja treba istaći da se profesionalni razvoj odvija kroz četvorofazni model koji ga povezuje sa određenim životnim dobima (Slika 21). Četiri pomenute faze profesionalnog razvoja su:

- faza istraživanja i uspostavljanja karijere odnosi se na period između 18. i 25. godine i počinje s ulaskom pojedinca u organizaciju i dobijanjem prvog posla. U toj fazi osoba se uvodi u posao, navikava se na radnu sredinu, odmerava svoje sposobnosti, uči i prilagođava se. Istraživanja su pokazala da samo 41% onih koji se zaposle dobiju posao koji su želeli i planirali. Smatra se da je od vremena kad se ljudi odluče za neku karijeru potrebno šest do osam godina da se ona uspostavi.

³⁴ Professions Australia, 2010: 1.

³⁵ Uhler, 2013

³⁶ Kennie, Enemark, 1996: 14.

Slika 1. Model razvojnih faza karijere pojedinca

- faza napredovanja u karijeri počinje između 30. i 35. godine i traje do 40. ili 45. godine. Ovo je faza neekstremnijeg perioda profesionalnog razvoja i
- najosjetljivijeg i najznačajnijeg razdoblja porodičnog života. U tom periodu donosi se odluka o davanju prednosti poslu ili porodici.
- Zaposleni realno odmeravaju svoje mogućnosti, stabilizuju karijeru, socijalizuju se sa organizacijom i stiču potrebnu sigurnost. Kompanije u ovoj fazi najčešće daju najveću podršku zaposlenima koji imaju visoke ciljeve i za koje smatraju da mogu biti uključeni u programe brzog kretanja.
- faza održavanja karijere obično počinje između 40. i 45. godine i traje do 50. ili 55. godine. Tu fazu prati neka forma ponovne evaluacije karijere i životnog smjera. Većina zaposlenih je u tom periodu privržen kompaniji, ima dobar profesionalni status i stabilnu karijeru koju žele zadržati.
- Iako se naziva fazom održavanja u njoj se često odigravaju velike promjene u životu i karijeri. Na karijeru u tom periodu utiču i promjene u porodici, svest o prolaznosti života, poboljšanje finansijske situacije i promjene ekonomskih, bezbednosnih i drugih prilika u okruženju.
- faza kasne karijere traje od 50. ili 55. godine do penzionisanja. U toj fazi ljudi moraju da shvate da njihova moć i uticaj u kompanijama počinje da slabi, kao i

njihova fizička energija. Ta faza se sastoji od održavanja karijere i povlačenja i pripremanja za penziju. U tom periodu zaposleni su ispunjeni minulim radom, prenose stečeno znanje na mlađe kolege i obavljaju psihičke pripreme za odlazak u penziju³⁷.

Poseban doprinos u proučavanju profesionalnog razvoja predstavlja „Teorija profesionalnog razvoja“ čiji je autor Donald E. Super. Profesionalnu karijeru pojedinca Super posmatra kao seriju etapa u toku života pojedinca, a svoju teoriju zasniva na ideji da se „profesionalni razvoj podudara sa individualnim. Profesionalni razvoj se odvija tokom čitavog života pojedinca kada on donosi odluke o obrazovanju, zaposlenju, napredovanju. Navedene odluke pojedinac, uglavnom, donosi sam, ali one predstavljaju rezultat brojnih faktora, a to su tzv. tačke odluke“⁹.

Faze u profesionalnom razvoju mogu se posmatrati kroz uloge koje pojedinac ima u toku svog radnog veka:

- Pripravnik - stiče potrebna znanja, sledi uputstva;
- Kolega - kompetentnost za samostalno obavljanje posla, kao i odgovornosti;
- Mentor - vodi, obučava, utiče, usmerava druge;
- Sponzor - uticaj se širi na celu organizaciju, pa kreira i utiče na strategiju i pravac kretanja kompanije¹⁰.

U prvoj fazi, pripravnik traga za svojim radnim i poslovnim identitetom. U tom periodu isprobavaju se razni poslovi, pa je taj period veoma nestabilan. To je relativno, neproduktivan period za početnika. U drugom periodu zaposleni počinje da se stabilizuje. To je period rastuće produktivnosti i stvaranja karijere. U trećoj fazi čovjek je dostigao vrhunac svoje karijere (može se nastaviti rast, ali može doći i do stagnacije). To je faza kada zaposleni ima potrebu da nešto ostavi budućim generacijama, pa često preuzima paternalističku, pokroviteljsku ulogu prema mlađim, subordiniranim kolegama. Četvrta faza je neumitan pad sposobnosti i kraj karijere, tokom koje se sumiraju se rezultati.

Čovjek je ili zadovoljan ili ne. Pojačava se težnja ka ličnom integritetu.¹¹

³⁷ Lojić, 2009: 179-180. ⁹ Lojić, 2009: 180

Individualno, kao i organizaciono planiranje razvoja profesije ima tri faze:

1. dijagnostika stanja,
2. utvrđivanje misije i ciljeva i
3. razvijanje strategije i planiranje aktivnosti za postizanje ciljeva.

Neophodno je da kompanije organizuju i sprovede osposobljavanje pojedinaca za uspešno upravljanje profesijom. U tom kontekstu, sve aktivnosti u vezi sa planiranjem profesionalnog razvoja mogu se svesti na četiri bitna koraka³⁸:

1. Analiza i utvrđivanje ličnih potencijala i interesovanja;
2. Analiza i utvrđivanje opcija razvoja karijere;
3. Utvrđivanje ciljeva razvoja karijere;
4. Utvrđivanje strategije razvoja karijere

3. Edukacija i razvoj karijere

Tranzicija iz industrijske u informacionu i komunikacionu eru vodi nas u današnji svet okolnosti. Promjene u ukupno adaptacije i izbora odgovarajućeg usavršavanja.

Na karijeru svakako direktno utiču faktori radnog mjesta (zadovoljstvo poslom, međuljudski odnosi, nagrađivanje i benefiti), faktori vezani za organizaciju (finansijska moć, tehnologija, način upravljanja, uslovi usavršavanja i mogućnost napredovanja), kao i faktori van sveta rada (porodica, prijatelji, okruženje, članstvo i korišćenje slobodnog vremena).

Međutim, ne treba izostaviti ni uticaj društveno - političko – kulturnog okruženja, koje usvojenim sistemom vrednosti definiše i favorizuje modele društveno poželjnih pozicija i karijera. Neispunjenje razvoja bilo kog od navedenih faktora smanjuje uspešnost zaposlenog, ograničava njegov razvoj ličnosti i ponekad vodi ka odluci da promjeni posao.

Karijera je za čovjeka izuzetno značajna, jer posao čovjeku predstavlja temelj na kojem može da zadovolji većinu svojih potreba. S obzirom na to da čovjek želi sam da odlučuje o vlastitoj sudbini, on će, ako bude imao prilike, menjati preduzeća i radna mjesta unutar preduzeća. To, naravno, neće raditi svi radnici, nego prvenstveno oni sposobniji, za koje su preduzeća i zainteresovana.

³⁸ Lojić, 2009: 181.

U slučaju dobrih radnika, preduzeće im ne pravi uslugu kada ih zapošljava, nego oni prave uslugu preduzeću.

U tom kontekstu, svaka kompanija koja želi da ima kvalitetne visokoobrazovane radnike sa visokim potencijalom maksimalno treba da ih podstiče da razviju svoje potencijale na najdelotvorniji način.

Kompanija će na taj način da dobije zadovoljnog radnika koji će kompaniji zauzvrat da donese bolju produktivnost, prosperitet, konkurentnost na tržištu, zadovoljnije potrošače, profit i dr.

4. Koncept doživotnog učenja

Rapidan razvoj savremenog društva, koji je uslovljen nizom ekonomskih, socijalnih i tehnoloških promena nameće koncept doživotnog učenja kao osnovnu savremenu strategiju edukacije. Koncept doživotnog učenja postojao i u primitivnijim društvima i kao takav je doprineo osiguranju kulturnog identiteta određenog naroda (zajednice).

Teorija doživotnog učenja javlja se već u Platonovom djelu „Republika“, a prvi put je u potpunosti definisao Basil Yeaxlee (1883-1967), vanredni profesor na Katedri za psihologiju, predavač i mentor na Departmanu za edukaciju na Oxford-u. U saradnji sa Eduardom Lindemanom (1885-1953), profesorom socijalnog rada koji se bavio obrazovanjem odraslih, osmislio je intelektualni temelj za razumevanje obrazovanja kao kontinuiranog aspekta svakodnevnog života³⁹.

Početkom 70-tih godina XX veka doživotno učenje se percipira kao deo šire vizije u edukaciji svakog pojedinca. Koncept doživotnog učenja je postao jedan od nosilaca samoizgradnje, jedan od preduslova razvoja koji se shvata kao sposobnost prilagođavanja i autonomije i kao sredstvo za osiguranje daljeg širenja i protoka znanja kroz svet. Doživotno učenje se može definisati kao aktivnost učenja tokom života sa ciljem unapređivanja znanja, vještina i sposobnosti unutar lične, građanske, društvene i poslovne perspektive. Doživotno učenje podrazumjeva⁴⁰:

- Sticanje i osavremenjivanje svih vrsta sposobnosti, interesa, znanja i kvalifikacija od predškolskog uzrasta do razdoblja nakon penzionisanja; poboljšanje razvoja znanja i sposobnosti koje će omogućiti građanima prilagođavanje „društvu znanja“

³⁹ Ralević i dr, 2012: 57.

⁴⁰ Ralević i dr, 2012: 58.

i aktivnom sudjelovanju u svim sferama društvenog i ekonomskog životu, te na taj način uticanje na vlastitu budućnost;

- Uvažavanje svih oblika učenja: formalno obrazovanje (npr. visoko obrazovanje), neformalno obrazovanje (npr. usavršavanje vještina potrebnih na radnom mjestu), informalno obrazovanje, odnosno međugeneracijsko učenje (razmjena znanja u porodici, među prijateljima itd)

Koncept doživotnog učenja polazi od sljedećih pretpostavki:

- Život nije moguće podijeliti na doba za učenje i doba za rad, već je neophodno obe aktivnosti podjednako podsticati tokom čitavog života;
- Ljudi su sposobni da uče tokom čitavog života, a učenje i usavršavanje su neophodni za potpuni razvoj ličnosti i njenih potencijala;
- Uspješno učenje ne podrazumeva samo usvajanje znanja, već isto tako i razvoj vještina potrebnih u svakodnevnom životu;
- Tradicionalni sistem obrazovanja podrazumeva aktivnog predavača i pasivne studente od kojih se očekuje da nauče zbog ocjene i diplome. Takav pristup ima negativne posljedice jer razvija negativan odnos prema učenju, a učenje bi, umjesto obaveze, pojedincu trebalo da predstavlja zadovoljstvo i lično ispunjenje;
- Mnoga znanja i veštine stižu se na neformalan i informalan način, te ih je potrebno na adekvatan način podsticati, vrednovati i koristiti⁴¹.

U savremenom društvu koje nameće potrebu da svaki pojedinac tokom radnog veka mora da obavlja više poslova, koncept doživotnog učenja postaje neophodan. U Evropi je ovaj koncept već prihvaćen i ustaljen kao nova društvena, politička i filozofska percepcija pristupa obrazovanju.

Sa aspekta predmeta proučavanja ovog rada važno je podvući da je koncept doživotnog učenja od naročito značaja jer daje mogućnosti saradnje ustanova visokog obrazovanja i kompanija, kao i stvaranju odgovarajućih preduslova za maksimizaciju efekata kojom se postiže konstantna nadogradnja potrebnih znanja i vještina u oblasti menadžmenta. U tom kontekstu, presudni su motivacija i raznolikost mogućnosti edukacije, kao i mogućnosti profesionalnog razvoja u okviru kompanija.

⁴¹ Beogradski univerzitet, 2013: 3.

Važno je istaći i to da se doživotno učenje ne podrazumeva samo za vreme provedeno na poslu, nego zahvata i vreme pre, tokom i posle radnog veka svakog pojedinca koji brine o svom razvoju, koji se manifestuje u tri nivoa:

1. lični i kulturni razvoj - značenje koje osoba pridaje svom životu;
2. društveni razvoj - mesto koje osoba ima u svojoj zajednici, zajednički život u društvu;
3. profesionalni razvoj - zadovoljstvo sa poslom i materijalna sigurnost.

5. Karakteristike profesionalnog samoobrazovanja

Kao što se iz dosadašnjeg izlaganja može primijetiti neizostavni pratilac u razvoju profesionalnog života čovjeka jeste edukacija. Kompanije su danas više nego ikada ranije svesne neophodnosti postavljanja zaposlenih u centralni fokus poslovne paradigme. Ta činjenica je direktna posljedica rapidnog tehničko-tehnološkog, privredno-ekonomskog, kulturnog i društvenog razvoja, globalnog poslovanja i žestoke konkurencije na tržištu, gde borba za konkurentsku prednost stavlja radnu snagu, danas više nego ikada pre, u prvi plan. Bez jedinstva zaposlenih, njihove fleksibilnosti, kreativnosti i intuicije, malo će toga jednu organizaciju razlikovati od druge.

Uspeh svake kompanije u najvećoj meri zavisi od sposobnosti, vještina i znanja zaposlenih, odnosno od kvalitetnih i obrazovanih kadrova. U tom kontekstu, kompanija treba uvek da pokazuje interes za zaposlene koji pokazuju veliki potencijal i s tim u vezi treba da im obezbedi kvalitetno obrazovanje, da poseduje sistem nagrađivanja, kao i da razvija i podstiče kreativnost kod zaposlenih. Sve to ukazuje na potrebu za ulaganja u kontinuiranu profesionalnu edukaciju zaposlenih.

Pojam vrlo blizak pojmu edukacija jeste samoobrazovanje. Oni su međusobno uslovljeni i međusobno se prepliću, što znači da viši nivo opšteg obrazovanja uslovljava visok stepen razvijenosti samoobrazovanja, odnosno da razvijeno samoobrazovanje predstavlja uslov za dalje obrazovanje zaposlenih. Iz tog razloga se može reći da je samoobrazovanje najviši vid obrazovanja. Prema tome, pretpostavka samoobrazovanja je da pojedinac ima razvijene sposobnosti za učenje, sposobnosti mišljenja i zaključivanja, da ima visoko razvijena osećanja odgovornosti za svoj rad i svoje rezultate. Otuda proizilazi nužnost postavljanja samoobrazovanja u osnovne cilj eve savremene edukacije, odnosno neophodnost formalnih obrazovnih programa da kod pojedinaca razviju odgovarajući odnos prema samoobrazovanju,

metodama i tehnikama sticanja znanja, vještinama i navikama i drugim sposobnostima važnim za samoobrazovanje.

Samoobrazovanje (engl. self-education, auto-instruction) predstavlja poseban vid edukacije koji sve više dobija na značaju u životu savremenog čovjeka kada se u današnje vreme nova znanja moraju gotovo svakodnevno usvajati⁴². Iako je aktuelizacija tog vida edukacije naročito prisutna poslednjih godina treba reći da u mnogim zemljama taj vid obrazovanja ima dugu tradiciju. Samoobrazovanje predstavlja skup edukacionih aktivnosti oblikovanih prevažno za edukaciju odraslih (zaposlenih) kod kojih predstavlja dominantnu strategiju doživotnog učenja, koja je uslov za stvaranje i postojanje „društva znanja“. Osnovni smisao samoobrazovanja je da sama individua, bez neposrednog i stalnog prisustva drugih lica usvaja, posredstvom drugih sredstava (štampa, radio, tv, film, kompjuter...), određena znanja, vrednosti, navike i umeća. Međutim, pored te, nazovimo, samostalne edukacije koja se realizuje bez posrednih nastavnika, tutora i predavača, danas je sve aktuelnije i usmeravano samoobrazovanje koje podrazumeva samostalni edukativni rad usmeravan od strane obrazovnih i drugih društvenih institucija. Prema jednoj od brojnih definicija, samoobrazovanje predstavlja vid obrazovanja, koje obavlja pojedinac, sam ili oslanjajući se na obrazovno-vaspitne i druge institucije, kompanije i faktore radi sticanja, usavršavanja i dopunjavanja znanja, vještina i navika i razvijanja svojih sposobnosti. Uprkos brojnosti i raznovrsnosti definicija tog pojma, kao zajedničko se navodi da je samoobrazovanje određen vid učenja, u kojem dominira samoaktivnost odraslih, a rezultat tog procesa su promene ličnosti, razvoj znanja, sposobnosti ili vještina i naglašena samostalnost u određivanju cilja, planiranju, kompaniji, praćenju i vrednovanju uspešnosti procesa i rezultata tog procesa.

Pored sposobnosti za samoobrazovanje, njegova uspešna realizacija zavisi i od lične potrebe pojedinaca, njihove motivacije za daljim obrazovanjem, ali i od okruženja u kojem rade. Najznačajniji ciljevi tog vida edukacije su, između ostalih, podizanje profesionalnog nivoa kadra, podrška i stimulisanje obrazovnih inovacija, usvajanje novih metoda učenja, kako bi se poboljšao kvalitet rada i poboljšale performanse zaposlenih. Posmatrano iz ugla pojedinca, taj vid edukacije mu pomaže da prošire stečena znanja i iskustvo radi osnaživanja svoje profesionalne kompetentnosti i izgradnje uspešne karijere.

Kao i svaka druga sistemski organizovana delatnost samoobrazovanje počiva na nekoliko principa kako bi ispunilo svoju primarnu namenu. Ti principi su sledeći:

⁴² Beogradski univerzitet, 2013: 4.

- a) **princip koncentracije** - koji omogućava da se za određeno vreme ograničimo na određeni posao, radeći intenzivno na njemu, bez rasturanja pažnje i aktivnosti na druge probleme;
- b) **princip svesne aktivnosti** - koji podrazumeva svesno i aktivno usvajanje znanja, vještina i navika, svesnost cilja i zadatka učenja;
- c) **princip očiglednosti** - koji podrazumeva učenje zasnovano na posmatranju, demonstraciji i praktičnom izvođenju;
- d) **princip sistematičnosti i postupnosti** - koji omogućava usklađenost i dograđivanje novih znanja i iskustva na ranija, nepoznatog na poznato, težeg na lakše i sl. Na sistematičan način;
- e) **princip povezivanja gradiva sa životom i praksom** - koji je u korelaciji sa prethodno navedenim principom;
- f) **princip ekonomičnosti** - koji pretpostavlja sistematski, isplaniran, racionalno organizovan samoobrazovni rad, smišljen raspored gradiva, dobru obezbeđenost sredstvima za izvođenje obrazovanja i njihovo efikasno korišćenje itd;
- g) **princip trajnosti znanja vještina i navika** - koji pretpostavlja usvajanje takvih znanja koja će biti, ne samo, adekvatna i dovoljna u trenutnom delatnom procesu, nego će imati svoju svrsishodnost u budućem delovanju ili će, pak, predstavljati čvrstu bazu i osnovu za sticanje novih znanja, vještina i navika⁴³.

6. Neformalna edukacija

Neformalna edukacija ili neformalno obrazovanje sve više dobija na značaju i sve se više ceni u savremenom društvu, što je posljedica same prirode formalnog obrazovanja i njegove nemogućnosti da drži korak sa ubrzanim razvojem nauke i tehnologije. Za razliku od formalne edukacije, koja se prema zakonski propisanim aktima odvija u školskim institucijama prema unapred određenom planu i programu, neformalna edukacija nije zakonski propisana i ne postoje direktno određena pravila kako ona treba da izgleda, kao ni unapred postavljeni ciljevi koje će pratiti i koji će biti prilagođeni ciljnoj grupi. Kod formalne edukacije se usvajanje znanja odvija postepeno i prilagođeno uzrastu, ali bez fokusiranja individualnosti i preferencija pojedinaca. Nasuprot tome, neformalna edukacija nije uslovljena godinama, prethodnim obrazovanjem ili iskustvom, već predstavlja fleksibilan edukativni sadržaj prilagođen svim

⁴³ Beogradski univerzitet, 2013: 6.

polaznicima za koje je najbitnije dobrovoljno učešće. Neformalna edukacija se sprovodi kroz aktivnosti kao što su kursevi, seminari, predavanja, konferencije, radionice, razni tipovi treninga, volontiranje i dr. Neki autori smatraju da je neformalna edukacija bazirana na osnovnim nedostacima u formalnom obrazovanju i da ga na taj način dopunjava i produbljuje i smanjuje jaz između postojećeg i potrebnog obrazovanja, obrazovnih programa u školama i želja mladih ljudi. Pri tome treba podvući da neformalna edukacija ne isključuje formalnu, nego je dopunjuje onim sadržajima i aktivnostima koji su u formalnoj edukaciji zanemareni. Pored toga, kroz takav vid edukacije pojedinac sam bira u kojim područjima želi razviti sposobnosti.

Neformalna edukacija podržava koncept doživotnog učenja o kojem je već bilo reči u ovom radu, a predavači imaju veliku odgovornost da približe temu i zainteresuju učesnike kako bi garantovali kvalitetan nivo znanja koji će posle takve edukacije steći. U tom kontekstu, nije iznenađujuća činjenica da se danas neformalna edukacija sve više uvažava u kompanijama i da često ima jednu od ključnih uloga prilikom zapošljavanja.

Pohađanjem nekih od programa neformalne edukacije pojedinac pokazuje da je spreman za rad na poboljšanju svojih kvalifikacija i za ulaganje napora u sticanje novih znanja, sposobnosti i vještina, kako bi bio spreman da ide u korak s vremenom.

7. Upravljanje znanjem

Upravljanje znanjem je tokom poslednjih trideset godina postalo jedna od vodećih oblasti proučavanja, kako akademskih institucija, tako i kompanija različitih djelatnosti. Termin „upravljati znanjem“ javlja se prvi put 1986. godine u kontekstu veštačke inteligencije, odnosno istraživanja uticaja tehnologije na poboljšanje procesa učenja⁴⁴.

Znanje je pojam za koji su u viševjekovnom periodu kreirane brojne definicije, a za potrebe ovog seminarskog rada je najprikladnija definicija novijeg datuma prema kojoj je „znanje jedini resurs u životu ljudi koji se ne troši ali je podložan zastarevanju i slabljenju akcione moći u vremenskom periodu“⁴⁵

Dok je upravljanje znanjem interdisciplinarni poslovni koncept koji u svom fokusu ima organizaciono znanje, a za potrebe ovog rada upravljanje znanjem se može definisati kao „multidisciplinarni prilaz za postizanje organizacionih ciljeva najboljim korišćenjem

⁴⁴ Liebowitz, 1999: 26.

⁴⁵ Banjanin, 2012: 56.

raspoloživog znanja⁴⁶. To se postiže identifikacijom, najboljim prilagođavanjem i aktivnim upravljanjem intelektualnim dobrima, bilo da se radi o eksplicitnom ili implicitnom organizacionom znanju.

Upravljanje znanjem je zasnovano na savremenim informaciono-komunikacionim tehnologijama, kao glavnim komponentama tehnološke matrice. Međutim, bez obzira na sadašnji stepen tehnološkog razvoja, ljudi i dalje predstavljaju nezaobilazan faktor u svim elementima upravljanja znanjem – prilikom kreiranja znanja, kod održavanja infrastrukture za upravljanje znanjem i kao korisnici tog znanja. U tom kontekstu, upravljanje znanjem velikim delom počiva na upravljanju ljudima koji su najčešće i najkvalitetniji izvor tacit znanja. U literaturi se kao ključni faktori koji utiču na uspešnost upravljanja znanjem navode: kvalitetno postavljena i razrađena infrastruktura upravljanja znanjem, nosioci upravljanja znanjem, organizaciona kultura ili kultura znanja koja čini osnovnu pretpostavku za dugoročno upravljanje znanjem, informaciono-komunikacione tehnologije koje zadatke prikupljanja, skladištenja, pretraživanja i ponovnog pristupanja znanju čini daleko jednostavnijim i bržim, merenje korisnosti upravljanja znanjem koje daje smisao i podsticaj da se sa započetim aktivnostima upravljanja znanjem nastavi i da ih se znanje konstantno nadograđuje i obogaćuje⁴⁷.

Činjenica je da koncept upravljanja znanjem, koji pomaže da se sirove informacije pretvore u delotvorno znanje, sve više postaje realan projekat u mnogim preduzećima koji se usaglašava sa poslovnom strategijom preduzeća. Međutim, uprkos ekspanziji u primeni tog koncepta ne treba zaboraviti da je to disciplina u razvoju koju karakteriše mnogo novih ideja koje treba testirati, mnogo pitanja na koje treba dati prave odgovore i još više stvari koje treba naučiti. Pa se tako, iako je činjenica da upravljanje znanjem doprinosi konkurentskoj prednosti, podizanju produktivnosti i povećanju tržišne vrednosti preduzeća, u praksi javljaju i određeni problem koji su tipični upravo za preduzeća koja su u svoje poslovne procese implementirala taj koncept. Jedan od ključnih problema jeste motivacija zaposlenih i njihova želja i spremnost da ulože sva svoja znanja i veštine u organizacioni kontekst. Jedan od načina za motivaciju zaposlenih, koji se dobro pokazao u praksi, jeste motivacioni program. Najbolji napor upravljanja znanjem je omogućiti workflow što je moguće više. Drugi problem sa kojim se često suočavaju preduzeća koja su integrisala i koja koriste koncept upravljanja znanjem jeste uključivanje zaposlenih u koncept upravljanja znanjem. Potrebu da se zaposleni uključe u taj proces ne treba potcenjivati

⁴⁶ Awad, Ghaziri, 2003: 116

⁴⁷ Vidović, 2008: 36.

jer su zaposleni ti od kojih se očekuju da svoje znanje dele sa drugima unutar preduzeća. Problem predstavlja i činjenica da upravljanje znanjem mora biti u saglasnosti sa poslovnim ciljevima preduzeća i da samim tim pri njihovom definisanju treba biti izuzetno oprezan. Problem može da predstavlja i činjenica da pojedina preduzeća nastoje da tehnologija upravlja upravljanjem znanjem. Pri tome treba imati na umu da tehnologija samo podržava taj proces postavljajući osnovne temelje, ali da pri tome ona nije polazna i osnovna tačka tog procesa. Sledeći problem je u korelaciji sa već navedenom definicijom da je znanje resurs koji je podložan zastarevanju i slabljenju akcione moći u vremenskom periodu. U tom kontekstu, upravljanje znanjem treba tretirati kao razvojnu praksu, odnosno treba ga redovno ažurirati, menjati, pa čak i brisati. Naravno, konkurentska prednost se ne može pripisati samo vlasništvu nad znanjem kao imovinom, već i sposobnosti da se znanje iskoristi zajedno sa ostalim resursima kako bi se kreirala vrednost. Dakle, svako preduzeće koje želi da svoju konkurentsku prednost zasniva na znanju mora u svoju poslovnu filozofiju i poslovne procese implementirati aktivnosti upravljanja znanjem i procese interne edukacije kojima će se to znanje prenositi. Upravljanje znanjem obuhvata razne aktivnosti koje se tiču informacija ili znanja, odnosno zahteva neophodne korake vezane za znanje kako bi se manifestovala njegova vrednost u poslovanju. Kao aktivnosti upravljanja znanjem mogu se identifikovati sljedeće: identifikovanje, sticanje i prikupljanje, prebiranje, izbor, organizovanje, prilagođavanje, strukturiranje, kodiranje, skladištenje, pristupanje, integrisanje, prezentovanje, održavanje i nadogradnja znanja. Sve te aktivnosti se mogu svesti na tri najvažnije aktivnosti koje čine upravljanje znanjem, a to su aktivnosti kreiranja znanja, njegovog prenošenja kroz proces interne edukacije i njegovog korišćenja⁴⁸. Tako će, može se zaključiti i da se sve navedene aktivnosti upravljanja znanjem mogu svesti na dve osnovne radnje koje pojedinac ili preduzeće poduzimaju u vezi sa znanjem, a to su prikupljanje i korišćenje znanja. Kreiranje znanja predstavlja proces stvaranja novog znanja na osnovu postojeće baze znanja, uz nadogradnju novih ideja i modela. Taj proces započinje sa detaljnim prikupljanjem i sortiranjem, odnosno sticanjem znanja, koje može dolaziti iz samog preduzeća ili izvan njega. Znanje se može steći može direktnom kupovinom ili iznajmljivanjem, a to ne garantuje i efikasnu upotrebu stečenog znanja. Proces kreiranja novih znanja se sastoji od kontinuiranog generisanja novih ideja od kojih samo neke dovode do novih znanja, pa je od velike važnosti prepoznati koja ideja je dovoljno dobra da ima smisla dalje raditi na njoj sa ciljem da se iz nje kreira novo znanje. Najveći uticaj na kreiranje znanja ima želja, odnosno spremnost pojedinaca na prenošenje

⁴⁸ Vidović, 2008: 47

znanja, jer se ona u velikoj meri oslanja na povjerenje između pojedinaca. Osnova kreiranja znanja je uglavnom njegova konverzija iz tacit u eksplicitno znanje, za šta su identifikovana četiri modaliteta konverzije: tacit u tacit - socijalizacija, tacit u eksplicitno - eksternalizacija, eksplicitno u eksplicitno – kombinacija i eksplicitno u tacit - internalizacija. Identifikovano je i pet pretpostavki koje treba da budu zadovoljene na nivou preduzeća kako bi se održavala osnova kreiranja novog preduzetnog znanja, a to su: jasna namera preduzeća da kreira znanje, autonomija svih zaposlenih u preduzeću, podsticanje kreativnog haosa, redundantnost informacija i znanja, kao i raznolikost potrebnih informacija. Dakle, svako preduzeće koje želi da svoju budućnost zasniva na znanju mora te pretpostavke inkorporisati u svoju svakodnevnicu i njima prilagoditi svoju korporativnu klimu i kulturu.

Prenošenje znanja na one zaposlene kojima je to znanje u tom trenutku potrebno predstavlja ključan proces u preduzeću. Taj proces treba posmatrati kao proces rekonstrukcije znanja, a ne kao jednostavan čin slanja i primanja znanja. Znanje se prenosi na dva nivoa, i to prenošenje između pojedinaca i prenošenje znanja između preduzeća. Postoje tri osnovna načina na koje pojedinci dolaze do informacija koje su im u određenom trenutku potrebne, i to kroz proces interne edukacije, korišćenjem informaciono-komunikacionih tehnologija i pretraživanjem Interneta, baza podataka, skladišta znanja, literature i slično, kao i direktnim pitanjem druge osobe za koju se zna ili se pretpostavlja da bi mogla imati potrebnu informaciju ili da ih može uputiti gde da potraže tu informaciju.

Korišćenje znanja je u stvari osnovna svrha znanja, kako za pojedince, tako i za preduzeća. Ono ne samo da je jedna od tri najvažnije aktivnosti upravljanja znanjem, već je ujedno i najvažnija aktivnost koja se može i treba sprovoditi po pitanju znanja. Kritičan korak u korišćenju novog znanja predstavlja stvaranje korporativne kulture koja je otvorena prema eksperimentiranju i inoviranju. Međutim, kao osnova za upravljanje znanjem neophodno je formirati adekvatnu infrastrukturu čiji je najvažniji deo postavljanje adekvatnih mehanizama koji su usmereni na prenošenje znanja i najbolje prakse unutar preduzeća, a koji uključuju način korišćenja tehnologije, definisanje radnih procesa i podsticanje izgradnje mreže zaposlenih. Nažalost, izgradnja strukture preduzeća, kao i definiranje uloga pojedinaca zaduženih za inicijativu upravljanja znanjem, njihovih odnosa i odgovornosti, najčešće su zanemareni zadaci kod implementacije projekta upravljanja znanjem. Važno je istaći i da je osnovni zadatak pravilno formirane infrastrukture upravljanja znanjem osiguravanje ažurnog i detaljnog popisa znanja i vještina koje zaposleni nekog preduzeća, odnosno samo preduzeće poseduje. Dakle se nositelji upravljanja znanjem mogu svrstati u tri kategorije: radnici znanja (zaposleni koji se procesom

upravljanja znanjem bave na nivou svakodnevice), menadžeri projekta implementacije upravljanja znanjem i direktor upravljanja znanjem.

Zaključna razmatranja:

Na kraju je važno istaći da su brojni razlozi zašto bi svako veliko preduzeće u današnje vreme moralo sistemski upravljati svojim znanjem, a prvenstveno iz razloga što konkurentska prednost i uspešnost preduzeća ne proizlaze iz samog znanja već iz načina kako se njime upravlja. Efektivno upravljanje znanjem dovodi do veće inovativnosti, uspešnosti preduzeća, konkurentske prednosti, manjeg broja grešaka, manje redundanse, bržeg rešavanja problema, boljeg donošenja odluka, smanjenih troškova istraživanja i razvoja, povećanja nezavisnosti zaposlenih, poboljšanih odnosa sa kupcima, kao i poboljšanog nivoa usluge. S druge strane, kao najpoznatije posledice sistematičnog upravljanja znanjem preduzeća ističu se: poboljšanje prakse i poslovnih procesa, povećanje opsega poslovanja, povećanje zadovoljstva kupaca, poboljšanje sposobnosti zaposlenih i povećanje inovativnosti i. U praksi je najveći broj preduzeća zahvaljujući implementaciji upravljanja znanjem osetio poboljšanje u procesu odlučivanja, smanjene troškova, povećanje produktivnosti i brže rešavanje ključnih problema. Dakle, može se zaključiti kako upravljanje znanjem donosi koristi koje kreću sa unapređenjem poslovnih procesa, a dovode do bržeg rešavanja problema, povećane produktivnosti i opsega poslovanja, veće produktivnosti zaposlenih uz veći stepen inovativnosti, veće uspešnosti poslovanja u smislu povećanog tržišnog udela, povećanog zadovoljstva kupaca i samim tim njihove odanosti, kao i do povećanog profita. Međutim, kruta, inertna i nefleksibilna preduzeća, koja nisu otvorena za promene, često ne prepoznaju prednosti od korišćenja novih znanja, i drže se starih znanja čije je napuštanje isto toliko važno kao i sticanje novih.

Literatura:

1. Ackerman, R.W., *Now Companies Respond to Social Demands*, Harvard Business Review 51., No 4, 1993.
2. Adičes, I., "predavanje Upravljanje promenama", Beograd, 2002. (u kompaniji *Adičes instituta*, Novi Sad)
3. Beogradski univerzitet, (2013) *Strategija razvoja doživotnog učenja*.
4. Jovanović, R., Jovanović, V., Popović, G., (2011) Obrazovanje kadrova u oblasti menadžmenta ljudskih resursa, *Zbornik radova Fakulteta za menadžment*,
5. Kant, I., *Zasnivanje metafizike morala*, Dereta, Beograd, 2004.
6. Karnegi D., (1990), *Kako steći prijatelje i naklonost ljudi*, Zagreb: Prosveta
7. Kawasaki, G., *Prodavanje sna*, Global book, Novi Sad, 1996.
8. Kennie, T., Enemark, S., (1996) CPD – Continuing Profesional Development, *FIG Publication No. 15*, London,. Dostupno na: <https://www.fig.net/pub/figpub/pub15/figpub15.htm>. Sajt posećen: 05.02.2017. 19:05
9. Kostadinović, S. i drugi, *Poslovno pravo*, Grafotig, Beograd, 2002.
10. Koter, P. (1998), *Vođenje promene*, Beograd: Zelnid, 1998.
11. Kotler P. (2012): *Marketing management*, Prentice Hall, USA
12. Kotler, P., Armstrong, G., Saunders, J. and Wong, V., *Principles of Marketing*, Prentice-Hall Europe, London, 1999.
13. Kovi S.,(1997) *Prvo prave stvari*, Beograd: Grmeč
14. Kozić, P., Minić, V., *Sociologija*, Naučna knjiga, Beograd, 2002.
15. Krkač, K., *Uvod u poslovnu etiku i korporacijsku društvenu odgovornost*, Mate, Zagreb, 2007.
16. LaRue, T. *The ethics of management*, fifth edition, Boston, 2006.
17. Leković, B. (2006): *Principi menadžmenta*, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet Subotica
18. Leković, B. i drugi, *Menadžment, filozofija i tehnologija*, Telnid, Beograd, 1998.
19. Levitt, T., *The Globalisation of the Markets*, Harvard Business Review, maj-jun 1983.
20. Liebowitz, J., (1999) *Knowledge management handbook*, CRS Press LLC, Boca Raton

21. Lines, P. (2010): Strategies to gain competitive advantages, business.wikinut.com, article
22. Ljubojević, Ć., *Menadžment i marketing usluga*, Telnid, Beograd, 2001.
23. Lojić, R., (2009) Planiranje i razvoj karijere, *Vojno delo 2/2009*, Beograd, str. 17 1-196
24. Lončarević, R., Mašić, B., Đorđević – Boljanović, J., (2007) *Menadžment - Principi, koncepti i procesi*, Univerzitet Singidunum, Beograd
25. Nikić P. (2007), *Uticaj afektivnih komponenti EQ menadžera na organizacionu kulturu preduzeca u Srbiji*, doktorska disertacija, Beograd
26. Nikić, P. (2007), “Povezanost vrednosnih orijentacija i preferiranih životnih stilova menadžera i organizacione kulture”, *Ekonomski anali*, Subotica: Ekonomski fakultet
27. Petigrew, A. (1979), “On Studing Organizational Culture”, *Administrative Science quarterly*, No.4.
28. Previšić, J. ,Ozretić Došen Đ. (1999): *Međunarodni marketing*, Zagreb
29. Prof.dr I. Šijaković - web prezentacija, preuzeto sa http://www.efbl.org/sija/tekstovi/poslovna_etika.htm , posećeno 18.08.2016.
30. Punoševac, Z., (2012) Edukacija operativnog menadžmenta i zaposlenih kao cilj unapređenja poslovanja kompanije, *Kvalitet i izvrsnost, vol. 1, br. 1-2*, Visoka škola strukovnih studija za poslovno industrijski menadžment, Kruševac, str. 49-51
31. Švob Ć., *Put ka uspjehu*, skripta
32. Sz wajkowski, E.W., *The Myths and Realities of Research on organizational*, Greenwich, Conn, JAI Press, 1986.
33. Todorović, J. (2003): *Strategijski i operativni menadžment*, Beograd
34. Turban, E., *Informaciona tehnologija za menadžment - transformisanje poslovanja u digitalnu ekonomiju*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.

Abstract:

The main task of middle managers is that translates company strategy into action and results. In this context, they are responsible for execution and a link between the plans and the results achieved. To be successful in your business, mid-level managers need to possess certain skills, or a set of specific skills that result from the knowledge, information, practices and talents. Management skills can be summarized in four categories: - conceptual skills - the skills of working with people, - technical skills - skills of design. Although owning a conceptual skills is most important for top managers is inevitable that the mid-level managers have good work to master them. The conceptual skills are the ability of cognition company as a whole and how it fits into the environment, recognition of the important elements in a situation and understand the relationship between these elements. As such, they involve the ability of managers to contemplate, processes the information and plans, as well as the ability of strategic thinking which is based on a systematic approach. Skills of working with people are equally important for all levels of management, and therefore for mid-level managers. Possession of adequate communication skills is a necessity for any modern manager. Just open, efficient and harmonized communication, as well as extensive knowledge of this phenomenon can be the basis for achieving and making the right decisions, as well as the achievement of the desired performance of the business. As is well known from the everyday environment, which is consistent with most recent research, as a key element of employee satisfaction and their performance stands out the quality of the relationship manager with his team. Successful middle managers help their subordinates to stay focused on the primary tasks giving them instructions on what is expected of them and what is important. In addition, they are responsible for the continuous transmission of information about the job not only subordinates, but also top managers.

Prof. dr Siniša Bilić
Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt
sbilic.mostar@gmail.com

UDK: 336.226.14(497.6)

Stručni članak

Doc. dr Muamer Muminović
Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt muamermuminovi3@gmail.com

Mr Miralem Pečković KB
SaldaKonto Brčko Distrikt
miralempeckovic@gmail.com

IMPLIKACIJE PRIMJENE ZAKONA O POREZU NA DOBIT

SAŽETAK: U ovom radu autori razmatraju primjenu Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit, te naknadne izmjene i dopune, u vezi sa uvedenim poreskim olakšicama u vidu podsticaja i oslobađanja po osnovu izvoza. Polazi se od pretpostavke da usvojenim izmjenama i dopunama Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit od 16. aprila 2013. godine, postoji mogućnost ostvarivanja prava na oslobađanje poreza na dobit po osnovi izvoza robe i usluga. Autori primjećuju da se uprkos stupanju na snagu izmjena i dopuna ovog Pravilnika, a u vezi sa zakonskim olakšicama, u njihovoj primjeni stvaraju smetnje efikasnijem poslovanju i konkurentnosti pružaoca usluga, koje se kroz rad elaboriraju. Rad se oslanja na iskustva pravnih lica Brčko distrikta, obveznika poreza na dobit, tokom vršenja inspekcijskog pregleda od strane poreskih inspektora.

Ključne riječi: prava na oslobađanje poreza na dobit, Zakon o porezu na dobit, Pravilnik o primjeni Zakona o porezu na dobit.

1. UVOD

Pravilnikom o izmjenama i dopunama Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit [1], a u skladu sa Zakona o porezu na dobit [2], uvedena je poreska olakšica u vidu podsticaja i oslobađanja po osnovu izvoza, čime je dopuštena mogućnost ostvarivanja prava na oslobađanje poreza na dobit po osnovu izvoza robe i usluga. Dosadašnji poreski podsticaji za investicije i zapošljavanje uključuju promjene koje se odnose, prije svega, na promjene podsticaja i oslobađanja po osnovu ulaganja, ali i uvođenja novih, po osnovu izvoza. Primjena navedenih olakšica nije na isti način razumijevana od strane poreskih inspektora kao i poreskih obveznika. Razmimoilaženja kod primjene legislative dovela su do preispitivanja postupanja poreskih obveznika ali i poreskih inspektora u skladu sa odredbama Zakona o porezu na dobit i Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit, odnosno u kojoj mjeri prilikom primjene Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit dolazi do razmimoilaženja stavova poreskih

obveznika sa nalazima poreskih inspektora u smislu razumijevanja izvoznih usluga, a time i osnova za poresko oslobađanje odnosno obračuna i uplate javnih prihoda.

2. PRAVNI TRETMAN PORESKIH PODSTICAJA BRČKO DISTRIKTA

Poći ćemo od potrebe razmatranja pravnog određenja poreskih podsticaja u Brčko distriktu BiH, a koje proizilazi iz poreza na dobit. Pretpostavka je da zakonodavac mora razdvojiti potrebni nivo obaveznog plaćanja i drugi nivo kategorije poreskih obveznika koji bi bio stimulativnog karaktera za poreske obveznike, a da pritom ne bi bio narušen integritet razloga zbog kojeg postoje porezi te vrste.

Zakonodavac je Zakonom o porezu na dobit propisao da pravno lice iz Brčko distrikta, za dobit koju ostvari iz bilo kojeg izvora u Bosni i Hercegovini ili u inostranstvu [2], postaje obveznik poreza na dobit. Izuzeci od utvrđivanja oporezive dobiti kroz usklađivanja prihoda i rashoda iskazanih u skladu sa Zakonom o računovodstvu, predviđeni su kao drugačiji načini utvrđivanja oporezive dobiti u slučaju da se radi o na način da se za prihod ostvaren u inostranstvu, a koji se oporezuje i u Brčko distriktu i u inostranstvu, ima pravo da iznos poreza plaćen u inostranstvu koji je neposredno plaćen ili po odbitku koji uplaćuje drugo lice, odbije od poreza na dobit preduzeća u Brčko distriktu [2]. Radi se o pravu koje se može koristiti pod uslovom da porez u inostranstvu nije tretiran kao rashod kojim se umanjuje poreska osnova za poresku godinu, da umanjenje poreza na dobit ne može preći iznos poreza na dobit utvrđenog primjenom stope poreza na dobit poreske godine u Brčko distriktu, te da mora dostaviti vjerodostojan dokaz o uplati poreza na dobit u inostranstvu. Uz navedeno, poreski obveznik može iskoristiti i poreske podsticaje za ulaganja u postrojenja i opremu radi obavljanja vlastite djelatnosti do iznosa nabavne vrijednosti istih, izuzev putničkih vozila i kancelarijskog namještaja, te u svrhu novog zapošljavanja u visini isplaćenih bruto plata novozaposlenih radnika. Već sljedeće godine proširuju se poreske olakšice izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dobit [2], koje uključuju ulaganja u zemljište, građevinske objekte, postrojenja i opremu, namještaj i transportna sredstva za obavljanje vlastite registrovane djelatnosti. Umanjenje poreske osnove moguće je za iznos izvršenog ulaganja u toj godini, do 50% oporezive osnove. Podsticajne mjere isključuju putničke automobile, osim taksi i rent-a-car automobila, te auta za obuku vozača i specijalnih putničkih automobila sa ugrađenim uređajima za bolesnike kao i namještaj, osim namještaja za opremanje hotela, motela i restorana. Već sljedeće godine dolazi do novih izmjena i dopuna Zakona o porezu na dobit koje uključuju nove poreske podsticaje i poreska oslobađanja. Najznačajnije promjene se odnose na poresko oslobađanje po osnovu učešća

prihoda od izvoza u ukupnom prihodu na način da se porez na dobit ostvaren izvozom koriguje udjelom od ukupno ostvarenog prihoda u dvostrukom odnosu učešća prihoda od izvoza u ukupno ostvarenom prihodu □2□.

Na temelju Zakona o porezu na dobit Brčko distrikta BiH, Direkcija za finansije Brčko distrikta donosi i pravilnike o primjeni Zakona o porezu na dobit. U vezi sa zadnjim izmjenama Zakona o porezu na dobit od 16. aprila 2013. godine, Pravilnikom su obuhvaćeni podsticaji i oslobađanja po osnovu ulaganja, kojima se propisuje postupak ostvarivanja poreskih podsticaja i oslobađanja. Pravilnik predviđa obavezu poreskog obveznika da uz godišnju prijavu poreza na dobit priloži dokaze izvršenim ulaganjima kojima će dokazati nabavku dugotrajne imovine, te način na koji će obračunati ostvarivanje prava na oslobađanje poreza na dobit po osnovu izvoza robe i usluga. Uz način obračuna oslobođenja poreza na dobit po osnovu izvoza predviđa se i prilaganje ovjerenih specifikacija faktura po kojima je izvoz izvršen.

Uprkos usvojenoj pravnoj regulativi obveznici poreza na dobit se suočavaju sa poteškoćama u vezi sa poreskim podsticajima i oslobađanjima.

3. ISKUSTVA U PRIMJENI PORESKIH PODSTICAJA

Razmotrimo kako i na koji način funkcioniše primjena naznačene pravne regulative, kao i posljedice koje u sistemu društvenih odnosa njena primjena uslovljava. Posebno razmotrimo određena iskustva koja su prisutna u postupku ostvarivanja prava na poreske podsticaje.

Uprkos stupanju na snagu Zakona o porezu na dobit i Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit kojima su obuhvaćeni podsticaji i oslobađanja po osnovu ulaganja kao i ostvarivanje prava na oslobađanje poreza na dobit po osnovu izvoza robe i usluga, tokom vršenja inspekcijskih pregleda, poreski inspektori ne prihvataju poreske prijave poreza na dobit, u dijelu koji se odnosi na ostvarivanje prava na oslobađanje poreza na dobit po osnovu učešća prihoda od usluga na inostranom tržištu. Razmimoilaženja u poimanju poreske legislative, između poreskog obveznika poreza na dobit i Direkcije za finansije Brčko distrikta, nastaju tokom inspekcijskog nadzora u evidentiranim poreskim oslobođenjima po osnovu učešća prihoda od izvoza u ukupnim prihodima.

Obveznici poreza na dobit vođeni su članom 4. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dobit, koji se odnosi na poresko oslobođanje po osnovu učešća prihoda od izvoza u ukupnom prihodu: „Obveznika koji je u godini za koju se utvrđuje porez na dobit izvozom ostvario određen procent od ukupno ostvarenog prihoda oslobađa se plaćanja poreza na dobit na osnovicu, koju čini obračunata dobit iz prelaza i dobit utvrđena na način propisan članovima od 5 do 19 ovog zakona, dvostruko srazmjerno učešću prihoda od izvoza u ukupno ostvarenom prihodu”. Poreski inspektori ne prihvataju u prijavi prikazane prihode kao prihode od izvoza te osporavaju poreske prijave poreza na dobit.

Tokom nadzora obveznika poreza na dobit, sredinom 2016. godine, a u vezi sa kontrolom poreza na dobit u periodu od 2011. do 2015. godine, prilikom sastavljanja zapisnika o izvršenoj inspekcijskoj kontroli u nalazu se navodi da se usluge trgovačkog posredovanja za nalogodavca iz inostranstva ne mogu smatrati izvoznim uslugama. Radi se o pravnom licu registrovanom za trgovinu na veliko tekstilom, koje je u svojstvu posrednika ugovaralo poslove za inostrane partnere uz proviziju koju je naplaćivalo deviznim doznakama iz inostranstva.

Iz Rješenja Direkcije za finansije Brčko distrikta vidljivo je da ne uvažava činjenice kojima se utvrđuje pitanje prometa usluga i mjesta obavljanja poslovne aktivnosti. Navedeno pitanje bilo je prethodno definisano Zakonom o porezu na promet proizvoda i usluga Brčko distrikta Bosne i Hercegovine koji je prestao važiti stupanjem na snagu Zakona o porezu na dodanu vrijednost Bosne i Hercegovine. Zakonom o porezu na dodanu vrijednost Bosne i Hercegovine $\square\square$ uređen je promet usluga i mjesto njihovog obavljanja na sljedeći način: „Prometom usluga, u smislu ovoga zakona, smatraju se svi poslovi i radnje izvršene u okviru obavljanja privredne djelatnosti, a koji ne čini promet dobara“. Ujedno, mjesto pružanja usluga definiše se na sljedeći način: „Za promet usluga smatra se da je izvršen u Bosni i Hercegovini ako obveznik ima stalno boravište u Bosni i Hercegovini iz kojeg se pružaju usluge ili, ako obveznik, u nedostatku takvoga mjesta, ima stalnu adresu ili uobičajeno mjesto stanovanja u Bosni i Hercegovini.“ Takođe, ako usluge pruža obveznik koji ima sjedište ili prebivalište u Bosni i Hercegovini za primaoca usluga koji nema svoje sjedište ili prebivalište u Bosni i Hercegovini, mjestom pružanja usluga smatra se mjesto gdje primalac usluge ima sjedište svoga preduzeća ili boravište.

Praksa evropskog zakonodavstva, takođe, mjesto oporezivanja određuje prema mjestu sjedišta primaoca usluge i obavljanjem usluga smatra „svaku transakciju koja nije isporuka dobara, pa

i ustupanje nematerijalne imovine ili određenih prava, trpljenje neke radnje ili suzdržavanje od nje, te obavljanje usluga po nalogu tijela javne vlasti ili u njihovo ime na temelju zakona ili odluka“ [4]. Mjesto oporezivanja usluga zavisi od statusa primaoca usluge, pa su usluge „oporezive prema sjedištu, prebivalištu ili uobičajenom boravištu obveznika primaoca usluga, kada se radi o uslugama što ih jedan obveznik obavi drugome, a registrovani su za potrebe PDV-a“ [4], gdje obveznik pružalac usluge ne obračunava porez na dodanu vrijednost, koji je primalac obavezan obračunati na visinu naknade davaoca usluge.

Uzimajući u obzir navedene zakonske odredbe, te činjenicu da je izvoznik usluge, u ovom slučaju kontrolisani obveznik poreza na dobit, ostvario posredovanje u prodaji robe izvan granica Bosne i Hercegovine, posredujući u ugovaranju pravnih subjekata pri kupoprodaji izvan Bosne i Hercegovine, te proviziju fakturisao obvezniku poreza na dobit u EU, na temelju mjesečnog pregleda prometa i naplatio deviznom doznakom iz inostranstva u stranoj valuti, evrima, pri čemu predmet trgovine nije ulazio u carinsko područje Bosne i Hercegovine, može se konstatovati da je došlo do pogrešne primjene materijalnog prava prilikom izdavanja Rješnja o naknadnom razrezivanju poreza.

Neodgovarajuće postupanje nije izolovani slučaj. Razvojem informacijsko komunikacijskih tehnologija dolazi do mogućnosti pružanja outsourcing usluga kancelarijskog poslovanja, poput call centara, kakav je registrovan i organizovan u Brčko distriktu. Navedeni call centar za usluge edukovao je svoje zaposlenike kod inostranog partnera za pružanje pozivne reklamne propagandne usluge putem brzog interneta i različitih programa i aplikacija. Navedene usluge fakturiše u inostranstvo i naplaćuje deviznim doznakama u evrima.

Pravilnikom o izmjenama i dopunama Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit nije navedeno da li je bitna fizička prisutnost zaposlenika u inostranstvu, niti mjesto vršenja usluge, te je stoga poreski obveznik kao pružalac usluga partneru iz inostranstva, prihode nastale pružanjem navedenih usluga tretirao kao poreske olakšice koje Direkcija za finansije Brčko distrikta ne karakteriše kao izvozne usluge. Razmatrajući poresku prijavu izvoznika usluga call centra, kao obveznika poreza na dobit, Direkcija za finansije Brčko distrikta tretira na način da razmatra mjesto izvršenja usluge, a ne mjesto korisnika usluge, koji svoje formalizovane kancelarijske poslove na temenju upotrebe savremenih informacijskih tehnologija seli u inostranstvo i smanjuje troškove poslovanja zapošljavajući jeftiniju i konkurentniju radnu snagu iz Bosne i Hercegovine.

U vremenu nadzora nad poreznim obveznikom poreza na dobit, registrovanog za izradu licenciranog softvera i prodaje licenci za korištenje istog, ovlašteni inspektori Poreske uprave Direkcije za finansije Brčko distrikta, takođe, nisu uvažili olakšice koje su u vezi sa ostvarivanjem prava na oslobađanje poreza na dobit po osnovu učešća prihoda od usluga na inostranom tržištu. Pravni subjekat je nastupanjem na inostranom tržištu ostvario prihode od prodaje softvera, tj. licenci za korištenje programa. Nakon instaliranja softvera u inostranstvu, isti su fakturisali u stranoj valuti, evrima, te naplatili deviznom doznakom iz inostranstva. Tako ostvaren prihod tretiran je kao izvozna usluga i korišten u svrhu porezne olakšice, da bi ga poreska uprava naknadnom inspeksijskom kontrolom osporavala i naknadno izdanim rješenjem stvorila novu, uvećanu obavezu poreza na dobit, ne uvažavajući da se radi o izvoznjoj usluzi, koju pruža poreski obveznik drugom poreskom obvezniku, kod koje se primjenjuje načelo oporezivanja inostranih usluga primjenjivo u situaciji kada uslugu obavlja poreski obveznik drugom poreskom obvezniku, te se usluga oporezuje prema sjedištu primaoca usluge, te se analogno tome tako nastao prihod tretira kao prihod od izvoznih usluga.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nedvosmisleno je da postoji raskorak između normativnog sistema poreskih podsticaja u Brčko distriktu BiH i njegove neposredne primjene. Možemo konstatovati da je do raskoraka došlo naročito iz razloga nespremnosti upravnih organa da na adekvatan način implementiraju svoju nadzornu funkciju i njihovog „samoinicijativnog“ tumačenja i primjene pravnih normi kojima se uređuje ova oblast. Svojim djelovanjem upravni i nadzorni organi redukuju nominalna prava poreskih obveznika i destimulišu stvaranje poreskih obaveza. Tome u prilog govori njihovo samoinicijativno određivanje mjesta oporezivanja suprotno pravnoj regulativi i evropskim standardima po kojima se mjesto oporezivanja određuje prema mjestu sjedišta primaoca usluge.

Radom su predstavljene očigledne činjenice koje i ne treba posebno eksponirati dokazivanjem, te potvrđene sumnje uspostavljene u uvodnom dijelu rada. Nesumnjiva je društvena i politička uloga zakonodavca za stvaranjem preduzetničke klime kojom će se potaknuti izvoz kroz pozitivne zakonske propise. Nepobitna je činjenica da zakonodavna vlast putem uređivanja oblasti oporezivanja dobiti nastoji stvoriti preduzetničku klimu kojom će osigurati konkurentnosti domaćim preduzetnicima i podstaći privredni rast, na način da olakšicama ubrza ulagačke i izvozne aktivnosti. Kreiraju se odgovarajuće norme koje nailaze na različito postupanje prilikom podnošenja poreskog bilansa, te završavaju spornim izmjenama poreskih

prijava od strane poreskih vlasti. Uпитno je da li se opisano postupanje Poreske uprave Direkcije za finansije Brčko zasniva na načelima opšteg upravnog postupanja, posebno primjenjujući zakonitost, kao opšte načelo upravnog postupka, ne uvažavajući pri tome odredbe Zakona o porezu na dobit i Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit, osporavajući zakonsku mogućnost poreskih olakšica preduzećima koje izlaze na svjetsko tržište. U ponašanju poreske uprave može se primijetiti odstupanje od načela pravne države po kojima se upravna vlast može kretati samo u okviru zakonom utvrđenih ovlaštenja. U tom kontekstu nije dopušteno za upravnu vlast da čini išta što nije utvrđeno zakonom. Međutim, upravna vlast sama proširuje svoja ovlaštenja i tumači zakone i posebno ih primjenjuje nejasnom analogijom. Umjesto uvažavanja evropskih i domaćih načela prepoznavanja izvoznih usluga i njihovog posebnog poreskog tretmana, poreska uprava ne prihvata sistem oporezivanja usluga prema sjedištu primaoca usluga, te otvara pitanje spornog terećenja izvoznika usluga stavljajući ga u isti tretman sa drugim preduzetnicima, uprkos brojnim specifičnostima poslovanja sa inostranstvom kao što su različite pravno ekonomske regulative, brojne barijere, devizni rizici, posebni rizici, visoki troškovi, potrebna specifična znanja i dr. Dosljedno i ujednačeno postupanje te brzo rješavanje upravnih postupaka ohrabriće brojne preduzetnike i podstaci ih na unapređivanje njihovog poslovanja, a samim tim dovesti i do privrednog rasta države.

IZVORI

- [1] Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dobit („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br.: 9/11, 40/12 i 9/13).
- [2] Zakon o porezu na dobit („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br.: 60/10, 57/11 i 33/12).
- [3] Zakon o porezu na dodanu vrijednost („Službeni glasnik BiH“, br.: 9/05, 35/05 i 100/08).
- [4] Direktiva Vijeća 2006/112/EZ o zajedničkom sustavu poreza na dodanu vrijednost („Službeni list Evropske unije“, br.: 347).

IMPLICATIONS FOR THE APPLICATION OF THE LAW ON INCOME TAX

SUMMARY: In this paper, the authors consider the application of the Rulebook on the application of the Law on Income Tax, and subsequent amendments to the tax relief introduced

in the form of incentives and exemptions on the basis of exports. It starts from the assumption that the adopted by the amendments to the Rulebook on the application of the Profit Tax Act of 16th April 2013, there is the possibility of exercising the right to exempt income tax on the basis of exports of goods and services. The authors note that in spite of the entry into force of amendments to this Rulebook and in connection with legal relief, their application creates an obstacle to the efficiency of the business and the competitiveness of the service providers, which are elaborated through the work. The work relies on the experience of Brčko District legal entities, taxpayers, during the inspection by tax inspectors.

Key words: rights to tax exemption, Profit Tax Act, Ordinance on the Application of the Profit Tax Act

Mr Велимир ЗЕКИЋ,
Воде Републике Српске, Бијељина, БиХ

УДК: 343.343.3:796.03

Стручни чланак

Др Недељко ДЕБЕЉАК

Интернационални универзитет, Брчко дистрикт, БиХ

Др Зоран Јанковић, помоћник командира ПС Бања Лука,
центар ЦЈБ Бања Лука

Проблеми ескалације хулиганизма са аспекта безбедности у ванредним ситуацијама

***Апстракт:** У теорији и пракси безбедности још увек нема универзално прихваћених ставова о томе шта све спада у ванредне ситуације. Присутно је и схватање по коме се списак различитих облика ванредних ситуација никада не може у потпуности заокружити. будући да законитости друштвеног развоја по својој суштини подразумевају стално присутну сукобљеност и нове појавне облике. Овакво схватање је у потпуности прихватљиво а у прилог му иде и чињеница да, са аспекта полицијске организације, у ванредну ситуацију понекад могу прерасти и озбиљне манифестације навијачког хулиганизма. Наиме, у данашње време се хулигански испади дешавају готово свакодневно, и све више се "преливају" изван спорта. Узимајући у обзир све јасније изражену улогу асиметричних претњи у координатама безбедносне политике савременог света (које између осталог карактерише и екстремизам, као јасно препознат фактор, те његово исходовање у виду чињења отвореног насиља), аспект адекватног разумевања феномена навијачног насиља од интереса је за свеукупну безбедност државе и њених грађана, па тако и за безбедност у ванредним ситуацијама.*

***Кључне речи:** безбедност у ванредним ситуацијама, хулиганизам, насиље, маса, гомила, агресија.*

Увод

У теорији и пракси безбедности није спорно да ванредна ситуација представља стање када су ризици и претње или последице катастрофа, ванредних догађаја и других опасности по становништво, животну средину и материјална добра таквог обима и интензитета да њихов настанак или последице није могуће спречити или отклонити редовним деловањем надлежних органа и служби, због чега је за њихово ублажавање и отклањање неопходно употребити посебне мере, снаге и средства уз појачан режим рада.

С тим у вези, познато је да су многе државе, као и стручњаци, покушали су да утврде јасан списак појмова везаних за ванредну ситуацију, али по том питању још увек нема универзално прихваћених ставова и опредељења. Тако се, на пример, у различите облике ванредних ситуација најчешће сврставају: сузбијање масовних немира у насељеном месту; сузбијање масовних нереда у поправним установама и затворима; потрага и притварање наоружаних и других посебно опасних преступника; ликвидација криминалних организација; ослобађање талаца; учешће у спречавању и окончању отмица летелица и других аката нелегалног мешања у делатност цивилне авијације; учешће у решавању последица ванредних ситуација насталих елементарним непогодама или техничко-технолошког карактера, и др. При томе се сматра да овај списак није и не може бити потпун, будући да законитости друштвеног развоја по својој суштини подразумевају стално присутну сукобљеност и нове појавне облике.

Овакво схватање је у потпуности прихватљиво а у прилог му иде и чињеница да, са аспекта полицијске организације, у ванредну ситуацију понекад могу прерасти и озбиљне манифестације навијачког хулиганизма. Такав је на пример био случај са трагедијом на фудбалском стадиону Хејсел која се догодила 29. маја 1985. године у Бриселу. Ситуација у којој је погинуло 39 навијача Јувентуса а 400 њих остало повређено, остаће упамћена као једна од највећих фудбалских трагедија свих времена. Стотине милиона људи посредством ТВ екрана пратило је финале Купа Шампиона између Ливерпула и Јувентуса када су навијаци Ливерпула пробили ограду и просто сабили Јувентусове присталице у крај, што је проузроковао пад зида од три метра где је већина погинула, док су остали страдали у обрачунима од стране ножева и каменица или у свеопштем стампеду.⁴⁹

У координатама безбедносне политике Велике Британије, у смислу борбе против ове врсте насиља, Хејсел се посматра као својеврсна прекретница. Уведене су додатне мере безбедности и пропаганде против хулиганизма, мада се сматра како је један број самих хулигана одустао од такве «каријере» управо згрожен призорима које су видели. Упркос томе, само четири године касније (1989) навијачи Ливерпула претрпели су сличну катастрофу када је погинуло 96 људи као последица сукоба са полицијом у оквиру полуфинала Ф.А. купа у Хилзбороу.

⁴⁹ После Хејсела, сви су се сложили да су навијачи Ливерпула главни кривци, британска амбасада у Италији била је нападнута неколико пута у наредних неколико дана. Тадашња премијерка Маргарет Тачер преузела је одговорност Енглеске и упутила извињење Италијанској и Белгијској влади, а енглески клубови су добили забрану пет година неиграња у сурокуповима.

Од навијача до „навијача“

Савремено поимање спортских надметања подразумева чињеницу да се наступи спортиста практично никад не одвијају без гледалаца. Присуство гледалаца, који подржавају спортисте, као и њихов однос према такмичењу генерише значајан утицај на одвијање спортских сусрета, па и њихов коначни резултат. У таквој ”подели улога”, спортска публика најчешће се легитимише као ”социјални агрегат” са актерима повезаним неким, најчешће привременим интересом. У таквом агрегату појединци су релативно анонимни, најчешће пасивни, јер учествују искључиво у својству гледалаца. Публика је подвргнута извесном реду и организацији које условљава врста манифестације којој присуствују, али је ипак њена основна карактеристика неструктурираност и неорганизованост у смислу функционалне или статусне структуре.

Врста и понашање публике зависи од врсте приредбе којој се присуствује. Тако, од спортске публике треба разликовати навијаче као организовану или неорганизовану групу, коју приоритетно карактерише чвршћа и сталнија форма.

Имајући у виду општепознато препознавање термина ”друштвена категорија” којег карактерише удруживање људи према одређеном обележју и према различитом друштвеном положају, с правом се може рећи да се навијачи неког клуба или неке спортске екипе могу одредити као друштвена категорија. Конкретно, када је о спорту реч, друштвену категорију творе навијачи неког клуба или љубитељи одређене спортске дисциплине. Такође, друштвену категорију треба разликовати од социјалног слоја, који удружује људе једнаког или сличног друштвеног положаја (статуса).

Феномен публике у конотацији спорта, нарочито је актуелизован са појавом тзв. масовног друштва, где спортска дешавања задобијају примарна обележја спектакла. Из социолошког угла спортске приредбе се посматрају и као технике – ритуали за одстрањивање сталне напетости, која сваким даном постаје све већа, те оне оне делују попут својеврсног катализатора проблема. Наиме, попут осталих јавних приредби које привлаче бројну публику, присуствовање спортским приредбама је признат пут за ослобађање од напетости. Такође, то је миље у којем се, у значајнијој мери, ”толерише” девијантно понашање, или, прецизније речено, где се може изразитије манифестовати понашање чије се одступање од норме иначе толерише само до одређеног (нижег) степена.

Како то Фројд (S. Freud)⁵⁰ одлично примећује: “бирају се најповољније околности чим отпадно духовне контрасиле које обуздавају агресију⁵¹, што разобличава човека као дивљу звер. Адреналински карактер који носи присуствовање спортским манифестацијама, такође задовољава потребе публике за јаким и страсним узбуђењима. Утакмице, спектакуларни плесови и опасне трке, масовне изложбе и састанци, све је то потребно и као компензација и да би се покренуле анималне потребе из њихове непокретне обамрлости⁵².

Маса - гомила - руља - хулиганизам

Гледаоци, као битан део интерактивног карактера спортских надметања, међусобно се разликују по начину испољавања реакција на приредбама којима присуствују. Такође, реаговање гледалаца зависи и од саме природе такмичења (фудбалска публика се битно разликује од публике која присуствује, рецимо такмичењу у уметничком клизању, једрењу и сл.). У сваком случају, публика као неодвојив део миљеа спортских такмичења на најразноврсније начине долази у интерактивни однос са спортистима на терену и на битан начин утиче на емоционално стање спортиста (актера).

Од публике, у једном општем смислу, треба разликовати масу⁵³ и гомилу⁵⁴. Насупрот гомили, која обухвата мање групе људи, попут хорди из предисторијског периода, маса представља модернији термин који, у начелу, означава непрегледне групе

⁵⁰ Фројд, С. (1984), *Из културе и уметности*, (Поглавље: *Нелагодност у култури*), Одабрана дела, Књига пета, Матица српска, Нови Сад, стр. 318.

⁵¹ Термин *агресија* потиче из корена *aggredi* или од *ad gradi*, где *gradus* означава корак а префикс *ad* – према, што упућује на значење - кретати се напред, ићи или корачати напред. Насупрот овоме, *regredi* (регресија) значи кретати се назад.

⁵² Kuvačić, I. (1979), *Obilje i nasilje*, Naprijed, Zagreb, str. 169.

⁵³ *маса*, велика количина, мноштво ствари или људи, маса гледалаца (у: *Enciklopedija Larousse: u tri toma*, књига 2., Zemun, JRJ, 2004). Осим ове “енциклопедијске”, за појам масе постоји мноштво дефиниција, између којих су готово све оптерећене већ споменутим пежоративним призвуком. Такође, Ворен (H. C. Warren) у једном од првих издања свог психолошког речника из 1934. године даје низ дефиниција из подручја “масовне психологије”, међу којима и дефиницију масе, која изгледа овако: “Маса је група индивидуума посматрана изван њихове социјалне организације.” Та дефиниција је прикладна зато што нема пежоративни призвук, а такође и зато што обухвата све врсте окупљања великог броја људи – физичку близину, психолошку усмереност истом циљу или извору интереса, итд. (Zvonarević, M. *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1978, str. 517).

⁵⁴ *гомила*, скуп ствари или људи који нису вредни поштовања (у: *Enciklopedija Larousse: u tri toma*, књига 1., Zemun, JRJ, 2004). Такође, према дефиницији коју нуди Кантрил (H. Cantrill), даје 1941. године следећу дефиницију: “Гомила је... окупљена група индивидуума који су се привремено идентификовали са неким заједничким вредностима и који доживљавају сличне емоције.”

људи. Истина, масе се могу окарактерисати и као производ модерне индустрије која људима намеће понашање серијског типа. Док се у гомили кореспонденција између учесника остварује спајањем или уједињењем мноштва у једну заједничку акцију, масу такође карактерише физичка близина али и објективна одвојеност актера јер свако чува свој интегритет. За човека у маси може се рећи да није у потпуности лишен самоконтроле. Штавише, његова активност се одвија по линијама индивидуалног избора, али упркос томе он је неотпоран, што значи да је стално изложен спољашњем утицају.

Уколико однос маса-гомила преведемо на терен спортских манифестација, можемо констатовати да учесници укључени у неки спортски догађај и утопљени у масу као неструктурирану групу, показују склоност ка јединственом реаговању и униформисаним обрасцима понашања, често изазваним ирационалним заједничким извором емоционалног узбуђења (нпр. паника, колективна агресија, итд.). Уже гледано, просторно окупљену масу која је ступила у акцију, називамо гомилом. Повезани заједничким циљем и намерама које кане остварити, актери гомиле под узајамним утицајем се подстичу и храбре. Уколико реаговање поприма облике разуданости, силовитости и крајње суровости, онда гомила, или њен део, задобија прерогатив „руље“.

Према Ворену (Н. С. Warren), руља (енг. *mob*) је „агрегација чији чланови делују насилно и у ванредним емоционалним околностима, обично уз настојање контролисања акција оних који им се супротстављају.“ У енглеском, као и у српском језику реч *руља* има редовно пежоративно значење и стога је прикладна да би се њом означила она семантичка граница према маси и гомили, које не морају увек да буду негативно означене. Разне врсте руље такође су доста честе социјалне појаве, но најчешће се помињу кроз погромашку конотацију: руље – линчеви у неким крајевима САД, погроми Јевреја у нацистичкој Немачкој, покољи комуниста у Индонезији и слично⁵⁵. Посматрајући све четири наведене дефиниције (маса – гомила – руља – публика), намеће се закључак како „гомила“, „руља“ и „публика“ заправо представљају различите облике људских „маса“. Међутим, врсте дефинисаних маса нису само логички повезане него и психолошки: један облик масе лако прелази у други; гомила лако може постати руља и обрнуто; примарна публика може постати гомила итд.⁵⁶.

Како примарна публика, или њен део, може постати гомила (са свим изразитим карактеристикама) можемо видети и на примеру “раслојавања” спортске публике.

⁵⁵ Zvonarević, M. *op.cit*, str. 517.

⁵⁶ Zvonarević, M. *op.cit*, str. 518.

Наиме, део спортске публике који карактерише нарочита оданост клубу, спортском друштву, репрезентацији неке земље и слично, називамо навијачима. Дајући подршку ”свом” клубу, они му на индиректан начин помажу да оствари своје спортске циљеве, интересе и амбиције, а успехе спортског клуба доживљавају као своје успехе. Навијачи се, даље, организију у навијачке групе које одликују конкретније форме организовања, а чине их појединци са проофилисаним заједничким циљевима који обављају своје улоге у складу са одређеним, интерним правилима и вредностима. Свака навијачка група има своју структуру у оквиру које појединци заузимају различите положаје.

У атмосфери набијених емоција током спортског догађаја где су појединци (публика-навијачи) релативно анонимни и у значајном броју неорганизовани, појединци нарочито лако прихватају негативан образац понашања и врло брзо од навијача прерастају у *хулигане*⁵⁷. Оно што карактерише хулигане јесте насиље са ниским степеном толеранције, деструктивност, склоност ка уништавању туђе имовине (државне или приватне) без јасног разлога и (најчешће), без икакве материјалне користи, али и уз, не ретко, и темељно планирање тих деструктивних активности.

Психолошки угао

Када понашање навијачке групе задобије насилну и рушилачку форму, тада оно подлеже свим правилима и законитостима које карактеришу понашање, већ дефинисаних термина, руље или гомиле. Како објашњава Гистав ле Бон, чувени француски социолог, група постаје гомила само ”под одређеним околностима, када та критична маса људи добија нове карактеристике, веома различите од оних које имају индивидуе које сачињавају ту групу”⁵⁸. Мисли, осећања и акције почињу да се шире групом попут заразе, све до нивоа када сви почињу да делују на идентичан начин. У психолошком смислу,

⁵⁷ *хулиганство* или *хулиганизам* (енгл. *hooliganism*), упорно деструктивно, агресивно и злостављачко понашање. Такво понашање се обично повезује са спортским навијачима. Термин се такође односи на деструктивно понашање и вандализам уопште, често под утицајем алкохола и/или дроге. Хулиганство се често дешава без посебног разлога, а мотив је гнев, дивљаштво, асоцијално схватање слободе. Постоји неколико теорија о пореклу речи. *The Compact Oxford English Dictionary* наводи да реч потиче од презимена измишљене силеџијске ирске породице из једне песме која је настала током деведесетих година 19. века. Кларенс Рок (Clarens Rock) у својој књизи *Hooligan Nights* из 1899, тврди да је реч дошла од Патрика Хулихана (или Huligana), ирског избацивача и лопова који је живео у Лондону.

⁵⁸ Le Bon, G. (1920), *Psihologija gomila*, Narodna knjižnica, vanredno izdanje, Tisak kraljeve zemaljske tiskare, Zagreb, str.16.

група почиње да функционише по принципима који потичу из несвесног дела личности и на видело излазе инстинкти и нагони примитивног човека.

Припадност групи доноси и анонимност као неограничену моћ и ослобађање од личне одговорности. Такође, феномен сугестибилности је израженији у стању губитка личног идентитета, па тако човек постаје пријемчивији за сваку врсту идеје и дела која потекне од стране групе.⁵⁹

То што је Ле Бон окарактерисао „губитком селфа“, каснији мислиоци су назвали „деиндивидуализација“, а као њен најбитнији чинилац означили су анонимност. Зимбардови *in vivo* експерименти“ (један од њих познат широкој публици из немачког филма „Das Experiment“) показали су да људи у стању деиндивидуализације показују израженију склоност ка агресивном понашању. Неколико стотина добровољних учесника експеримента је имало задатак да струјним ударима кажњава лажне субјекте - глумце када дају нетачан одговор на замишљени тест знања. Половина учесника која је носила маске, што им је омогућавало сакривање идентитета, давала је дупло јаче дозе струје и у дужем трајању од оних чији је идентитет био познат.

Други фактор деиндивидуализације, везан за недостатак емпатије припадника групе, који је такође карактеристичан за појашњење психолошког аспекта ”навијача”, је такозвана групна одговорност. На примеру следећег експеримента поткрепљена је хипотеза да појединац избегава одговорност уколико се налази у мноштву других људи, те да очекује како ће неко други, а не он сам, предузети неку акцију. У питању је био одглумљен срчани напад у две тест ситуације - један је био на улици међу мноштвом људи, а други у присуству само једне особе. У првој ситуацији, људи су пролазили поред човека у агонији - глумца који је опонашао срчани удар - верујући да није њихово да помогну и да ће неко други то засигурно учинити. У супротном, када су били сами, свако, без изузетка, би притекао човеку у помоћ. Следећи експеримент такође потврђује наведену хипотезу. Наиме, група људи је била затворена људи у просторији неколико сати. У једном тренутку пуштен је дим (као сугестија опасности од пожара), који је покуљао испод врата. Људи су ћутали и чекали да неко други укаже на опасност, и требало им је три до четири пута више времена да одреагују него кад је у просторији био само један учесник експеримента.⁶⁰

⁵⁹ Види шире у: Lana Vučićević Miladinović „Psihologija navijača: Sportski fan ili fanatik?“ <http://www.bifonline.rs/tekstovi/item.php?itemid=198> приступ 24.06.2012.

⁶⁰ Ibidem

Кратка генеза хулиганизма

Хулигански испади, по правилу, прате манифестације у групним спортовима, а највише проблема везује се за миље фудбалског спорта. Још од првих фудбалских корака (13. век у Енглеској) насиље је упорни пратилац ове "најважније споредне ствари на свету". Тадашње "фудбалске" утакмице, уз учешће стотина играча, заправо су представљале борбе младих мушкараца из супарничких (супростављених) села и градова, који су на овај начин решавали антагонизме, како оне личне, тако и оне материјалне (свађе око земљишта и сл.). Еквивалент овако етаблираној "фудбалској игри" постојао је и у другим земљама Европе (нпр. "кнарпен" у Немачкој и флорентински "calico in costume"). Ипак, иако је XIX век донео стриктна правила игре и елементе витештва и фер плеја најприближнија савременој фудбалској вештини, сматра се да је једини период у британској историји који није обележен неким видом немира и насиља на фудбалским утакмицама - период трајања Другог светског рата.

На кованицу "фудбалски хулиганизам" чекало се до средине шездесетих година 20 века, и то у време када је почело телевизијско преношење утакмица и када је радничка класа прихватила фудбал као "свој" спорт. Овај термин се одомаћио када је требало назвати учеснике спонтано насталих немира на утакмицама, чији су иницијатори групе навијача, али и учеснике организованог насиља и међусобних борби супростављених банди, такозваних "фирми". Припадници ових банди свој идентитет су повезивали са одређеним фудбалским тимом, и усмеравали своје насилничко понашање према банди која је присвајала обележја неког другог тима, а да њихови сукоби често нису временски ни просторно повезани са неком конкретном утакмицом⁶¹.

Хулиганизам фудбалских навијача се раширио прво у Енглеској, крајем шездесетих, да би достигао врхунац седамдестих и осамдесетих година двадесетог века. Најозлоглашеније су биле групе везане за фудбалске тимове Челси (енг. Chelsea) и Манчестер Јунајтед (Manchester United) и то: "Chelsea Headhunters" и "The Salford Reds of Manchester United". Када су избили нереди након утакмице Лутона и Милвола 1985.

⁶¹ Уочљива је сличност са неким лицима и догађајима из деведесетих година на просторима бивше СФРЈ (уједињење навијача Црвене Звезде под именом „Делије“ обављено је уз „несебично“ залагање Жељка Ражнатовића Аркана), па и са догађајима из најближе прошлости.

године, тадашњи председник фудбалске асоцијације је позван на разговор са Маргарет Тачер, а полиција је чак разматрала суспендовање домаћег фудбала током целе сезоне.

Након већ поменутих трагедија код *Хејсела* и *Хилсбороа* почињу да се предузимају законске мере у Енглеској, па се од тад запажа опадање овог типа насилничког понашања. Инциденти озбиљнијих размера данас се у Енглеској сматрају прошлошћу, док се број лица која се лишвају слободе смањује из године у годину, у духу строгих одредби енглеског закона који, између осталог, подразумева судске забране присуствовања утакмицама у земљи и иностранству великом броју људи (осведоченим хулиганима).

Далеко од тога да су Енглези једина нација која се суочила са проблемом фудбалског хулиганизма. Године 1968. више од седамдесеторо људи је погинуло на утакмици у Буенос Ајресу. Аргентинске власти су 2002. године објавиле да је насиље повезано са фудбалом достигло размере националне кризе, након што је установљено да је у протеклој деценији 40 људи убијено на утакмицама. Једна од највећих трагедија се догодила у Перуу 24. маја 1964. године, када је више од 300 навијача погинуло а још 500 људи повређено током немира који су избили за време квалификационог меча за Олимпијаду између Аргентине и Перуа. Ел Салвадор и Хондурас су 1969. имали кратак шестодневни конфликт, назван Фудбалски рат, који је био провоциран серијом од три утакмице које су требале да одлуче која ће од ове две земље учествовати на Светском првенству 1970. Најновији пример нам долази из Египта (31. јануара 2012.) где је 74 особа изгубило живот у нередима који су избили на стадиону након завршетка фудбалске утакмице у граду Порт Саиду, док је више од 1000 људи повређено.

Законски оквир у Републици Србији

Одредбама Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским манифестацијама, полиција Србије је добила законска овлашћења да у централној бази података у Одељењу за праћење и спречавање насиља на спортским приредбама, односно Националном фудбалско-информационом центру (НФИЦ)⁶² у оквиру Управе полиције

⁶² Одељење за праћење и спречавање насиља на спортским приредбама – Национални фудбалски информациони центар одговоран је за координацију и побољшање размене информација у вези са фудбалским мечевима са међународним карактером. НФИЦ функционише као централна и јединствена тачка контакта за размену релевантних информација о фудбалским мечевима међународног карактера и развој међународне сарадње полиције која се тиче фудбалских мечева. НФИЦ има приступ одговарајућим базама података полиције. Размена информација личне природе треба да се спроводи поштујући националне и међународне прописе. НФИЦ може, уколико је то потребно, да прошири размену информација и са другим органима које доприносе сигурности и безбедности. НФИЦ неће размењивати тајне податке. На националном нивоу НФИЦ делује као информациони центар. Одељење за праћење и спречавање насиља на спортским приредбама – Национални фудбалски информациони

МУП-а, води евиденцију о спортским клубовима и навијачима. На овај начин, биће обједињене информације, на основу којих се планирају мере обезбеђења утакмица и биће омогућена њихова брза и тачна размена, како на локалном тако и на међународном нивоу. Према речима Владимира Стојанова, заменика начелника НФИЦ: „Централна база података састојаће се из три дела. У првом делу биће подаци о клубовима, о особама из клубова, које су задужене за сарадњу са полицијом, о стадионима и њиховој инфраструктури. Други део базе садржаће податке о навијачима и навијачким групама, у смислу личних података о навијачима и њиховој припадности навијачким групама и подгрупама. Трећи део централне базе садржаће податке о спортским приредбама, о планираним одласцима навијача, самим одласцима и одиграним утакмицама“¹⁵.

Такође, „за сваку особу појединачно постојаће подаци на којој утакмици је била, у којем је и каквом проблему учествовала. Суштина је да ће на основу свих ових података моћи да се извуче јединствен и свеобухватан закључак о навијачима и навијачким групама, о томе ко од њих прави највише проблема и у којим ситуацијама, да ли је то приликом одласка на стадион, на стадиону или после утакмице. У бази ће се наћи и евиденција навијача, вршилаца кривичних дела. Све ово на једном месту омогућиће да се проблематика насиља у вези са спортским утакмицама свеобухватно сагледа, а самим тим и боље превентивно решава“ – наводи Стојанов, и говорећи о конкретним модалитетима сарадње, наставља: „Једна од препорука Уефа, које је председник Европске фудбалске асоцијације Мишел Платини изнео у фебруару 2011. године у Београду је сарадња српске полиције са Тинк танк групом.

Реч је о групи експерата за сигурност и безбедност на фудбалским утакмицама (Think Tank)¹⁶, коју углавном чине полицајци земаља ЕУ, који се баве проблематиком сузбијања насиља на фудбалским утакмицама и представници Уефе. Њихова улога је пре свега саветодавна у стварању препорука и прописа у унапређењу безбедности на спортским приредбама, а са друге стране и практична у смислу обуке полицајаца.

информација о спортским приредбама (Информатор о раду МУП Р. Србије, стр. 23, ажуриран 01.03.2012. доступан на: www.mup.rs/cms/resursi.nsf/InformatorMUP-latinica.pdf приступ 24.04.2012.

¹⁵ Дневни лист Политика: *Холанђани обучавају српске полицајце у борби против хулигана*, 30.10.2011.

¹⁶ Тин танк (енгл. think tank) је облик непрофитне организације чији се чланови баве истраживачким и едукативним радом у вези одређене политике или других питања. Организовањем округлих столова, издавачким и публикацијским деловањем Тин танк покушава бити и стваралац нових идеја политичког развоја. Заједничким деловањем економиста, политиколога, социолога, (бивших)

политичара, или предузетника кроз Тинк танк форму интензивно се ради на разумевању и развоју политичке, друштвене, безбедносне и сваке друге стратегије са иманентним циљем унапређења друштва.

Обука се састоји из неколико делова. Прво је преношење искустава у организацији и функционисању НФИЦ-а. Друго је обука руководиоца обезбеђења на стадиону, конкретно, које су њихове обавезе и радње уочи одржавања утакмице. Наши полицајци биће обучени у стратегији поступања према навијачама, начину вођења разговора са њима. Реч је заправо о безбедносној процени у којој фази навијачи могу да изазову проблем, што ми и сада радимо само на другачији начин⁶³. Осим ових напора на едукацији припадника МУП-а у стратегији поступања према навијачима, у наредном периоду се као неопходно намеће интензивирање активности на дефинисању улоге редара на спортским приредбама, који ће, такође, морати да прођу одговарајућу обуку.

Национални фудбалско-информациони центар у јавности познатији као „спортска полиција”, подсећања ради, по препоруци Савета Европе, формиран је у априлу 2011. године. Поред ПУ Београд, одсеци који се баве овом проблематиком формиран су у Новом Саду, Нишу и Крагујевцу. Такође, у свакој полицијској станици постоји особа задужена да прикупља податке о навијачима, њиховом броју, кретању и потенцијалним проблемима. Оснивањем такозване спортске полиције уведена је и категорија *спотера*⁶⁴, тј. полицајаца који иду са навијачима на гостовање и који су задужени за сарадњу са навијачима и пружање другим полицијским службама неопходних информација о навијачима, као и указивање на могуће проблеме. На гостовањима у земљи и

⁶³ Дневни лист Политика: *Холанђани обучавају српске полицајце у борби против хулигана*, 30.10.2011.

⁶⁴ Енглеска је имала више озбиљних случајева фудбалског хулиганизма него било која друга земља у свету. Полицијске акције, усвајање новог закона и активна улога фудбалског савеза довели су до тога да ова држава преузме водећу улогу у регулисању и превенцији насилничког понашања пре, током и након утакмица. Један од начина борбе против насиља на фудбалским утакмицама представља и убацивање полицајаца у цивилу међу навијаче. Прве полицијске акције, у којима су се прерушени полицајци представљали као навијачи, почеле су средином шездесетих година прошлог века у Великој Британији. Међутим, активност полиције тада је била ограничена само на трибине фудбалских стадиона. Раних осамдесетих, због све сложенијег организовања навијачких група, полицијски службеници направили су корак даље. Они су добијали нов идентитет и прерушени су приступали навијачким бандама с којима су проводили и по неколико година, откривајући њихове планове и активности. Прва хапшења на основу доказа сакупљених на овај начин била су марта 1986, када је ухапшено на десетине фудбалских хулигана. На основу сведочења прерушених полицајаца и доказа нађених у домовима ухапшених, они су најчешће оптуживани за заверу да се изазове свађа или насиље. Током последње деценије, полиција користи мање агресивне тактике у контроли насилничког понашања, пре свега захваљујући напретку технологије. Иако су се прве камере на стадионима и око њих појавиле током осамдесетих година, такође прво у Великој Британији, земље широм света данас користе овај начин мониторинга навијача. Осим тога, полиција користи и ручне камере са циљем да одврати насиље, прикупи податке и ефикасније контролише масу. Прва од бивших социјалистичких земаља која је увела посебну „Антихулиганску јединицу“ и увела институцију „спотера“ је Пољска.

иностранству, ти полицајци ће пратити навијачке групе. Колико ће полицајаца ићи у пратњи, зависиће од броја навијача који путују, као и од безбедносног ризика утакмице. Биће у цивилу, и све време боравка у иностранству, у граду и на трибинама, биће уз навијаче. Истовремено биће и на вези с тамошњим колегама, управо из разлога да би се спречио било какав изгред навијача или сукоб са симпатизерима домаћег клуба. Каква ће овлашћења имати у иностранству, зависиће од тамошњих прописа и уговора између земаља.

Гледиште УЕФА

Екцеса и нерета на спортским борилиштима, у мањој или већој мери, има у скоро свим европским земљама, с тим да су санкције за такво понашање махом ригорозније. Међутим, што је свакако још важније, концепт европски уређених друштава подразумева стриктну примену параграфа наведених закона. Сви који студиозније прате ову форму насиља знају како у последње време у инцидентима, нередима, ломљењу столица на стадионима, демолирању хотела, паљењу аутомобила, општем хаосу на улицама градова, међусобним сукобима као и онима са полицијом, предњаче навијачи из транзиционих земаља (најчешће су то «навијачи» из земаља Источне Европе). Приликом тих провала насиља не испољавају се само навијачке страсти, него је то својеврстан бунт проузрокован незадовољством квалитета сопственог живота, статусом у друштву, будућом егзистенцијом и слично.

Председник Европске фудбалске асоцијације (УЕФА) Мишел Платини као и, уосталом, различита тела Европске уније која се баве овом проблематиком, дошли су до заједничког закључка да је насиље навијача, без обзира да ли се дешава на трибинама стадиона или улицама градова, возовима, аутобусима, свим јавним местима, велика опасност за фудбал и животе не само оних за које фудбал представља „најважнију споредну ствар на свету“, већ и свих оних који се, случајно или не, могу наћи на путу насилника.

Да је проблем насиља на стадионима у Србији одавно превазишао спортске оквире, сведоче и речи члана Извршног комитета европске „куће фудбала“ и почасног председника ФС Словачке Франтишека Лауринеца који је приликом посете ФС Србије скренуо пажњу на чињеницу да је УЕФА поново упозорила државни врх Србије и функционере ФСС на акутни проблем хулиганизма на српским фудбалским теренима

следећим речима: „Ваша земља има озбиљан проблем с хулиганизмом. УЕФА позитивно оцењује рад ФСС и српских клубова на том плану, те треба да наставите тако и имаћете нашу пуну подршку. Али, морамо да направимо притисак на Владу Србије јер ово није само фудбалски, већ и друштвени проблем. Због тога ће председник Платини ускоро поново посетити вашу земљу и састати се с њеним највишим функционерима” - истакао је Лауринец⁶⁵ пред делегатима Скупштине ФСС, и наставио: “Фудбал у свету се суочава с проблемима корупције и намештања утакмица, па ни ваша земља није изузетак. То је рак-рана фудбала. Ми надгледамо 29.000 утакмица по сезони, од најјачих лига до регионалних и политика УЕФА је нулта толеранција. Али у борби мора да постоји подршка државних власти, полиције, владе, јер фудбалски савези не могу сами да се изборе с тим проблемима”²⁰. Тим поводом најавио је нову посету председника УЕФА Мишела Платинија српским властима и поручио како је у сврху решавања критичне ситуације неопходно извршити притисак на Владу Србије.

Закључак

Фреквенција насиља у уемљама бивше Југославије очигледно није искључиво специјалитет „деведесетих“. Напротив, у складу са чињеницама које се износе у овом раду с правом се може рећи да се „вирус“ социопатије, деструктивног и вандалског понашања (где се тзв. навијачко насиље може посматрати као егземпларска категорија) шири, добијајући пандемијске размере. Уколико се нека негативна друштвена појава понавља, а исту не прате одговарајуће инкриминишуће мере, појачава се вероватноћа да ће се овакве и сличне манифестације јављати чешће и у још интензивнијем облику. Енглеска је имала више озбиљних случајева фудбалског хулиганизма него било која друга земља у свету. Полицијске акције, усвајање новог закона и активна улога фудбалског савеза довели су до тога да ова држава преузме водећу улогу у регулисању и превенцији насилничког понашања пре, током и након утакмица.

Примери истакнути у овом раду указују на изразито сложен карактер проблема који неминовно изискује интердисциплинарни приступ његовом решавању, тј. неопходност ангажовања различитих институција и појединаца. Неадекватност одговарајуће социјалне заштите која би генерисала активан рад са децом и адолесцентима на

⁶⁵ Дневни лист Вечерње новости: *Лауринец: Србија има озбиљан проблем с хулиганизмом*, 17.02.2012. ²⁰ Ibidem.

промовисању другачијих вредности од оних који су се на особен парадигматичан начин наметнуле деведесетих година прошлог века. Не постоји ефикасна стратегија за супростављање насиљу без ваљано осмишљене и спроведене превенције. Упоредо са оснивањем што већег броја саветовалишта у циљу едукације младих, неопходно је и интензивирати утицај онога што зовемо – цивилним друштвом. Становиште „то се мене не тиче“ је вид понашања који није од помоћи држави у тежњи да би се проблем насиља свео у оквир друштвено прихватљивог понашања.

Посебну пажњу неопходно је посветити раду са навијачима, том сегменту превентивног рада који је код нас потпуно запостављен. Овој форми рада нарочиту пажњу би требало да посвете клубови, чије је нечињење (или још горе, погрешно чињење) у великој мери допринело постојећем стању. Наиме, јавна је тајна како је велики број изгредника на платном списку клубова у својству “професионалних” навијача. Такође, као значајан фактор намеће се едукација припадника свих служби које учествују у организацији спортских догађаја, од полиције, редарских служби, локалних самоуправа, до клубова и спортских савеза. Најновије законске одредбе оличене у Закону о изменама и допунама закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама доносе новине у смислу великих обавеза али и овлашћења која се додељују редарској служби (употреба средстава принуде). Нова околност намеће квалитетнију обуку припадника редарске службе а такође и обавезу да се пооштре критеријуми за пријем у радни однос. Категорија “спотера” је ресурс који се, такође, мора значајније искористити, нарочито имајући у виду позитивна искуства земаља са скоро парадигматским искуствима у спречавању насиља у спорту и око њега (пример Пољске).

Velimir Zekić, Master of Arts, Waters of the Republic of Srpska, Bijeljina, Bosnia and Herzegovina

Nedeljko Debeljak, Doctor of Science, International University, Brčko, Bosnia and Herzegovina

Zoran Janković, Doctor of Science, Assistant Commander of the Police Station Banja Luka, Public Safety Authorities Banja Luka

PROBLEMS OF ESCALATION OF HOOLIGANISM FROM THE ASPECT OF SAFETY IN SPECIAL SITUATIONS

Summary: In theory and in practice of the safety, there are no universally accepted views on what is considered to be a special situation. There is also a view by which the list of various forms of special situations cannot ever be in its entirety completed, because the legality of social development in its essence implicit always present conflict and the new forms. Such comprehension is accepted in its entirety, and this is supported by the fact that, from the aspect of police organization, a serious manifestations of fan hooliganism can develop into a special situation. However, nowadays hooligan-behaviour happens almost every day, and they more and more "go beyond" sport. Considering more clearly expressed role of asymmetrical threats in terms of safety politics of the modern world (which are also characterized by extremism, as a clearly recognized factor, and its outcome in committing open violence), the aspect of adequate understanding of the hooliganism phenomena is in the interest of the safety of state and its citizens, as well as the safety in special situations.

Key words: safety in special situations, hooliganism, violence, mass, crowd, aggression.

Литература:

1. Дневни лист Политика: *Холанђани обучавају српске полицајце у борби против хулигана*, 30.10.2011.
2. Дневни лист Вечерње новости: *Лауринец: Србија има озбиљан проблем с хулиганизмом*, 17.02.2012.
3. Енциклопедија Лароуссе: у три тома, (2004), књига 1., Земун, ЈРЈ
4. Енциклопедија Лароуссе: у три тома, (2004), књига 2., Земун, ЈРЈ
5. Фројд, С. (1984), *Из културе и уметности*, (Поглавље: *Нелагодност у култури*), Одабрана дела, Књига пета, Матица српска, Нови Сад

6. From, E. (1975), *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Друга knjiga, Naprijed, Zagreb
7. Harriman, P. L., (1947), *Encyclopedia of Psychology*, New York
8. Инђић, Т. (1985), *Успон маса*, Москва и Ортега, ИИССО Србије, Београд
9. Куваčić, I. (1979), *Obilje i nasilje*, Naprijed, Zagreb
10. Le Bon, G. (1920), *Psihologija gomila*, Narodna knjižnica, vanredno izdanje, Tisak kraljeve zemaljske tiskare, Zagreb
11. Orwel, G. (1977), *Zašto pišem i drugi eseji*, Naprijed, Zagreb
12. Zvonarević, M. (1978), *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Zagreb
13. Суботић, М. (2010), *Одређење савременог екстремизма*, Војно дело, јесен/2010, (297-313), Београд

Интернет извори:

14. Lana Vučićević Miladinović „Psihologija navijača: Sportski fan ili fanatik?“
<http://www.bifonline.rs/tekstovi/item.php?itemid=198> приступ 24.02.2012.
15. Интернет сајт: <http://www.24sata.info/sport/fudbal/71903-Wikileaks-srpski-fudbalNavijace-koriste-pranje-novca-reket-dilanje-droge.html#ixzz1oFVMF0rZ>
приступ 13.04.2012.
16. Informator о раду МУП Р. Србије, ажуриран 01.03.2012.
доступан на:
www.mup.rs/cms/resursi.nsf/InformatorMUP-latinica.pdf приступ 24.04.2012.

UPUTSTVO ZA SARADNIKE

Časopis *NIR* izlazi dva puta godišnje i objavljuje izvorne radove iz svih oblasti istraživanja prirodnih, društvenih i humanističkih nauka. Radovi koji su već objavljeni ili ponuđeni za objavljivanje u nekoj drugoj publikaciji ne mogu biti prihvaćeni, kao ni oni koji ne zadovoljavaju naučne kriterijume Uredništva.

U časopisu *NIR* publikuju se radovi obima do jednog autorskog tabaka (autorski tabak ima 30.000 znakova, uključujući i razmak između znaka, sažetak, rezime i literaturu). Izuzetno od ovoga može se odstupiti u dogovoru sa Uredništvom.

Časopis *NIR* sadrži rubrike: *Istraživanja, Studije i članci*.

Svi tekstovi treba da budu kucani fontom Times New Roman, veličina slova 12, prored 1,5.

Tekstovi pisani na bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku, ekavskim ili ijekavskim narečjem, treba da budu pisani ćirilicom/latinicom. Strana imena autora koja se spominju u tekstu treba da budu transkribovana i ispisana ćirilicom/latinicom, a prilikom prvog pomena, treba da budu napisana u zagradi originalnim jezikom i pismom. Prezimena autora u zagradama, prilikom harvardskog načina navođenja, takođe treba da budu napisana na jeziku i pismu na kojima je izvornik. Pojedine reči i izrazi mogu biti, iz naučno-stručnih potreba, pisani na originalnom jeziku i pismu. Svi citati na bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku treba da budu pisani ćirilicom/latinicom.

Rukopis ponuđen za štampu treba da ima sledeće elemente: ime i prezime autora, naslov rada, sažetak, ključne reči, tekst rada, rezime na engleskom jeziku (uključujući i naslov rada) i naučni aparat (redosledom kojim su ovde navedeni).

Zaglavlje:

1. Titula autora, ime i prezime autora, ustanova u kojoj je autor zaposlen i kontakt (e-adresa), na početku rada u levom bloku (font 10); i za autora i za koautore navode se svi podaci.
2. Naslov rada – piše se na sredini, velikim slovima (font 12) i boldom. Podnaslovi se pišu na sredini, malim slovima i boldom i numerišu se arapskim brojevima. Ukoliko u podnaslovu ima više celina, one se takođe označavaju arapskim brojevima (npr. 1.1., 1.1.1., itd.).

Sažetak (način pisanja: SAŽETAK:) (font 10) bi trebalo da sadrži precizno određene spoznajne i interpretativne ciljeve rada, sažeto definisane postupke i metode i rezultate rada. Sažetak ne treba da bude duži od 900 znakova s razmacima (100 do 250 reči) i ne bi trebalo da premaši 10% dužine teksta rada. Ne treba citirati literaturu u sažetku.

Posle sažetka slede ključne reči (način pisanja: KLJUČNE REČI:) (font 10). U ključnim rečima, kojih ne bi trebalo da bude više od deset, treba ukazati na glavne probleme istraživanja.

Izvori se citiraju ili navode u tekstu, u okruglim zagradama, na sledeći način: prezime autora knjige ili rada i godina izdanja – npr. (Radovanović, 1986); ako se želi uputiti na određenu stranicu – npr. (Radovanović, 1986: 58); ako ima više autora sa istim prezimenom – (Ivić, P. 1998: 89) (Ivić, M. 1970: 45); ako autor ima više radova iz iste godine – npr. (Bugarski, 1996a) (Bugarski, 1996b).

Izvori se mogu citirati i na sledeći način: u [3] se koristi... U fusnotama (font 10) daju se samo komentari autora.

Korisne informacije

Skraćenice i akronimi

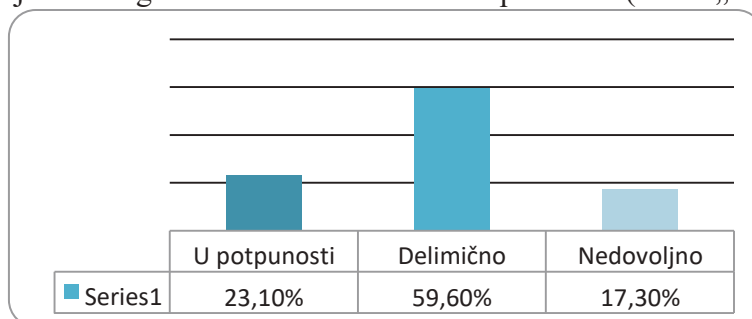
Definišite skraćenice i akronime kada ih koristite prvi put u tekstu, pa i u slučaju kada su već definisane u sažetku. Opšte poznate skraćenice ne moraju se definisati. Nemojte koristiti skraćenice u naslovima ili poglavljima, osim ako je neizbežno.

Jedinice

1. Koristite međunarodni sistem jedinica (SI) ili CGS sistem. (SI sistem ima prednost.) Izuzetak su jedinice koje se koriste u komercijalnim nazivima kao na primer „3.5-inch disketna jedinica“.
2. Izbegavajte mešanje jedinica SI i CGS sistema, to obično unosi pometnju zato što jednačine nisu usklađene u dimenzijama. Ukoliko morate upotrebiti jedinice različitih sistema, posebno istaknite jedinicu za svaki izraz u jednačini.
3. Nemojte mešati pune nazive i skraćenice jedinica: koristite „Wb/m²” ili „webera po kvadratnom metru“. U tekstu koristite pune nazive jedinica: „... nekoliko henrija“, a ne „... nekoliko H“.
4. Koristite nulu ispred decimalnog zareza: „0,25”, a ne „.25”. Koristite „cm³”, ne „cc”.

Slike i tabele

Naziv i broj slike ili grafikona centrirati u redu ispod slike (ikona „Naziv Slike“).

Slika 1. Naziv grafikona

Naziv i numeraciju tabela pisati u redu iznad tabele, od početka reda, kao što je prikazano u ovom uputstvu.

Tabela 1. Naziv tabele

Pogon	Proizvodnja po pogonima (kom)
-------	-------------------------------

I	20 000
II	15 000
III	24 000

Pri označavanju koordinata na slici koristite reči, a ne simbole ili skraćenice. U označavanju koordinata jedinice stavite u zagrade, ali nemojte ih označiti samo sa jedinicama. Npr. pišite „magnetizacija (A/m)“ ili „magnetizacija $\{A[m(1)]\}$ “, a ne samo „A/m“. Ne označavajte koordinate s odnosom oznaka i jedinica. Npr. pišite „temperatura (K)“, a ne „temperatura/K“.

Predlažemo da za umetanje slika koristite tekstualni okvir (engl. text box), jer je u Microsoft Word dokumentu ova metoda puno stabilnija od direktnog umetanja slika.

Jednačine numerišite redom; brojeve jednačina pišite u zagradama poravnajte desno, kao (1) koristeći desni tabulator. Za formatiranje reda sa jednačinom koristiti ikonu „Jednačine“.

Ukoliko nakon otkucane jednačine na tastaturi pritisnete tipku „Tab“, a zatim ukucate redni broj jednačine, isti će automatski biti poravnan uz desnu ivicu.

Kako bi u tekstu Vaše jednačine bile kompaktnije, za deljenje možete upotrebiti kosu crtu (/), a za eksponencijalnu funkciju oznaku $\exp()$ sa odgovarajućim eksponentom u zagradi. Simbole za jednačine i varijable pišite kosim slovima, osim grčkih slova. Za oznaku minus koristite dugačku crticu, a ne kraći znak rastavljanja slogova. Ako su deo rečenice, iza jednačine stavite zarez ili tačku.

Jednačine pisati u jednoj koloni, sa numeracijom uz desnu ivicu, kao:

(1)

Zaključak

Budite kratki i navedite najvažniji zaključak Vašeg rada. U zaključku nemojte koristiti ni formule ni slike.

Literatura

Navesti samo naslove koji su direktno vezani za problematiku rada.

Literatura (bibliografija, izvori) (način pisanja: LITERATURA) (font 10) navodi se po azbučnom/abecednom redu, ako su izvori citirani prema harvardskom načinu navođenja. Tada se literatura navodi bez numeracije.

Ako je u radu zastupljen način citiranja izvora u uglastim zagradama, npr. [3], onda je numeracija u spisku literature obavezna. Literatura se navodi po redosledu citiranja/ azbučnom/ abecednom redu.

Za formatiranje spiska literature na kraju rada, koristiti ikonu „Literatura“, koja automatski vrši numeraciju.

Reference. Imena stranih autora navode se u originalu ili u bosanskoj/hrvatskoj/srpskoj transkripciji, fonetskim pisanjem prezimena, a zatim se u zagradi navodi izvorno, uz godinu publikovanja rada, npr: Dimanš (Dimanche, 1990). Odluka o korišćenju originala ili transkripcije

prepušta se autorima, ali izbor mora biti dosledan u celom članku. Ukoliko su dva autora rada, oba se navode u tekstu. Ukoliko rad ima od 3 do 5 autora, u prvom navodu se pominju imena svih, a u kasnijim navodima prezime prvog autora i skraćena „et al.“. Ukoliko rad ima šest ili više autora, navodi se samo ime prvog i skraćena „et al.“. U spisku literature navode se samo reference na koje se autor pozvao u radu, abecednim redom po prezimenima autora.

Bibliografska jedinica knjige treba da sadrži prezime i inicijale autora, godinu izdanja, naslov knjige (*kurzivom*), mesto izdanja i izdavača, npr:

Pantić, D. (1990). *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Poglavlje u knjizi navodi se na sledeći način:

Day, R. L. (1988). Measuring preferences. U R. Ferber (Ed.) *Handbook of marketing research* (pp. 112 - 189). New York: McGraw-Hill. (Napomena: naslovi stranih publikacija treba da budu data u „sentence case“-u, sa početnim velikim slovom i ostalim malim. Ukoliko rad ima podnaslov, on se od naslova odvaja sa dve tačke, i počinje velikim slovom.)

Članak u časopisu treba da sadrži prezime i inicijale autora, godinu izdanja u zagradi, naslov članka, puno ime časopisa (*kurzivom*), volumen (*kurzivom*) i stranice, npr: Dweck, C. S. & John, A. T. (1986). Motivational processes affecting learning. *American Psychologist*, 41, 1040-1048. (Napomena: nazivi članaka pišu se u rečeničnom formatu, u kom je samo prvo početno slovo veliko. Nazivi časopisa na engleskom jeziku pišu se tako da početna slova svih reči, izuzev veznika, budu velika.)

Kada je reč o web dokumentu, navodi se ime autora, godina, naziv dokumenta (*kurzivom*), datum kada je sajt posećen, i Internet adresa sajta, npr.: Degelman, D. (2000). *APA Style Essentials*. Retrieved May 18, 2000 from: <http://www.vanguard.edu/psychology/apa.pdf>

Ako se jedan autor navodi više puta, navodi se po redosledu (godini) publikovanja reference, odnosno (ako ima koautore) po prezimenu prvog koautora. Ukoliko se navodi više radova istog autora u jednoj godini, godine treba da budu označene slovima a, б, в/a, b, c, polazeći od najskorije npr. (1995a), (1995b). Navođenje nepublikovanih radova (npr. rezimea sa naučnog skupa, manuskripta i sl.) nije poželjno. Ukoliko je takvo navođenje baš neophodno, treba navesti što potpunije podatke. Npr:

Mitrović, D. (2004). *Upitnička provera psihoanalitičkog konstrukta Elektro kompleksa putem poliemocionalnog načina odgovaranja*. Nepublikovana doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Prilog. U prilogu treba dati samo one opise materijala koji bi bili korisni čitaocima za razumevanje, evaluiranje ili ponavljanje istraživanja.

Fusnote i skraćnice. Fusnote treba izbegavati. Skraćnice takođe treba izbegavati, osim izrazito uobičajenih. Skraćnice koje su navedene u tabelama i slikama treba da budu objašnjene. Objašnjenja (legenda) se daju ispod tabele ili slike.

Radove treba dostaviti Uredništvu (iubd.nir@gmail.com), u elektronskoj formi. Uredništvo zadržava pravo da prilagođava rad opštim pravilima uređivanja časopisa *NIR* i standardima bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika.

Svi radovi u časopisu *NIR* podleću recenziranju stručnjaka iz nadležne oblasti.

Svi rukopisi prispeli na vreme koji se uklapaju u predviđen obim i pripremljeni su u skladu s *Uputstvom*, biće štampani u časopisu *NIR*.

Uredništvo časopisa *NIR*

NIR

Časopis za nauku-istraživanje-razvoj
godina V, broj 11 Brčko, jun, 2017.

Glavni i odgovorni urednik:
Prof. dr Velimir Sotirović

Urednik:
Prof. dr Branislav Egić

Redakcija:
Prof. dr Zoran Lovreković (Srbija), Prof. dr Aleksa Macanović (BiH), Prof. dr Branislav Egić (Srbija), Prof. dr Giacomo Borruso (Italija), Prof. dr Radmilo Todosijević (Srbija), Prof. dr Bećir Kalač (Crna Gora), Doc. dr Marinko Kresoja (Srbija), Doc. dr Tamara Grujić (Srbija), Prof. dr Marko Vasiljević (BiH), Doc. dr Siniša Bilić (BiH), Prof. dr Šaban Nurić (BiH).

Izdavač
Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH
M. Malića i I. Džindića bb, Brčko
internacionalni.univerzitet@gmail.com www.iu-
bd.org

Za izdavača
Prof. dr Velimir Sotirović, rektor

Prevod
Mr Kristina Vrcaković

Lektura i korektura
Doc.dr SlaĐana Milenković

Prelom teksta
Almir Selimović

Korice i ilustracija na naslovnoj strani
Mila Melanek

Štampa
Printas d.o.o. Srebrenik

TiraĐ
80 primeraka

Časopis NIR izlazi dva puta godišnje

Recenzenti:

Prof. dr Velimir Sotirović, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Prof. dr Radenko Krulj, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica

Prof. dr Dragan Škobalj, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Prof. dr Zvonko Sajfert, Tehnički fakultet „Mihajlo Pupin“ Zrenjanin, Univerzitet u Novom Sadu

Prof. dr Dušan Jarić, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu

Dr Branko Blagojević, Vode Republike Srpske, Banja Luka, Republika Srpska

Prof. dr Miloš Marković, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Doc. dr Marinko Kresoja, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Uredništvo časopisa *NIR* ne zastupa stavove autora čije tekstove objavljuje.
Sva autorska prava zadržana. Zabranjeno je svako neovlašćeno umnožavanje,
fotokopiranje ili reprodukcija delova teksta.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo 001

NIR: časopis za nauku, istraživanje, razvoj / glavni i odgovorni urednik Velimir Sotirović.

- God. VI, br. 11 (juni 2016)-. - Brčko :

Internacionalni univerzitet, 2017-. - 21 cm

Dva puta godišnje

ISSN 2233-1603

COBISS.BH-ID 19756294

